

Risbo

Research-Training-Consultancy

Erasmus

Monitor Sociale Inclusie (meting 4)

Derde vervolgmeting naar de woon- en leefomstandigheden van Roma en Sinti in Nederland

Y. Seidler
R. van Leeuwen
L.A.J. Koster
M.R.P.J.R.S. van San
P. van Wensveen
P. Jorna

Colofon

**Monitor Sociale Inclusie (meting 4)
Derde vervolgmeting naar de woon- en leefomstandigheden Roma en Sinti in Nederland
April 2020**

**Y. Seidler, R. van Leeuwen, L.A.J. Koster, M.R.P.J.R.S. van San, P. van Wensveen & P. Jorna
Rotterdam: Risbo BV / Erasmus Universiteit Rotterdam**

**Erasmus Universiteit Rotterdam/Risbo
Postbus 1738
3000 DR Rotterdam
tel.: 010-4082124
fax: 010-4081141**

© Copyright Risbo BV. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande toestemming van de Directie van het Instituut.

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Samenvatting	7
Summary	15
Hoofdstuk 1 Onderzoekopzet en verantwoording	23
1.1 Inleiding	23
1.2 Methodologie	23
1.3 Leeswijzer	28
Hoofdstuk 2 Onderwijspositie	33
2.1 Onderwijspositie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting	34
2.2 Onderwijspositie: verdiepende analyse	41
2.3 Conclusie	48
Hoofdstuk 3 Arbeidsmarktpositie	51
3.1 Arbeidsmarktpositie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting	52
3.2 Arbeidsmarktpositie: verdiepende analyse	59
3.3 Conclusie	65
Hoofdstuk 4 Gezondheidssituatie	67
4.1 Gezondheidssituatie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting	68
4.2 Gezondheidssituatie: verdiepende analyse	73
4.3 Conclusie	77
Hoofdstuk 5 Woonsituatie	79
5.1 Woonsituatie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting	80
5.2 Woonsituatie: verdiepende analyse	87
5.3 Conclusie	92
Hoofdstuk 6 Veiligheidssituatie	95
6.1 Veiligheidssituatie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting	97
6.2 Veiligheidssituatie: verdiepende analyse	102
6.3 Conclusie	107

Hoofdstuk 7 Keuzevrijheid	109
7.1 Keuzevrijheid: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting	110
7.2 Keuzevrijheid: verdiepende analyse	115
7.3 Conclusie	122
Hoofdstuk 8 Contact met de (lokale) overheid	125
8.1 Contact met de (lokale) overheid: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting	126
8.2 Contact met de (lokale) overheid: verdiepende analyse	132
8.3 Conclusie	138
Hoofdstuk 9 Conclusie	141
Literatuurlijst	145
Bijlage 1 Begrippen H1	147
Bijlage 2 Achtergrondinformatie	149
Bijlage 3 Respondententabel	151

Voorwoord

Voor u ligt de derde vervolgmeting van de Monitor Sociale Inclusie. Sinds 2013 is om het jaar onderzoek gedaan naar de mate van Sociale Inclusie van Roma en Sinti in Nederland. Net zoals in voorgaande jaren is er door gebruik te maken van verschillende kwalitatieve methoden getracht een gedegen beeld te vormen en een indruk te krijgen van de ontwikkeling en toekomstverwachting van verschillende leefgebieden.

In het kader van dit onderzoek is er met veel betrokken en bevlogen personen gesproken die zich vaak al jaren inzetten voor de verbetering van de Roma en Sinti in Nederland, hun gemeenschap of gemeente. Zonder hun medewerking was de uitvoering van dit onderzoek niet mogelijk geweest. Daarnaast zijn wij zeer erkentelijk voor de Roma en Sinti die met ons in gesprek wilden gaan. Ook deze personen zetten zich vaak al jaren in voor hun gemeenschap en blijven, ondanks dat zij zich vaak niet gehoord en gewaardeerd voelen, strijden voor de verbetering van de positie van Roma en Sinti in Nederland.

Tot slot willen wij de adviescommissie en betrokken medewerkers van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid bedanken voor de fijne samenwerking en hun deskundige adviezen waarmee zij een belangrijke bijdrage hebben geleverd in het aanscherpen dit rapport.

Onderzoeksteam Monitor Sociale Inclusie 2019

Risbo

Februari 2020

Samenvatting

In 2019 is voor de vierde keer de Monitor Sociale Inclusie uitgevoerd. Met uitzondering van de nulmeting zijn voor elke meting dezelfde opzet en instrumenten gebruikt. Deze derde vervolgmeting is gebaseerd op de antwoorden van de 49 respondenten die de enquête hebben ingevuld en de uitkomsten van 43 interviews waarbinnen met 61 personen gesproken is. Voor dit onderzoek is met 22 professionals en 39 personen behorende tot de doelgroep gesproken. Binnen dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen Vooroorlogse Sinti en Roma, Generaal-Pardon Roma, Balkan Roma en Nieuwe Roma. In het onderzoek is bij het werven van respondenten gestreefd naar zowel geografische spreiding als een goede verdeling van de onderscheiden groepen. Het onderzoek richt zich op de thema's onderwijs, arbeid, gezondheid, wonen, veiligheid, keuzevrijheid en contact met de (lokale) overheid met betrekking tot de huidige situatie, de ontwikkeling sinds 2017 en de toekomstverwachting voor over vijf jaar. Hoewel in dit onderzoek is getracht om een zo goed mogelijk beeld van de gemeenschappen en gemeenten in Nederland te krijgen, kan niet gesteld worden dat dit onderzoek een representatief totaalbeeld geeft van alle Roma en Sinti in Nederland. De lezer dient te beseffen dat er grote verschillen bestaan tussen de onderscheiden groepen, gemeenten en binnen de subgroepen. De uitspraken in deze rapportage zijn daarom niet op alle Roma en Sinti gemeenschappen van toepassing.

Onderwijs

De onderwijspositie van Roma en Sinti wordt als zwak beoordeeld. Zeer weinig Roma- en Sinti-kinderen gaan naar een voorschoolse opvang en zij gaan vaak vanaf vijf jaar naar de basisschool. Hierdoor zouden veel kinderen bij aanvang van hun onderwijs carrière te maken hebben met een taalachterstand, die volgens professionals veelal niet meer in te halen is. In het primair onderwijs komen vrijwel geen gevallen van absoluut verzuim voor, voornamelijk door de strenge handhaving van de leerplicht. Respondenten omschrijven de deelname van Roma en Sinti aan het voortgezet onderwijs als problematischer dan aan het primair onderwijs, vooral vanwege de stijging in ziekteverzuim. De aantallen Roma- en Sinti-jongeren die doorstromen naar het vervolgonderwijs is relatief laag. Een aanzienlijk deel van de doorstromers komt terecht op de lagere niveaus van het mbo. Deelname aan het (hoger) beroepsonderwijs zou mondjesmaat voorkomen. Wanneer Roma-jongeren doorstromen betreffen het voornamelijk vrouwelijke Roma. Deelname aan het voortgezet onderwijs en doorstromen naar (hoger) beroepsonderwijs wordt niet in alle gemeenschappen geaccepteerd. Tevens wordt het belang van onderwijs niet altijd ingezien door Roma- en Sinti-ouders. In sommige gemeenschappen zou de gedachte bestaan dat jongeren beter kunnen gaan werken dan nog langer naar school te gaan. Nagenoeg alle gesproken Roma en Sinti geven aan vooroordelen en discriminatie op het gebied van onderwijs te ervaren. Zij zijn van mening dat kinderen onterecht naar het speciaal onderwijs worden gestuurd en dat Roma- en Sinti-kinderen minder kansen krijgen dan andere kinderen.

Uit de interviews en de vragenlijst komt naar voren dat de ontwikkeling van de onderwijspositie sinds 2017 iets verbeterd is. Veel professionals benoemen dat dit een gevolg is van de beleidsinzet van de afgelopen jaren. Hoewel de onderwijspositie nog altijd achterblijft bij het gemiddelde, zien zij dat er

langzaam verandering plaatsvindt. Zowel professionals als de doelgroep zelf benoemen dat de ouderparticipatie verbetert en dat (jonge) ouders steeds vaker het belang van onderwijs inzien. Volgens Roma- en Sinti-respondenten stijgen zowel de deelname aan het voortgezet- en vervolgonderwijs als het niveau waarop deelgenomen wordt. Ze stellen dat dit ook geldt, hetzij in mindere mate, voor onderwijsdeelname op mbo-niveau. Tegelijkertijd signaleren professionals een lichte afname van Roma en Sinti in het praktijkonderwijs.

De toekomstverwachtingen voor de onderwijspositie van Roma en Sinti over vijf jaar zijn neutraal tot voorzichtig positief. Aan de ene kant zijn er professionals die verwachten dat er in de toekomst weinig verandert omdat zij denken dat er niet meer middelen beschikbaar komen ter verbetering van de onderwijspositie. Daar staat tegenover dat er professionals zijn met een positievere toekomstverwachting. Zij pleiten ervoor dat in de toekomst meer ingezet wordt op de deelname aan de voorschool zodat de Roma-kinderen niet met een (school)achterstand op school komen. Roma en Sinti zelf zijn positief gestemd over de toekomst. Zij verwachten dat de jongere generatie het beter zal doen en meer kansen zal krijgen. Nagenoeg alle professionals geloven dat de onderwijspositie van Roma (en Sinti) niet op korte termijn gelijkgetrokken kan worden met het gemiddelde. Desondanks zien zij het verbeteren van de onderwijspositie als de belangrijkste strategie om de positie van Roma en Sinti op langere termijn te verbeteren.

Arbeid

De arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti wordt als (zeer) zwak beoordeeld. Uit de enquête komt naar voren dat ruim 80 procent van de respondenten van mening is dat het (heel) slecht gesteld is met de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti. Professionals benoemen vier manieren waarop Roma en Sinti inkomen vergaren: 1) via een uitkering/vanuit de sociale voorzieningen, 2) als zzp'er, 3) uit loondienst of 4) uit onbekende activiteiten. Een zeer groot deel van de professionals geeft aan dat de meerderheid van de Roma en Sinti die zij kennen afhankelijk is van een uitkering. Met name Roma die behoren tot de oudere generatie zou het dikwijls ontbreken aan de voorwaarden voor succesvolle deelname aan de arbeidsmarkt, zoals ervaring, een startkwalificatie en voldoende taalbeheersing. Van de Roma en Sinti in loondienst, voert het overgrote deel laaggeschoolde arbeid uit. In een groot deel van de gemeenten geven professionals aan dat van een deel van de Roma en/of Sinti het niet bekend is uit welke activiteiten zij inkomen vergaren. In deze gevallen hebben mensen geen recht op een sociale voorzieningen, staat er geen onderneming geregistreerd en ontvangen zij geen salaris. In veel gevallen bestaan er vermoedens dat er sprake is van illegale/zwarte handel of criminele activiteiten. Roma en Sinti beoordelen de arbeidsmarktpositie beter dan professionals. Zij geven aan dat voornamelijk veel jongeren aan het werk zijn. Daarnaast zouden veel Roma en Sinti als Zzp'er goedlopende bedrijfjes hebben in de bouwsector. Ook kennen veel Roma- en Sinti-respondenten mensen uit de gemeenschap met een goedlopend bedrijf of vaste baan. Roma en Sinti uit alle doelgroepen en een aantal professionals geven aan dat arbeidsmarktdiscriminatie nog steeds een rol speelt. Veel Roma en Sinti hebben het gevoel hun afkomst te moeten verzwijgen wanneer zij solliciteren.

Uit zowel de interviews met professionals als de enquête blijkt dat er sinds 2017 weinig ontwikkeling in de arbeidsmarktpositie is waargenomen. Het lijkt erop dat zelfs ten tijde van economische voorspoed

de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti niet verbetert. Desondanks wordt een tweetal voorzichtig positieve ontwikkelingen waargenomen. Zo lijken er meer vrouwen toe te treden tot de arbeidsmarkt, hoewel dit in absolute zin om zeer beperkte aantallen gaat. Daarnaast merken verschillende respondenten op dat de wijziging van de Wajongregels een effect heeft gehad op de arbeidsmarktpositie van jongeren. Professionals benoemen dit zowel als positief als negatief. Enerzijds hebben de nieuwe strengere voorwaarden ertoe geleid dat jongeren vaker aan het werk zijn gegaan. Anderzijds signaleren professionals dat jongeren uit beeld verdwijnen en wordt gevreesd dat zij inkomen vergaren uit illegale activiteiten. Vanuit de doelgroep wordt een verbetering op de arbeidsmarktpositie benoemd. Zij hebben de indruk dat dit een gevolg is van de groeiende vraag naar arbeid in onder andere de bouwsector. Dit staat in contrast met de opvattingen van de meeste professionals.

De toekomstverwachting voor de arbeidsmarktpositie binnen vijf jaar lijkt onder professionals minder positief dan twee jaar geleden. Waar in 2017 een deel van de professionals nog de hoop had dat de positie binnen vijf jaar zou verbeteren, verwacht de meerderheid van de professionals nu dat de arbeidsmarktpositie niet zal veranderen, in positieve of negatieve zin. Vooral voor het oudere deel van de Roma achten professionals de kans klein dat hun positie in de nabije toekomst nog zal veranderen. De gesproken Roma en Sinti zelf zijn in veel gevallen voorzichtig positief. Zij hebben de indruk dat meer jongeren onderwijs volgen en door zullen stromen naar goede banen. Veel Roma en Sinti vrezen echter dat de positieve inzet van welwillende Roma en Sinti belemmerd zal worden door discriminatie en vooroordelen. Op het gebied van arbeidsmarktdiscriminatie verwachten Roma- en Sinti-respondenten en een deel van de professionals, op basis van de huidige beleidsinzet en maatschappelijke ontwikkelingen, geen verandering binnen vijf jaar.

Gezondheid

De gezondheidssituatie van Roma en Sinti wordt als kwetsbaar beoordeeld. Zowel professionals als de doelgroep zelf kenmerken de levensstijl van Roma en Sinti als ongezond. De indruk bestaat dat dit deels wordt veroorzaakt door een lage levensstandaard en deels samenhangt met culturele gebruiken. Volgens respondenten bestaat de leefstijl veelal uit ongezonde voeding en weinig beweging. In combinatie met stress en (groeps)druk zorgt dit voor een relatief slechte gezondheid. Een deel van de Roma en Sinti overlijdt volgens respondenten als gevolg daarvan relatief jong. Ziektes die volgens respondenten veel voorkomen zijn diabetes, hart- en vaatziekten en kanker. Vanwege de ongezonde voeding en een gebrek aan beweging is volgens de respondenten ook overgewicht een veelvoorkomend fenomeen met name onder Roma- en Sinti-ouderen en –kinderen. Ook psychische klachten zoals stress en trauma's zouden regelmatig voorkomen. Er lijkt tegelijkertijd een taboe te bestaan op het spreken over psychische problemen onder de doelgroep. Oorzaken van deze psychische problemen worden gezocht in de financiële situaties, bestaansonzekerheid, slachtofferschap, statenloosheid, (oorlogs)trauma's, groepsdruk vanuit de gemeenschap en een gebrek aan keuzevrijheid. Het verenigingsleven van Roma en Sinti is minimaal. Behalve culturele aspecten zijn ook de kosten voor sporten en discriminatie drempels voor Roma en Sinti om aan het verenigingsleven deel te nemen. In vergelijking met 2017 is er op het gebied van gezondheid weinig ontwikkeling waargenomen door de respondenten. Nagenoeg alle respondenten die de enquête hebben ingevuld, geven aan dat de

gezondheidssituatie van Roma en Sinti de afgelopen twee jaar gelijk is gebleven. Uit de interviews komt naar voren dat de in eerdere metingen gesignaleerde trend, dat er onder jongeren meer bewustwording ontstaat van het belang van een gezonde leefstijl, door lijkt te zetten. Mogelijk is dit het gevolg van het ontstaan van een aantal initiatieven vanuit de doelgroep dat erop gericht is om jongeren gezonder te laten koken en meer te laten bewegen. Deze positieve ontwikkelingen hebben echter nog niet tot concrete verbetering van de gezondheidssituatie geleid.

Er worden met het oog op de toekomst weinig veranderingen verwacht omtrent de gezondheid van Roma en Sinti. Wel hopen de respondenten dat de groeiende bewustwording van een gezonde leefstijl zich blijft doorzetten. De gezondheidssituatie van Roma en Sinti zou deels samenhangen met de lage levensstandaard. Wanneer hier weinig aan verandert, zal de ontwikkeling op het gebied van gezondheid ook niet wijzigen, aldus professionals. Roma en Sinti verwachten dat de gezondheid onder de doelgroep zal verbeteren. Zij wijzen hierbij op het groeiend aantal initiatieven dat vanuit de gemeenschappen ontstaat.

Wonen

Het grootste deel van de Roma en Sinti woont in woningen in het goedkopere segment van de woningmarkt. Er bestaan echter grotere verschillen zowel tussen als binnen de onderscheiden groepen. Relatief veel Vooroorlogse Sinti wonen in een woonwagen, chalet of een andere woning in een woonwagencentrum. Zij wonen vaak bij elkaar in de buurt en er is sprake van een hechte groepscultuur. De woonsituatie van Vooroorlogse Roma komt vaak overeen met die van de Sinti. Het merendeel van de Generaal-Pardon Roma woont in een sociale huurwoning waarbij vaak sprake is van relatief grote gezinnen (voor Nederlandse begrippen) van vijf à zes personen en waarbij soms meerdere generaties van een familie in hetzelfde huis wonen. Roma hebben weinig contact met burens of niet-Roma. Er lijkt aan beide kanten geen behoefte aan interactie en er is vaak sprake van wederzijds wantrouwen. Tevens zou een deel van de Roma geïsoleerd leven, bijvoorbeeld wanneer zij noodgedwongen niet in een woonwagencentrum kunnen wonen. Er zijn nagenoeg geen Roma en Sinti die een koopwoning hebben. De woonsituatie lijkt de afgelopen twee jaar nauwelijks veranderd te zijn. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de sociaaleconomische positie van Roma en Sinti weinig verbeterd lijkt en de woonsituatie daar sterk mee samenhangt. De meeste ontwikkelingen in de woonsituatie van de afgelopen twee jaar hebben betrekking op de Roma en Sinti die in de woonwagencentra (willen) wonen. De afgelopen twee jaar is het standplaatsenbeleid in veel gemeenten een actueel thema geworden als gevolg van het verschijnen van diverse publicaties waaronder het beleidskader gemeentelijk woonwagen- en standplaatsenbeleid. Dit lijkt erin geresulteerd te hebben dat in veel gemeenten de woonwagencentra op de agenda zijn komen te staan. De aandacht voor de standplaatsen lijkt tot een voorzichtige verbetering te hebben geleid voor Roma en Sinti. Professionals geven aan dat er meer (achterstallig) onderhoud wordt gepleegd. Roma en Sinti geven aan dat er meer erkenning is gekomen voor hun levensstijl en dat zij het gevoel hebben beter geïnformeerd te worden.

De toekomstverwachtingen voor de komende vijf jaar zijn grotendeels neutraal. Professionals zijn van mening dat zolang de sociaaleconomische positie onveranderd blijft en de cultuur gesloten en naar binnen gericht blijft, er weinig grote veranderingen en integratie zullen plaatsvinden. Voor de groep

Roma en Sinti die in een woonwagencentrum (willen) wonen is het onzeker hoe de toekomst eruit zal zien. Een deel van de professionals verwacht dat de woonwagencentra in de toekomst verder verbeterd zullen worden en dat de woonsituatie van deze groep zal verbeteren. In gemeenten waarop het in 2018 verschenen beleidskader van toepassing is, bestaat vaak geen concreet plan hoe dit in de praktijk uitgevoerd gaat worden. Roma en Sinti zelf hopen dat over vijf jaar meer standplaatsen gerealiseerd zijn waardoor ook de jongere gezinnen een eigen plek kunnen krijgen, maar zijn bang dat het er weinig concrete acties komen.

Veiligheid

Op het gebied van de veiligheidssituatie bestaan er grote verschillen tussen groepen, gemeenschappen en gemeenten. Uit de enquête en interviews met professionals blijkt dat, net zoals in voorgaande jaren, de indruk bestaat dat met name Roma (Sinti, Balkan Roma en Nieuwe Roma in mindere mate) bovengemiddeld vaak betrokken zijn bij criminaliteit. Het zou in veel gevallen gaan om incidentele criminaliteit zoals vermogensdelicten. Daarnaast wordt er melding gemaakt van betrokkenheid bij georganiseerde criminaliteit zoals drugshandel of uitbuiting. Wanneer Roma of Sinti actief zijn binnen criminele circuits, lijken zij vaker betrokken als uitvoerende dan als organisator. Professionals vermoeden dat huiselijk geweld ook relatief vaak voorkomt maar dat dit niet gemeld wordt bij instanties. Tevens hebben zij de indruk dat conflicten worden beslecht door middel van de eigen rechtspraak (de Kris), welke boven de Nederlandse rechtspraak wordt geplaatst. Overeenkomstig met voorgaande metingen ervaren Roma en Sinti veel discriminatie door veiligheidsinstanties. Zij benoemen vaak dat er sprake is van stigma's en vooroordelen.

De respondenten van de enquête zien vrijwel geen ontwikkeling in de betrokkenheid bij negatieve veiligheidsaspecten van Roma en Sinti sinds 2017. Onder een aantal geïnterviewde professionals bestaat daarentegen een licht optimistisch beeld over de afname van criminaliteit onder Roma en Sintijongeren. Zij zouden zich minder vaak met criminaliteit bezighouden dan in het verleden het geval was. Ook geven enkele Roma respondenten aan de indruk te hebben dat een deel van de Roma het zat is om van de criminaliteit te leven en de stress die dit met zich meebrengt. Minder positieve ontwikkelingen zien professionals terug in samenwerkingsverbanden met de buitenwereld. Zo benoemen zij dat er samenwerkingen worden aangegaan met andere criminele groepen, bijvoorbeeld motorbendes. Gemeenten en handhavers lijken vaak slecht zicht te hebben op wat zich binnen gemeenschappen afspeelt. In een aantal gemeenten lijkt dit erger te zijn geworden sinds het stoppen van de proeftuinperiode. Dat er minder middelen beschikbaar zijn heeft in deze gemeenten als gevolg dat er minder ingezet kan worden op handhaving en informatievoorziening.

Uit zowel de interviews met professionals en Roma en Sinti en de enquête blijkt dat er weinig ontwikkelingen met betrekking tot de toekomstige veiligheidssituatie worden verwacht. Net als bij de andere thema's in de monitor verwachten de professionals dat veranderingen meer tijd nodig hebben dan vijf jaar en over meerdere generaties zullen gaan.

Keuzevrijheid

Wanneer er wordt gesproken over de keuzevrijheid van Roma en Sinti dan wordt daarmee de mate van vrijheid bedoeld die Roma en Sinti ervaren om zelf hun leven zo in te richten als zij willen. In het algemeen beoordelen de respondenten de keuzevrijheid van Roma en Sinti als beperkt. Ook binnen dit thema bestaan er grote verschillen tussen groepen, gemeenschappen en gemeenten. Volgens professionals en enkele Roma/Sinti spelen groepsdruk en opvoeding volgens een traditioneel verwachtings- en rollenpatroon hierbij een belangrijke rol. Vanuit de gemeenschap bestaat een grote druk om de tradities en levenswijze te beschermen en dit kan ertoe leiden dat kinderen in een keurslijf worden gedwongen. Enkele van de gesproken Roma en Sinti geven aan hun kinderen meer vrijheid te geven dan gebruikelijk is, dit kan echter wel tot weerstand leiden vanuit de gemeenschap. Huwelijken binnen de cultuur zijn veelal traditioneel en ceremonieel van aard, trouwen voor de Nederlandse wet komt weinig voor. Roma en Sinti trouwen relatief jong, wat volgens de doelgroep uit eigen wil gebeurt. Professionals betwijfelen dit. Zij het idee hebben dat uithuwelijking voor komt, voornamelijk binnen traditionele Roma-gemeenschappen. Roma respondenten zelf geven aan dat uithuwelijking niet meer (vaak) plaatsvindt en een stigma is wat aan de groep blijft kleven.

Er lijkt sprake van een voorzichtig positieve ontwikkeling van de keuzevrijheid van Roma en Sinti sinds 2017. Zo zou de huwelijksleeftijd langzaam stijgen en nemen het aantal gearrangeerde huwelijken volgens enkele respondenten af. Dit hangt mogelijk samen met de opkomst van een meer mondige generatie jongeren, aldus professionals. In een aantal gemeenten is melding gemaakt van jonge vrouwen die hun eigen keuzes proberen te maken. Hier gaat het vooral om vrouwen die (middelbaar) onderwijs genoten hebben. Het maken van eigen keuzes en opkomen voor zichzelf kan leiden tot verwijdering uit de gemeenschap of een gebrek aan partner tot gevolg hebben. Tevens blijft het aantal Roma- en Sinti-stichtingen die zich inzetten voor verbetering van de eigen gemeenschap groeien. Deze personen hebben echter moeite om hun hulp geaccepteerd te krijgen en worden soms als verrader gezien in de gemeenschap omdat zij de leefwijze zouden willen veranderen.

Met het oog op de toekomst verwacht het merendeel van de respondenten niet dat de keuzevrijheid binnen vijf jaar veel zal veranderen. Professionals zijn veelal van mening dat dit een lang proces is wat begint bij het verbeteren van de onderwijspositie. Zij verwachten dat door een verbetering van onderwijsdeelname en -niveau jongeren meer autonomie en zelfbeschikking krijgen.

Contact met de (lokale) overheid

Uit de enquête en de interviews ontstaat, net als in voorgaande metingen, een diffuus beeld wat betreft contact met de (lokale) overheid. Er valt een tweedeling te maken tussen gemeenten waar (enig) contact plaatsvindt en gemeenten waar nauwelijks contact bestaat met de gemeenschappen. In gemeenten waar met elkaar gecommuniceerd wordt, zijn contacten veelal gericht op de woonomstandigheden (met name bij Sinti), participatie aan onderwijs, herdenkingen en toeleiding naar arbeid. Tevens is er in deze gemeenten een klein aantal zelforganisaties actief. De basis van het contact berust vaak op een vertrouwensband die is ontstaan omdat een klein aantal professionals zich al langere tijd bezighoudt met de doelgroep. Dit lijkt een cruciaal onderdeel te zijn voor het opzetten van contact met de doelgroepen. Vanuit de culturele achtergrond bestaat er namelijk veel wantrouwen richting instanties.

In een ander deel van de gemeenten bestaat nauwelijks contact met de gemeenschappen. Professionals benoemen dat de lokale gemeenschappen versplinterd en gesloten zijn en dat het ontbreekt aan wederzijds vertrouwen. Roma zelf bestempelen het contact met de lokale overheid als slecht. Zij geven aan dat contact niet leidt tot acties of in hun ogen enkel dient om de groepen in kaart te brengen of repressief beleid te voeren. Veel Roma-respondenten geven aan geen vertrouwen (meer) te hebben in de beloftes van de (lokale) overheid. Sinti staan ook kritisch tegenover de contacten tussen de overheid en de gemeenschappen, maar zijn positiever gestemd, vooral wanneer het gaat om de verbeteringen van de standplaatsen.

De ontwikkeling van de contacten tussen de lokale overheid en de doelgroepen wordt eveneens wisselend beoordeeld. Het valt op dat een deel van de professionals sinds 2017 een positieve ontwikkeling heeft ervaren, terwijl veel Roma de contacten met de (lokale) overheid verslechterd vinden. Professionals geven aan dat de afgelopen twee jaar meer stichtingen door Roma en Sinti zijn opgericht en dat meer Roma-intermediairs actief zijn geworden. Een kleiner deel van de professionals is van mening dat de contacten de afgelopen twee jaar verslechterd zijn, vooral vanwege het wegvallen of in afgezwakte vorm voortzetten van overlegstructuren die tijdens de proeftuinperiode waren opgezet. In een aantal gemeenten zijn sleutelfiguren vertrokken wat tot een verslechtering van de contacten heeft geleid. Het contact tussen de lokale overheid en de aanwezige gemeenschap(pen) is vaak afhankelijk van een enkele professional. Wanneer deze professional vertrekt of wegvalt, blijkt de plek vaak niet adequaat opgevuld te worden. In die zin zijn de contacten bij veel gemeenten onvoldoende geborgd. Met betrekking tot de huisvesting lijkt meer contact te zijn ontstaan, vooral voor Roma en Sinti die in woonwagencentra wonen. Deze Sinti en Roma voelen zich meer erkend en geven aan beter geïnformeerd te worden. Ook professionals geven aan dat de gemeenten zich meer zijn gaan bezighouden met de staat van de woonwagencentra.

Wat betreft de toekomstverwachtingen zien we verschillen tussen de onderscheiden groepen. Veel Roma verwachten dat de contacten gaan verslechteren. Zij benoemen daarbij dat het tot nu toe gezochte contact met de overheid niet tot resultaat heeft geleid. Professionals verwachten weinig verandering in de toekomst. Zij geven hiervoor als reden dat vanuit een deel van de gemeenten minder tijd en middelen beschikbaar zijn voor deze groep dan tijdens de proeftuinperiode het geval was. In de gemeenten met Sinti-gemeenschappen zijn professionals voorzichtig positief gestemd. In deze gemeenten wordt verwacht dat de lichte toename/intensivering van de contacten in de toekomst verder versterkt zal worden. Een belangrijke reden hiervoor is de toenemende aandacht vanuit de gemeente voor het standplaatsenbeleid. We zien dat Sinti-respondenten vaak dezelfde voorzichtig positieve toekomstverwachting hebben, zij blijven tegelijkertijd sceptisch ten opzichte van de (lokale) overheid. Zowel Roma en Sinti geven aan dat er in het verleden veel beloofd is, maar dat dit tot weinig resultaten heeft geleid.

Conclusie

Uit de derde vervolgmeting komt naar voren dat de sociale inclusie van Roma en Sinti achterblijft bij andere inwoners uit de gemeenten waar zij wonen. Op alle onderscheiden thema's is sprake van een grote achterstand en is er nog een lange weg te gaan voordat gesproken kan worden over een gelijkwaardig en volwaardig burgerschap. Oorzaken voor de achtergestelde positie van Roma en Sinti lijken vaak samen te hangen met een combinatie van culturele factoren en armoede. Net als in voorgaande metingen bestaan er grote verschillen tussen de antwoorden van professionals en de doelgroep. Waar professionals vaak de onwil vanuit de Roma en Sinti om te veranderen benoemen, geven Roma en Sinti juist aan tegengehouden te worden door een systeem van institutionele discriminatie en vooroordelen. Hierdoor hebben zij het gevoel tegengewerkt te worden om te stijgen op de maatschappelijke ladder.

Over het algemeen is de positie van Roma en Sinti onveranderd in vergelijking met eerdere metingen. Wanneer in dit onderzoek gesproken wordt over verandering van de mate van sociale inclusie, gaat het om kleine verschillen. Zowel professionals als Roma en Sinti geven aan dat deze ontwikkelingen op kleine schaal plaatsvinden maar dat dit grotere veranderingen kan inleiden. Veel van de benoemde ontwikkelingen lijken een voortzetting van eerder ingezette veranderingen die ook in eerdere metingen al zijn benoemd.

De toekomstverwachting is over het algemeen minder positief dan twee jaar geleden. Zowel uit de interviews als de enquêtes komt naar voren dat een steeds groter deel van de respondenten verwacht dat de situatie over vijf jaar grotendeels hetzelfde zal zijn als nu. In veel gemeenten bestaat de opvatting dat een betere toekomst voor deze groepen sterk samenhangt met het verbeteren van de onderwijspositie. Het is de verwachting dat het verbeteren van de onderwijspositie doorwerkt op verschillende terreinen zoals de arbeidsmarktpositie, de gezondheid en keuzevrijheid.

Met het verschijnen van deze vierde meting van de Monitor Sociale Inclusie kunnen de resultaten van acht jaar beleidsvoering over langere tijd beschouwd worden. Een belangrijke verandering in de afgelopen acht jaar betreft de overgang van specifiek (2011-2016) naar generiek beleid (2016 tot nu). Alle professionals die bij de doelgroep betrokken zijn, geven aan dat de bestaande problematiek van dermate aard en omvang is dat het idee dat dit opgelost kon worden in de periode 2011-2016 onrealistisch is. De combinatie van grote sociale problemen en culturele overtuigingen die op vlakken botsen met de Nederlandse opvattingen, zorgen in de ogen van professionals voor specifieke problematiek die moeilijk ondervangen lijkt te kunnen worden met generiek beleid. Tegelijkertijd is er vaak al jarenlang veel (specifieke) inzet gepleegd om de positie van de gemeenschappen te verbeteren zonder dat dit veel effect gehad lijkt te hebben. Desondanks geven professionals aan dat er volgehouden moet worden en dat men moet vasthouden aan de positieve ontwikkelingen die plaatsvinden.

Summary

In 2019, the Social Inclusion Monitor was published for the fourth time. Apart from the initial measurement, the same set-up and instruments were used for every measurement. The current, third follow-up, measurement was based on the responses of 49 participants who filled in the survey and the outcomes of 43 interviews, during which 61 people were questioned. A total of 22 professionals and 39 target group members were also interviewed for this study. Within the study a distinction was made between Prewar Sinti and Roma, General Pardon Roma, Roma from the Balkans and New Roma. Both geographical spacing and an accurate distribution of the identified categories were aimed for when recruiting participants. The study focuses on the following themes: education, labour, health, housing, security and freedom of choice, as well as contact with the (local) governments regarding the current situation, developments since 2017 and expectations for the future five years from now. Although this study has aimed at obtaining the best possible view of the communities and municipalities in the Netherlands, it cannot be claimed that this study provides an overall picture that is representative of all Roma and Sinti in the Netherlands. The reader needs to appreciate that large differences exist between the identified groups and municipalities, and between subgroups. Therefore, the statements in this report are not applicable to all Roma and Sinti communities.

Education

The educational situation of Roma and Sinti is assessed as weak. Very few Roma and Sinti children are going to preschool childcare and they usually start primary school at the age of five. Because of this, many children are said to have a language deficiency at the start of their school career, which is often impossible to make up for, according to professionals. Absolute absenteeism hardly occurs in primary education, mostly because of strict maintaining of compulsory education. Participants describe secondary school attendance of Roma and Sinti as more problematic than primary school attendance, especially because of the increase in absence through illness. The number of Roma and Sinti adolescents that transfer from secondary education to subsequent education is relatively low. A substantial part of these transferees end up at the lower levels of vocational education (MBO). Higher professional training attendance is said to be sparse. Roma adolescents that move on to a follow-up education are largely female. Secondary school attendance and transition to (higher) professional education is not accepted in all communities. Additionally, the importance of education is not always recognised by Roma and Sinti parents. The notion that adolescents are better starting work than continuing schooling prevails in some communities. Nearly all Roma and Sinti that were interviewed mention experiencing prejudice and discrimination in the educational context. They are of the opinion that children are wrongfully sent to special education and that Roma and Sinti children are given fewer opportunities than other children.

The interviews and survey show that the development of the educational situation has improved slightly since 2017. Many professionals mention that this is a result of policy efforts over these past years. Although the educational situation still lags compared to the average, they see change occurring slowly.

Both professionals and the target group mention that parent participation is improving and that (young) parents increasingly understand the importance of education. According to Roma and Sinti participants, both attendance at secondary and higher education and the level of attendance are increasing. They state this also goes for attendance at intermediate vocational education (MBO), albeit to a lesser degree. At the same time, professionals signal a slight decrease in Roma and Sinti attending practical education. Expectations for the future regarding the educational position of Roma and Sinti five years from now are neutral to slightly positive. On the one hand, some professionals do not expect much change in the future, because they do not think more means will become available in order to improve the educational situation. On the other hand, some professionals have a more positive expectancy: they argue for more of a focus on preschool attendance so that Roma children do not start primary school with a disadvantage. Roma and Sinti are favourably disposed towards the future. They expect that the younger generation will do better and find more opportunities. Nearly all professionals believe that the educational position of Roma (and Sinti) will not come up to the average. Nevertheless, they consider improving the educational position as the most important strategy for improving the position of Roma and Sinti in the long term.

Labour

The labour market position of Roma and Sinti is assessed as (very) weak. The survey shows that over 80 per cent of participants are of the opinion that the labour market position of Roma and Sinti is (very) poor. Professionals mention four ways in which Roma and Sinti acquire income: 1) in the form of allowances/through social benefits, 2) as self-employed, 3) through paid employment, or 4) through unknown activities. A large number of professionals mention that the majority of Roma and Sinti are familiar with dependency on benefits. Particularly Roma that belong to the older generation are said to lack the requirements for successful participation in the labour market, such as experience, basic qualifications and sufficient language skills. Of the employed Roma and Sinti, the majority work as semi-skilled or unskilled labour. Professionals in many municipalities state they are not familiar with what activities some Roma and/or Sinti are involved with in order to acquire income. In these cases, people are not entitled to social benefits, nor do they have a registered enterprise or receive a salary. In many cases it is suspected that illegal/black market dealings or criminal activities are taking place. Roma and Sinti assess the market labour position as better than as viewed by the professionals. They mention that mainly, young people are working. Additionally, many Roma and Sinti are said to have successful businesses in the construction sector as self-employed workers. Moreover, many Roma and Sinti participants know people within the community with a successful business or a steady job. Roma and Sinti from all target groups and some professionals mention that labour market discrimination still plays a role. Many Roma and Sinti feel like they have to conceal their ethnic background when applying for a job.

Both the interviews with professionals and the survey show that since 2017 little development has been perceived regarding the labour market position. Seemingly, even in times of economic prosperity the labour market position of Roma and Sinti does not improve. Nevertheless, two slightly positive developments have been observed. Firstly, more women seem to be joining the labour market, although

absolute numbers are small. Secondly, several participants mention that the altering of the Wajong rules has had an effect on adolescents' labour market position. Professionals view this positively as well as negatively. On the one hand, the new, stricter conditions have led to more adolescents starting to work. On the other hand, professionals signal that adolescents disappear from the radar, and it is feared that they obtain income through illegal activities. The target group itself mentions an improvement with regard to their labour market situation. They are under the impression that this is a result of the increasing demand for labour in, among others, the construction sector. This opposes the notions of most professionals.

Among professionals, the expectations for the future regarding the labour market position five years from now seems to be less positive than two years ago. Whereas in 2017 some of the professionals were still hopeful the position would improve within five years, the majority of them now expect that the labour market situation will not change either positively or negatively. For the older part of the Roma in particular, professionals consider the chances that their position will change in the near future to be low. The interviewed Roma and Sinti themselves are cautiously positive. They are under the impression that more adolescents will receive an education and move on to good jobs. Many Roma and Sinti however fear that the positive efforts of benevolent Roma and Sinti will be hindered by discrimination and prejudice. Regarding labour market discrimination, Roma and Sinti participants and some of the professionals expect no change within the next five years based on current policy efforts and social developments.

Health

The state of health of Roma and Sinti is assessed as vulnerable. Both professionals and the target group itself describe the Roma and Sinti lifestyle as unhealthy. The impression is that this is partly caused by a low standard of living and is partly related to cultural conventions. According to participants, the lifestyle consists largely of unhealthy nutrition and little exercise. Combined with stress and (peer) pressure, this leads to relatively poor health. According to participants, part of the Roma and Sinti population dies at a relatively young age because of this. Participants mention diabetes, cardiovascular diseases and cancer as prevalent health conditions. Because of unhealthy eating patterns and a lack of exercise, overweight is also a prevalent phenomenon according to participants, particularly among Roma and Sinti elders and children. Psychological problems such as stress and trauma are said to occur regularly as well. At the same time, there seems to be a taboo on discussing psychological problems among the target group. Causes of these problems are found within the financial conditions, social insecurity, being a victim, statelessness, (war) traumas, peer pressure from within the community and a lack of freedom of choice. Sporting activity among Roma and Sinti is minimal. Apart from cultural aspects, (financial) costs of exercise and discrimination impede Roma and Sinti from participating in sporting activity.

Compared to 2017, participants have perceived little development in the context of health. Nearly all participants that filled in the survey indicate that the state of health among Roma and Sinti has stayed the same for the past two years. The interviews show that the previously signalled trend that adolescents are starting to become more aware of the importance of a healthy lifestyle seems to continue. This may

be the result of the development of a number of initiatives from within the target group, which aim at making adolescents cook healthier meals and exercise more. However, these positive developments have not yet led to concrete improvements in the state of health.

In the future, few changes are expected regarding Roma and Sinti health. Participants do, however, hope that the growing awareness about living a healthy lifestyle will keep increasing. The state of health of Roma and Sinti people is said to be partly related to the low standard of living. If this changes little, developments in the context of health will not change either, professionals say. Roma and Sinti expect health to improve among the target group, pointing out the increasing number of initiatives being introduced by the communities.

Housing

Most Roma and Sinti live in accommodation belonging to the lower segment of the housing market. However, large differences exist between as well as within various groups. Relatively many Prewar Sinti live in caravans, chalets or different types of housing on halting sites. They often live close to one another and a strong group culture exists. The housing situation of Prewar Roma is usually similar to that of Sinti. The majority of General Pardon Roma live in council housing, usually with relatively large families (compared to Dutch standards) of five or six people, and sometimes multiple generations living in the same house. Roma have little contact with neighbours or with non-Roma. Both sides do not seem to experience a desire for interaction and there often exists mutual distrust between them. Moreover, some Roma are said to live isolated, for instance when they are forced to live in a house instead of on a halting site out of necessity. Very few Roma or Sinti own a home.

The housing situation seems to have hardly improved during the past two years. A possible explanation for this is that the socioeconomic position of Roma and Sinti seems to have improved little, and this is strongly correlated to the housing situation. Most developments in housing during the past two years concern the Roma and Sinti who have a desire to live at a halting site. Over the past two years, policy with regard to halting sites has become a topical question in many municipalities as a result of different publications, among which is the policy framework for municipal halting sites. This seems to have resulted in an introduction of halting sites to many municipalities' agenda. Attention to these sites seems to be leading to a modest improvement for Roma and Sinti. Professionals indicate that more (overdue) maintenance is being done. Roma and Sinti mention that more recognition has developed for their lifestyle and that they feel better informed.

Expectations for the next five years are largely neutral. Professionals are of the opinion that, as long as the socioeconomic position remains unchanged and Roma and Sinti culture stays closed and focused inward, little change and integration will occur. For the Roma and Sinti that (want to) live on a halting site, the future is uncertain. Some of the professionals expect the halting sites will be improved further in the future, as well as the housing situation of this particular group. In municipalities where the 2018 framework applies, there is often no concrete plan for how it will be achieved in practice. Roma and Sinti hope that more halting sites will be available within the next five years, which would allow young families to also get their own pitch, but they are afraid little concrete action will be taken.

Security

In the context of security, large differences exist between groups, communities and municipalities. The survey and interviews with professionals show that, as in previous years, the impression exists that Roma in particular (Sinti, Roma of the Balkans and New Roma to a lesser degree) are more often than average involved in crime. In many cases it is said to concern incidental crime, such as offences against property. In addition, involvement in organised crime, such as drug trafficking and exploitation, is reported. When Roma or Sinti are active within criminal circuits, they seem to be involved more often as executer rather than organiser. Professionals suspect that domestic violence also occurs relatively regularly, but this is not reported to the authorities. Moreover, they are under the impression that conflicts are settled by the community's own jurisdiction (Kris – Roma court), which is considered to be above Dutch jurisdiction. In accordance with previous measurements, Roma and Sinti experience much discrimination by security authorities. They mention that stigmas and prejudice often play a role.

Survey participants see hardly any development in Roma and Sinti involvement with negative security aspects since 2017. Among some interviewed professionals, however, a slightly optimistic image exists with regard to the decrease in crime among Roma and Sinti youth. They are said to be less often involved in crime than used to be the case. In addition, some Roma participants indicate that some Roma are fed up with living from crime and with the stress with which this is paired. Professionals indicate less positive developments with regard to collaborations with the outside world. They mention, for instance, that collaborations are being started with other criminal groups, such as biker gangs. Municipalities and law upholders seem to have poor insight into what happens within communities. In some municipalities, this seems to have got worse since the ending of the experimental field trial period. The availability of fewer means has resulted in lower investments into (law) enforcement and information distribution in these municipalities. Both the interviews with professionals and with Roma and Sinti and the survey show that little development is expected with regard to the future security situation. As with other themes in the monitor, professionals expect that changes need more than five years and will involve multiple generations.

Freedom of choice

When discussing freedom of choice of Roma and Sinti, this includes the degree of freedom in organising their lives that the Roma and Sinti themselves experience. In general, participants describe the freedom of choice of Roma and Sinti as limited. Within this theme large differences between groups, communities and municipalities exist as well. According to professionals and some Roma/Sinti, peer pressure and upbringing according to traditional expectancies and role patterns play an important role in this. From within the community, a great pressure exists to protect the traditions and way of life, which can lead to children being shackled. Some of the interviewed Roma and Sinti indicate that they allow their children more freedom than is the norm; however, this can lead to resistance from within the community. In-culture marriages are largely of a traditional and ceremonial nature; marriage in a registry office occurs rarely. Roma and Sinti get married relatively young, which happens out of free will according to the target group. Professionals doubt this; they maintain the idea that arranged/forced marriage occurs, particularly within traditional Roma communities. Roma participants themselves indicate that

arranged/forced marriages do not take place (often) anymore, and that it is a stigma that remains attached to the group.

There seems to have been a modest positive development of freedom of choice of Roma and Sinti since 2017. For example, the marrying age is said to be increasing slowly and arranged marriages are said to be decreasing according to some participants. This is possibly linked to the emergence of a generation of adolescents that is more assertive, according to professionals. In some municipalities, young women trying to make their own choices has been mentioned. This mainly concerns women that have attended (secondary) education although making one's own choices and standing up for oneself can lead to expulsion from the community or result in the lack of a partner. Moreover, the number of Roma and Sinti foundations aimed at improving their own community keeps growing. These people do, however, have difficulty getting their help accepted and are being considered traitors within the community, because they would supposedly want to change the way of life.

Looking at the future, the majority of participants do not expect that freedom of choice will change much within the next five years. Professionals are mainly of the opinion that this is a long process, which starts with improving the educational position. They expect that an improvement in attendance and level of education will give adolescents more autonomy and self-determination.

Contact with the (local) government

The survey and the interviews create, as in previous versions, a diffuse image with regard to contact with the (local) government. There seems to be a dichotomy between municipalities in which (some) contact occurs and municipalities in which hardly any contact exists with the communities. In municipalities where communication takes place, contact is largely focused on housing conditions (especially in the case of Sinti), attendance in education, commemoration of the Holocaust and employment guidance. Moreover, a small number of organisations set up by the communities is active in these municipalities. The base of the contact often relies on a relationship of trust that has emerged because a small number of professionals has been involved with the target group for a longer period of time. This seems to be a crucial factor in establishing contact with the target groups, since much distrust towards authorities emerges from the cultural background. In some other municipalities, hardly any contact with the communities exists. Professionals mention that local communities are fragmented and closed, and that mutual trust is lacking. Roma themselves describe contact with the local government as poor. They indicate that contact does not lead to actions or that it is solely intended to map out the groups or execute a policy of repression. Many Roma participants indicate not having confidence in the (local) government's promises (anymore). Sinti are also sceptical towards the contacts between the government and the communities, but are more positively disposed, especially when it concerns improvement of halting sites.

The development of contact between the local government and the target groups is also assessed in different ways. It is striking that some professionals have experienced a positive development since 2017, whereas many Roma find that contact with the (local) government has worsened. Professionals indicate that more foundations have been started by Roma and Sinti during the past two years, and that more Roma intermediaries have become active. A smaller group of professionals is of the opinion that

contacts have worsened during the past two years, primarily because of the withdrawal or decreased continuation of consultative structures that were established during the experimental field trial period. In some municipalities key figures have left, which has led to a deterioration of contact. Contact between the local government and each of the present communities often relies on one single expert. If this person leaves or becomes cut off, this position is not always filled adequately afterwards. In this sense, contacts in many governments are insufficiently guaranteed. With regard to housing more contact seems to have developed, especially with Roma and Sinti living in halting sites. These Sinti and Roma feel more recognised and indicate that they are better informed. Professionals indicate that municipalities have become more involved with the state of the halting sites as well.

Regarding expectations for the future, differences exist between the distinguished groups. Many Roma expect that contact will deteriorate. They mention that the contact sought so far with the government has not led to any results. Professionals expect little change for the future. They explain this with the fact that some municipalities now have less time and means available for this group than was the case during the experimental field trial period. Professionals in municipalities with Sinti communities are slightly positive. In these municipalities, the small increase/intensification of contacts will continue to further strengthen in the future. An important reason for this is the increasing attention to halting site policy within the government. It can be seen that Sinti participants often have the same modest positive expectations for the future, although at the same time they often remain sceptical towards the (local) government. Both Roma and Sinti indicate that much has been promised in the past, but that this has led to little result.

Conclusion

The third follow-up measurement shows that social inclusion of Roma and Sinti lags behind compared to their municipalities' other residents. Large deprivations exist within all distinguished themes and there is a long way to go before we can speak of equal and full citizenship. Causes for the deprived position of Roma and Sinti often seem to be related to a combination of cultural factors and poverty. As in previous measurements, large differences exist between the professionals' responses and those of the target group. Whereas professionals often mention the unwillingness to change among Roma and Sinti, Roma and Sinti actually indicate being prevented by a system of institutional discrimination and prejudice. This makes them feel prevented from climbing the societal ladder.

In general, the position of Roma and Sinti has remained unchanged compared to earlier measurements. When changes in the degree of social inclusion are mentioned in this study, it concerns small differences. Both professionals, and Roma and Sinti, indicate that these developments take place at a small scale, but they can lead to greater changes. Many of the mentioned developments seem to be a continuation of changes that started earlier and have been mentioned in previous measurements.

Expectations for the future are generally less positive than they were two years ago. Both the interviews and the surveys show that an increasing number of participants expect the situation five years from now to be largely the same as it is now. In many municipalities, the belief exists that a better future for these groups is strongly correlated with improvements in the educational situation. The expectancy is that

improving the educational position affects different domains, such as labour market position, health and freedom of choice.

With the publication of this fourth measurement for the Social Inclusion Monitor, results of eight years of policy can be considered over a longer period of time. An important change during the past eight years concerns the transition from specific (2011–2016) to generic policy (2016 until now). All professionals that were involved with the target group indicate that the existing problems are of such a nature and size that the idea of them being solved in the period of 2011–2016 is unrealistic. The combination of large social problems and cultural beliefs that are in conflict with Dutch beliefs result in specific problems that seem to be difficult to overcome with generic policy, according to professionals. At the same time, often much (specific) effort has been made for years in order to improve communities' positions without this having had much of an effect. Nevertheless, professionals argue for perseverance and for retaining the positive developments that take place.

Hoofdstuk 1 Onderzoekopzet en verantwoording

1.1 Inleiding

In Europa bestaat steeds meer belangstelling voor de Roma en Sinti. Zij vormen met zo'n 10 tot 12 miljoen leden de grootste Europese minderheid. Ze zijn zeer vaak slachtoffer van racisme, discriminatie en sociale uitsluiting en leven in diepe armoede zonder de nodige toegang tot gezondheidszorg en fatsoenlijke huisvesting. De EU-lidstaten hebben een eerste verantwoordelijkheid om iets te veranderen aan deze situatie en het is dus hun taak om maatregelen te nemen om de Roma te ondersteunen. Naar aanleiding van de afspraken tijdens de Europese Raad van 24 juni 2011 hebben EU-lidstaten een Nationale Strategie, dan wel een set algemene beleidsmaatregelen geformuleerd, waarin wordt aangegeven hoe de betreffende lidstaat de sociale inclusie van Roma zal bevorderen. Daarbij is aangegeven dat deze maatregelen zich dienen te richten op de thema's onderwijs, werk, gezondheid en huisvesting. De EU-lidstaten, waaronder Nederland, zijn verzocht om de Europese Commissie op de hoogte te stellen van de resultaten van hun Nationale Strategie.

Om een goed beeld van de woon- en leefomstandigheden van Roma in Nederland te kunnen presenteren aan de Europese Commissie, is in 2012 door de toenmalige Minister voor Immigratie, Integratie en Asiel aan de Tweede Kamer toegezegd dat Nederland een kwalitatieve monitoring zou uitvoeren. In 2013 is door onderzoeksbureau Movisie een monitorinstrument ontwikkeld, dat gebruikt is voor de uitvoering van de nulmeting Monitor Sociale Inclusie. Deze monitor is in 2015 en 2017 herhaald. Voor u ligt de derde vervolgmeting van de Monitor Sociale Inclusie waarmee een update wordt gegeven van de woon- en leefomstandigheden van Roma en Sinti in Nederland in 2019, de ontwikkeling sinds 2017 en de toekomstverwachting binnen vijf jaar.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de onderzoekopzet, de gehanteerde begrippen, enkele kanttekeningen en wordt een leeswijzer gepresenteerd.

1.2 Methodologie

Doel van het onderzoek

In 2013 is een kwalitatief monitorinstrument ontwikkeld, dat gebruikt is voor de uitvoering van de nulmeting van de Monitor Sociale Inclusie naar de woon- en leefomstandigheden van de in Nederland woonachtige Roma en Sinti. De keuze voor een kwalitatieve monitor is in de eerste plaats gemaakt vanuit praktisch oogpunt. Omdat etnisch registreren (in het Bevolkingsregister Personen) verboden is, zijn er geen statistieken beschikbaar waarmee de mate van sociale inclusie van Roma en Sinti in Nederland in kaart kan worden gebracht. Om deze reden is er gekozen voor een kwalitatief instrument waarbij aan de hand van interviews en een enquête een beeld ontstaat van de positie van Roma en Sinti. Na het verschijnen van de nulmeting in 2013, is het onderzoek in 2015 en 2017 herhaald. De monitor richt zich op de domeinen, onderwijs, arbeid, wonen, gezondheid en veiligheid. Het doel van

voorliggend onderzoek is om aan de hand van de reeds in 2013 ontwikkelde kwalitatieve monitor een derde vervolgmeting uit te voeren waarbij de focus ligt op:

- het verkrijgen van een adequaat beeld van inclusie (woon- en leefomstandigheden) van Roma en Sinti in Nederland in 2019;
- het maken van een vergelijkende analyse tussen de situatie in 2019 en 2017 (op basis van de bij de nulmeting ontwikkelde instrumenten) en;
- het maken van een vergelijkende analyse tussen vijf onderscheiden subgroepen, namelijk:
  1. Vooroorlogse Sinti: de (nakomelingen van) Sinti die zich ruim voor de Tweede Wereldoorlog vestigden in Nederland.
  2. Vooroorlogse Roma: de (nakomelingen van) Roma die zich ruim voor de Tweede Wereldoorlog vestigden in Nederland. Beide genoemde groepen, de zogeheten Vooroorlogse Sinti en Roma, bezit geldige Nederlandse papieren en vormen tezamen ongeveer 3.500 personen.
  3. Generaal-Pardon Roma: de Roma (en de nakomelingen van hen) die in de jaren zestig en zeventig vanuit toenmalig communistisch Oost-Europa met caravans door Europa trokken en in Nederland neerstreken. Zij verkregen een verblijfsvergunning in 1978 door een Generaal Pardonregeling van de toenmalige regering. Destijds waren het 450 personen, nu gaat het om bijna 3.000 personen. Zij zijn toentertijd verdeeld over elf opvanggemeenten.
  4. Balkan Roma: groep Roma (en hun nakomelingen) die in de jaren negentig uit de Balkan zijn gevlucht, individueel of in familieverband. Om hoeveel vluchtelingen het gaat is niet bekend. De Raad van Europa vermeldt in een rapportage uit 2003 dat sinds de oorlog op de Balkan ongeveer 12.000 Roma uit voormalig Joegoslavië in Nederland verblijven (Council of Europe, 2003).
  5. Nieuwe Roma: groep Roma (en hun nakomelingen) die sinds de uitbreiding van de EU met de Oost-Europese lidstaten in het eerste decennium van de 21ste eeuw naar Nederland is gekomen. Zij hebben reispapieren en mogen als EU-burger in Nederland verblijven (Emaar, 2008). Er is geen duidelijk beeld van het aantal Nieuwe Roma in Nederland omdat zij zich vaak niet bekend maken als Roma (Rodrigues, 2008)

Het is niet bekend hoeveel Roma en Sinti exact in Nederland verblijven. In sommige studies wordt uitgegaan van een bandbreedte van 32.000 tot 48.000 personen (Cahn, 2010). Andere schattingen lopen uiteen van 2.000 tot 20.000 personen (Dagevos, 2010).

NB. Een deel van de mediterrane gastarbeiders die zich in de jaren '60 in Nederland vestigden, behoort tot de Roma. Zij profileren zich echter niet als zodanig en voelen zich meer verbonden met de Nederlandse maatschappij dan met de Roma-gemeenschap. Om deze reden is deze groep niet meegenomen binnen dit onderzoek.

Onderzoeksopzet

Een belangrijke voorwaarde voor deze derde vervolgmeting betreft de vergelijkbaarheid met de nulmeting en de eerste en tweede vervolgmeting. Om de vergelijkbaarheid te kunnen waarborgen is

ervoor gekozen om de onderzoeksopzet daar waar mogelijk overeenkomstig te houden met de nulmeting.

In de nulmeting is gekozen voor een kwalitatieve monitor onder met name professionals die vanuit hun beroepspraktijk zicht hebben op de groepen Roma/Sinti. Voor de vervolgmetingen in 2015, 2017 en 2019 is ernaar gestreefd om zoveel mogelijk de doelgroep in het onderzoek te betrekken. De Monitor Sociale Inclusie 2019 kent een vierledige opzet: een voorbereidende fase, literatuuronderzoek, online vragenlijst en kwalitatieve diepte-interviews.

Vorbereidende fase

Allereerst heeft er een doorontwikkeling van het in 2013, 2015 en 2017 gehanteerde kwalitatieve monitoringsinstrument plaatsgevonden. In overleg met de adviescommissie en opdrachtgever is geïventariseerd welke thema's er eventueel aangepast moesten worden, bijvoorbeeld door nieuwe afspraken op Europees niveau of vanwege landelijke ontwikkelingen. Hierbij is afgesproken de opzet voor de derde vervolgmeting gelijk te houden aan de Monitor Sociale Inclusie 2015 en 2017. In deze monitor (2019) is er net zoals bij de tweede vervolgmeting gekozen om het hoofdstuk over de historische achtergronden te verplaatsen naar de bijlage omdat er weinig nieuwe informatie over dit onderwerp is in vergelijking met eerdere metingen.

Literatuurverkenning

In deze monitor is een korte literatuurverkenning uitgevoerd waarbij is gekeken naar publicaties in de afgelopen twee jaar met betrekking tot Roma en Sinti in Nederland. In de indeling bij verschillende thema's worden de belangrijkste uitkomsten kort toegelicht. Omdat het relatief kortgeleden is dat de vorige literatuurverkenning is uitgevoerd (in 2017), is het aantal recente publicaties beperkt. In de literatuur verkenning is op sommige plekken ook gekeken naar onderzoeken van het Europees Bureau voor de grondrechten (Engelse afkorting: FRA). In deze onderzoeken wordt vaak gekeken naar de positie van Roma en Sinti op Europees niveau. Daar waar mogelijk wordt in het literatuurkader beschreven hoe de Europese situatie zich verhoudt tot de Nederlandse context.

Online enquête

Bij de nulmeting is een aantal werksessies georganiseerd waarbij de deelnemers gevraagd is een korte vragenlijst in te vullen. Voor de eerste, tweede en derde vervolgmeting is ervoor gekozen om de werksessies te laten vervallen. In plaats daarvan is er gekozen om een online enquête uit te zetten onder professionals met kennis over Roma/Sinti en onder Sinti en Roma die een overstijgende blik hebben op hun gemeenschap. Deze personen zijn vaak actief als intermediairs of experts.

De respondenten zijn op verschillende manieren geworven. In de eerste plaats is gekeken naar relevante respondenten en contacten voortkomend uit de uitvoering van de Monitor Sociale Inclusie 2015 en 2017. Aanvullend daarop is aan de opdrachtgever en leden van de adviescommissie gevraagd om respondenten aan te dragen. Daarnaast is er online gezocht naar andere relevante respondenten. Ook is er in de e-mails naar respondenten gevraagd om andere relevante personen aan te dragen.

Wanneer er contact is geweest met respondenten (bijvoorbeeld bij een interview of als reactie op de benadermail) is aan respondenten gevraagd of zij nog andere voor dit onderzoek relevante personen kennen (de zgn. sneeuwbalmethode).

Alle personen zijn door middel van een mail met een korte uitleg over de opzet en het doel van het onderzoek gevraagd aan het onderzoek mee te werken. Hierbij is een brief vanuit het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid meegestuurd met daarin het verzoek aan potentiële respondenten om medewerking te verlenen. Personen die niet gereageerd hebben, zijn vervolgens nog minimaal twee keer benaderd (2 rappels).

Diepte-interviews met professionals en Roma/Sinti

Een belangrijk onderdeel van het onderzoek betreft diepte-interviews met professionals en met Roma en Sinti zelf. Om een beeld te krijgen van de positie van Roma/Sinti op de thema's die binnen dit onderzoek centraal staan, is de kennis van (lokale) professionals onontbeerlijk. Om deze reden is er een aantal diepte-interviews afgenomen bij sleutelinformanten die in hun professionele werkzaamheden contact hebben met Roma/Sinti. Daarnaast is er ook op ingezet om een zo groot mogelijk aantal Roma/Sinti zelf te spreken. De contacten met Roma/Sinti zijn in veel gevallen tot stand gekomen via professionals of vanuit het netwerk dat sinds 2015 is opgebouwd. Een externe partner die door Risbo is ingeschakeld heeft negen (groeps)interviews met de doelgroep uitgevoerd. Daarnaast heeft Risbo tien gesprekken gevoerd met gezinnen behorende tot de groep Nieuwe Roma (zie ook paragraaf 1.3). Met de respondenten is eerst telefonisch contact opgenomen om te vragen of men inderdaad direct contact heeft met Roma/Sinti. Indien hierop bevestigend gereageerd werd, is er getracht een interviewafspraken te maken. Tijdens de interviews is gevraagd naar concrete ervaringen met de subgroepen, de thema's en of men mogelijke andere respondenten kent, hetzij professionals, hetzij personen behorende tot de doelgroep. De interviews hebben zowel face-to-face als telefonisch plaatsgevonden. Op basis van de interviews met de contactpersonen van de zogenaamde Romagemeenten en de sleutelinformanten werkzaam bij maatschappelijke organisaties, is er inzicht verkregen in de diverse aspecten van sociale inclusie van de Roma/Sinti-groepen.

Professionals die vanwege hun expertise alleen kennis hebben over een specifiek thema zijn enkel over dit deelgebied bevraagd. Op deze manier is getracht de validiteit te waarborgen.

1.3 Verantwoording

Online enquête

In tabel 1.1 staat de respons op de online enquête weergegeven.

Tabel 1.1: Respons online enquête Monitor Sociale Inclusie 2019

	N	%
Benaderd	186	
Geen zicht op groep	19	
Valide populatie	167	100
Non-respons	94	56,3
Respons	73	43,7
<i>Waarvan</i>		
<i>Valide</i>	49	29,3
<i>Non-valide</i>	24	14,4
Gebruikt voor analyse MSI '19	49	29,3

Bron: Risbo (eigen bewerking)

In totaal zijn er 186 personen benaderd met het verzoek om de vragenlijst in te vullen. Een klein deel (19 personen) gaf aan geen zicht te hebben op de doelgroep. De resterende 167 personen beschouwen we als de valide populatie. De non-respons betreft 94 personen (56,3 procent). De respons betreft 73 personen (43,7 procent) die de vragenlijst hebben geopend. Een aantal van deze personen (24) is vroegtijdig gestopt met het invullen van de vragenlijst. Deze vragenlijsten zijn niet voor de analyses gebruikt. In totaal hebben 49 personen de vragenlijst volledig ingevuld. De valide respons bedraagt daarmee 29,3 procent. De figuren in deze monitor zijn gebaseerd op de antwoorden van de 49 personen die de vragenlijst volledig hebben ingevuld.

Non-respons analyse

Om een beter beeld te krijgen van de redenen van personen om de vragenlijst niet in te vullen, heeft er een non-respons analyse plaatsgevonden (zie tabel 1.2). Hierbij is telefonisch of via e-mail contact geweest met personen uit de non-respons groep.

Tabel 1.2: Non-respons analyse online enquête Monitor Sociale Inclusie 2019

	N	%
Non-respons	94	100
<i>Reden</i>		
Onbekend (non-respons)	58	61,7
E-mail error	23	24,5
Andere functie	5	5,3
Doorverwijzing	5	5,3
Prefereert interviews/wil niet meewerken	2	2,1
Afwezig voor langere tijd (ziekte)	1	1,1

Bron: Risbo (eigen bewerking)

Van veruit het grootste gedeelte van de non-respons groep is het onbekend waarom zij de vragenlijst niet hebben ingevuld (58 personen). Deze personen zijn drie keer benaderd voor de vragenlijst (uitnodiging en twee rappels). Daarnaast is er een relatief groot aandeel mensen waarvan het e-mailadres niet (langer) actief is. Dit duidt erop dat deze personen een andere functie hebben en niet langer actief zijn binnen de organisatie waarvoor zij werkzaam waren. Daarnaast is er een deel dat een

andere functie heeft gekregen, doorverwijst naar een andere collega of voor langere tijd afwezig is. Twee personen geven aan al een interview te geven en geen tijd te hebben ook de vragenlijst nog in te vullen.

Diepte-interviews

Voor de Monitor Sociale Inclusie 2019 hebben er in totaal 43 interviews plaatsgevonden. Tijdens deze interviews is er met 61 personen gesproken, waarvan 23 professionals en 38 personen behorende tot de doelgroep (zie ook bijlage 3 voor de respondententabel). Binnen dit onderzoek is getracht om een goede verdeling te krijgen van zowel de onderscheiden groepen als de geografische spreiding. Vanuit de doelgroep is gesproken met 9 vooroorlogse Sinti, 2 vooroorlogse Roma, 8 Generaal-Pardon Roma, 9 Balkan-Roma en 10 Nieuwe Roma. Verdeeld naar de onderscheiden groepen is er met acht personen gesproken die in het algemeen kennis over Roma en Sinti hebben. Bij het selecteren van de professionals is gestreefd naar zowel een geografische spreiding als spreiding van het soort gemeenschap dat in de gemeente leeft. Er is gesproken met respondenten uit de provincies Flevoland, Gelderland, Limburg, Noord-Brabant, Noord-Holland, Overijssel, Utrecht en Zuid-Holland.

De interviews zijn (na goedkeuring door de respondent) opgenomen met een voicerecorder en letterlijk uitgewerkt. Indien de respondent geen toestemming gaf voor het opnemen, is er een verslag van het gesprek gemaakt. Dit verslag is ter goedkeuring aan de respondent voorgelegd en vervolgens gebruikt voor de analyse. De analyse van de bestanden is gedaan met het programma Atlas.Ti. De uitgewerkte interviews zijn gecodeerd aan de hand van een codelijst die gebaseerd is op de gebruikte interviewleidraad. Vervolgens hebben verschillende onderzoekers twee dezelfde interviews gecodeerd, gebruikmakend van de codelijst ter crosscheck. De resultaten van het coderen zijn vergeleken en besproken waarna er een modus operandi is vastgesteld om de resterende interviews te coderen. Het coderen heeft geresulteerd in een databestand met output per thema. Deze output biedt een gestructureerd overzicht van uitspraken per thema, per doelgroep (professionals en subgroepen) en in de tijd (huidige situatie, ontwikkeling sinds 2015 en toekomstverwachting). De output per thema is geanalyseerd en beschreven in de hoofdstukken van dit rapport. Nadat een hoofdstuk door een onderzoeker voltooid was, heeft een tweede onderzoeker dezelfde output doorgenomen, zijn/haar bevindingen beknopt op papier gezet en vervolgens het hoofdstuk doorgelezen. Als crosscheck is de inhoud van het hoofdstuk vergeleken met de bevindingen van de tweede onderzoeker en zijn er daar waar nodig aanpassingen of toevoegingen gedaan. Via deze werkwijze is getracht tot een zo betrouwbaar mogelijke analyse van de data te komen.

1.4 Leeswijzer

Wanneer er onderzoek gedaan wordt naar de Roma en Sinti in Nederland is er een aantal thema's dat regelmatig ter sprake komt en waar de lezer kennis van dient te hebben om het onderzoek in de juiste context te kunnen plaatsen. De hieronder genoemde begrippen hebben (indirect) invloed op de positie van Roma en Sinti op een overstijgend niveau. Daarom is ervoor gekozen deze aspecten hier te noemen

in plaats van onder te brengen binnen een specifiek thema. Een aantal aspecten dat samenhangt met de historische context van de groep is opgenomen in bijlage 2. Daarnaast zijn er in het onderzoek methodologische keuzes gemaakt die van belang kunnen zijn bij de interpretatie van de resultaten. Deze keuzes zijn eveneens hieronder uitgelegd.

Thema's en begrippen enquête

De thema's die in dit rapport behandeld worden, zijn veelal gedefinieerd in brede zin. Hiermee is navolging gegeven aan de definities zoals gehanteerd in de nulmeting. In de online enquête is een functie ingebouwd waarmee de deelnemers ook over deze definities konden beschikken. Voor een meer uitgebreide beschrijving van de in de enquête gebruikte begrippen, verwijzen we naar de begrippenlijst in bijlage 1.

Interpretatie van de cijfers in de figuren

Omwille van de leesbaarheid van het rapport wordt in dit rapport met name de totale groep besproken in plaats van elke groep afzonderlijk. De categorie 'Totaal 2019' is verkregen door de antwoorden van respondenten op de onderscheiden groepen bij elkaar op te tellen. De in de figuren weergegeven getallen, staan voor het aantal keren dat dit antwoord gegeven is, de percentages zijn afleesbaar door te kijken naar de lengte van een categorie op de X-as.

Doordat elke respondent meerdere antwoorden kon geven op elke vraag, is het aantal antwoorden groter dan het aantal respondenten. Om deze reden spreken we wanneer we het over het 'totaal' hebben, over het aantal antwoorden in plaats van het aantal respondenten. Wanneer er gesproken wordt over de antwoorden met betrekking tot een specifieke groep, kan er wel gesproken worden over respondenten. Iedere respondent kon slechts één antwoord geven per groep per vraag, de antwoorden binnen één groep zijn daarom van afzonderlijke respondenten.

Het samenvoegen van de antwoorden op de verschillende categorieën en deze presenteren als een algemeen beeld is niet representatief te noemen voor 'de Roma en Sinti in Nederland'. De lezer krijgt een meer representatief beeld door te kijken naar de antwoorden over de afzonderlijke subgroepen. De categorie 'Totaal 2015' en 'Totaal 2017' zijn de (samengevoegde) totaalcategorieën afkomstig uit de Monitor Sociale Inclusie 2015 en Monitor Sociale Inclusie 2017. De vragenlijst die in 2019 gebruikt is, verschilt, afgezien van de gebruikte jaartallen, niet van de Monitor Sociale Inclusie 2015 en 2017.

De metingen uit de verschillende vervolgmetingen zijn niet één op één met elkaar te vergelijken. Dit komt doordat het aantal respondenten verschilt bij elke meting en aangezien de vragenlijst anoniem is, is het niet mogelijk om de antwoorden uit eerdere jaren aan elkaar koppelen. Het kan niet worden uitgesloten dat eventuele verschillen tussen de twee metingen veroorzaakt worden door een veranderde samenstelling van de respondentengroep. Om deze reden wordt er niet gerapporteerd over verschillen in absolute cijfers of percentages, maar wordt er gekeken naar tendensen en verschuivingen.

Omgaan met verschillen tussen de onderscheiden groepen

Er kan er niet gesproken worden over 'de Roma' of 'de Sinti'. Binnen dit onderzoek worden vijf groepen onderscheiden. Deze verdeling is gebaseerd op basis van de vestigingsperiode in Nederland. Ook deze afzonderlijke groepen kunnen niet uniform genoemd worden. Binnen dit onderzoek is er bijvoorbeeld gesproken met Roma en Sinti uit verschillende herkomstlanden. Een kleine greep uit de achtergronden van de gesproken Roma/Sinti: Bulgarije, Kosovo, Macedonië, Duitsland, Rusland, Servië en Slowakije. De voorouders van de in Nederland woonachtige Roma en Sinti woonden vaak in verschillende landen en trokken van land naar land. Om deze reden kan er niet gesproken worden over een uniforme achtergrond. Desondanks zijn er culturele tradities, gebruiken en een gedeeld verleden die ertoe leiden dat er raakvlakken bestaan tussen de groepen. Ook kunnen er binnen een groep Roma/Sinti verschillen in 'hiërarchie' bestaan. Sommige families genieten een hoger aanzien vanwege afstamming van belangrijke personen uit het verleden. Ook wordt er verwezen naar het bestaan van een afgeleide vorm van een kastesysteem waardoor sommige families in hoger aanzien staan. Wanneer er in het rapport gesproken wordt over verschillen binnen gemeenschappen, worden hiermee de verschillen in hiërarchie binnen een gemeenschap bedoeld.

Vanwege de verschillen tussen de onderscheiden groepen Roma en Sinti is het vaak lastig om deze met elkaar te vergelijken. Vanwege de brede opzet van deze monitor, waarbij op een groot aantal terreinen wordt gekeken naar de positie van Roma en Sinti in Nederland, is het vaak niet mogelijk om uitgebreid in te gaan op de specifieke situaties van afzonderlijke groepen. Alleen wanneer een groep (duidelijk) afwijkt van de andere groepen wordt deze in de tekst uitgelicht. Desondanks doet een dergelijke veralgemenisering van de overige onderscheiden groepen vaak geen recht aan hun unieke situatie.

Nieuwe Roma

Vanuit de opdrachtgever was er de wens om voor de Monitor Sociale Inclusie 2017 meer focus te leggen op de groep 'Nieuwe Roma'. Bij de derde vervolgmeting is er niet gekozen voor een specifieke focus, maar is getracht om alle groepen evenredig te belichten, waaronder de Nieuwe Roma. Voor de tweede vervolgmeting in 2017 is gesproken met tien vrouwen behorende tot Nieuwe Roma gezinnen uit een middelgrote gemeente in de Randstad. In 2019 is opnieuw contact gezocht met dezelfde gezinnen. Van de tien gezinnen die we in 2017 hebben gesproken, hebben we er negen opnieuw kunnen spreken. Er is met één nieuw gezin gesproken, het totaal voor de Monitor Sociale Inclusie 2019 komt daarmee op tien gezinnen behorende tot de Nieuwe Roma.

De gezinnen waarmee gesproken is, zijn benaderd via een hulpverleenster die al met hen in contact stond. De manier waarop de informanten zijn verzameld heeft wellicht als nadeel dat we hier een selectieve groep te pakken hebben, waardoor we misschien op basis van de gesprekken met de tien vrouwen een vertekend beeld krijgen. Maar tegelijkertijd geeft een studie op microschaal ons een mooi beeld van de groep Roma die in deze gemeente woont. Het interessante is bovendien dat de hulpverleenster al de gezinnen die we hebben gesproken reeds kende, en zij op casusniveau kon reflecteren op wat zij ons vertelden. Dat deed zij soms tijdens de gesprekken met de vrouwen, maar ook achteraf tijdens de persoonlijke gesprekken die we met haar hadden. Hierdoor kregen we een goed

beeld van de context waarin de gezinnen leefden en konden wij het waarheidsgehalte van wat tijdens de gesprekken naar voren kwam beter inschatten. Dit neemt niet weg dat ons misschien toch belangrijke aspecten ontgaan zijn omdat de informanten deze niet wilden vertellen of omdat zij deze anders verwoordden dan wat zich in werkelijkheid had voorgedaan.

De meeste gezinnen waar wij contact mee hebben zeggen afkomstig te zijn uit het Noordoosten van Bulgarije, de provincie Sjoemen. Het feit dat deze groep nauwelijks Bulgaars spreekt met daaraan gekoppeld dat kinderen vaak niet aanwezig zijn in de verplichte kleuterschool heeft als gevolg dat de meeste Roma uit deze streek een laag opleidingsniveau hebben. Meer dan zestig procent van de Roma bevolking in Sjoemen heeft geen ziektekostenverzekering en mist daardoor de nodige toegang tot de gezondheidszorg. Werkloosheid en discriminatie zijn andere belangrijke problematieken die Roma in Sjoemen treft. Het is belangrijk om van deze context bewust te zijn tijdens het lezen van dit rapport.

De verhalen die in 2017 opgetekend zijn, vertoonden veel overeenkomsten. Men heeft het over de migratie naar Nederland, het feit dat het moeilijk was om een geschikte woning te vinden, de problemen om aan legaal werk te komen, schuldenproblematiek, etc. Doordat we in 2019 grotendeels dezelfde mensen hebben kunnen spreken, is het mogelijk om te kijken hoe het hen vergaan is in de afgelopen twee jaar. De verhalen van de Nieuwe Roma worden in kaders en in de tekst daar waar relevant besproken.

Achtergrond bij kaders in de hoofdstukken

In een aantal kaders verspreid over de hoofdstukken worden specifieke voorbeelden en casussen besproken. Deze kaders zijn gebaseerd op de gesprekken met Roma en Sinti uit verschillende delen van Nederland. De teksten in de kaders zijn daar waar mogelijk gekoppeld aan het thema dat in het hoofdstuk besproken wordt. De gebruikte namen in de kaders zijn gefingeerd ter bescherming van de privacy van de respondenten.

Proeftuinen

Een belangrijke ontwikkeling die van invloed is geweest op de omgang van Roma en de overheid in brede zin, betreffen het bestaan en eindigen van de proeftuinen. De proeftuinen zijn opgezet in het kader van de aanpak multiproblematiek bij gezinnen met een Roma-achtergrond. Middels een subsidie van het Rijk hadden deelnemers aan de proeftuinen meer middelen en instrumenten tot hun beschikking om beleid vorm te geven en uit te voeren. Tijdens de proeftuinperiode was het dus mogelijk om specifiek beleid te voeren gericht op de verbetering van de positie van Roma en/of Sinti. Vanaf 2017 is het de bedoeling dat dit specifieke beleid ondergebracht is binnen het generieke/reguliere beleid. Het uiteindelijke doel van de proeftuinen was om de lessen en aanpak die zijn ontwikkeld, een plaats te geven binnen het reguliere beleid na afronding van de proeftuinen. De proeftuinen zijn per 31-12-2016 afgerond.

Bij de uitvoering van elke vervolgmeting van de Monitor Sociale Inclusie spelen de proeftuinen een rol in het bespreken van de sociale inclusie van Roma en Sinti in Nederland. Veel professionals reflecteren bijna automatisch op de ontwikkelingen sinds het afronden van de proeftuinen. Ten tijde van de eerste vervolgmeting (2015) waren de proeftuinen nog actief en werden vanuit dit kader veel interventies

ontwikkeld en ingezet ten behoeve van Roma en Sinti in Nederland. Bij de tweede vervolgmeting (2017) waren de proeftuinen net afgerond maar was dit te recent om de effecten daarvan al te merken. Dit is bij de uitvoering van de derde vervolgmeting (2019) wel mogelijk gebleken. Professionals is gevraagd om te kijken naar de ontwikkelingen van de afgelopen twee jaar en zij benoemen daarbij vaak de verschillen ten tijde van de proeftuinen. Daarnaast is hen gevraagd in hoeverre het gelukt is om de lessen uit de proeftuinen onder te brengen binnen het reguliere beleid. Ook personen uit de doelgroep merken verschillen in de betrokkenheid van gemeenten in vergelijking met de proeftuinperiode. Vanwege de aanhoudende relevantie van de proeftuinen wordt hier ook in deze vervolgmeting regelmatig naar verwezen.

Woonsituatie standplaatsen ('uitsterfbeleid')

Een veelbesproken thema in elke meting van de Monitor sociale Inclusie betreft de woonsituatie van Roma en Sinti en dan meer specifiek het beleid met betrekking tot de standplaatsen. Relatief veel Sinti (en een deel van de Vooroorlogse en Generaal-Pardon Roma) wonen in een woonwagen, chalet of andere soort woning in een woonwagencentrum. Daarnaast is er een groot deel van deze groep (en de Roma) dat wel in een woonwagencentrum zou willen wonen maar waarvoor dit vanwege een tekort aan standplaatsen niet mogelijk is. Dit is al jarenlang een grote ergernis en zorg voor sommige gemeenschappen.

Roma en Sinti die standplaatsen willen bewonen hebben het gevoel bewust tegengewerkt te worden vanuit de lokale en nationale overheid. Zij hebben het idee dat de (lokale) overheid de standplaatsen liever kwijt dan rijk is. In deze context vaak valt de term 'uitsterfbeleid'. Vrijgekomen standplaatsen worden in dat geval niet opgevuld maar komen te vervallen, waardoor op den duur de woonwagencentra niet meer zullen bestaan. Veel Roma en Sinti zien dit als een teken dat hun cultuur niet gewenst is en dat het hen bewust onmogelijk wordt gemaakt om te leven zoals ze willen. De afgelopen jaren is hier veel over te doen. In 2017 verscheen een rapport van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel waarin forse kritiek werd geuit op de gemeenten die een zogenaamd 'uitsterfbeleid' hanteren. In 2018 bracht het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties het 'beleidskader voor gemeentelijk woonwagen- en standplaatsenbeleid' uit. Dit kader is voortgekomen uit onvrede over het oude beleidskader. Het nieuwe kader heeft als doel om het landelijke beleidskader en het op lokaal niveau gevoerde standplaatsenbeleid in overeenstemming te brengen met de geldende mensenrechtelijke kaders. Tijdens de derde vervolgmeting is aan professionals en mensen uit de doelgroep gevraagd wat het verschijnen van het nieuwe beleidskader voor hen in de praktijk betekent of wat zij hiervan verwachten in de toekomst.

Hoofdstuk 2 Onderwijspositie

In dit hoofdstuk wordt de onderwijspositie van Roma en Sinti beschreven. Onderwijspositie is in dit onderzoek breed gedefinieerd en heeft betrekking op alle niveaus en leeftijden. In het bijzonder wordt er gekeken naar de onderwijsdeelname, de mate waarin verzuim voorkomt en het niveau waarop deelgenomen wordt. In paragraaf 2.1 wordt de onderwijspositie van Roma en Sinti algemeen besproken. Hierbij wordt ingegaan op de huidige situatie, de ontwikkeling sinds 2017 en de toekomstverwachting voor de komende vijf jaar. In paragraaf 2.2 wordt verdiepende informatie gegeven. Er wordt onder andere ingegaan op vermeende verschillen tussen jongens en meisjes, schooltypen en vermeende discriminatie in het onderwijs. In elke paragraaf worden data uit de enquêtes gepresenteerd die aangevuld worden met data uit interviews. Hieronder worden kort de belangrijkste resultaten uit eerdere metingen toegelicht.

Eerdere metingen

Uit eerdere metingen komt naar voren dat veel gemeenten inzet plegen om de onderwijspositie van Roma en Sinti te verbeteren. In de nulmeting (2013) van de Monitor Sociale Inclusie werd geconcludeerd dat de indruk bestond dat deelname aan voortgezet onderwijs toenam, deelname aan voorschoolse educatie verbeterd kon worden en er veel schooluitval was bij Roma- en Sinti-kinderen in de leeftijd van 15/16 jaar. Ten opzichte van de nulmeting werd er bij de eerste vervolgmeting in 2015 een (licht) positieve ontwikkeling geconstateerd. Een aantal respondenten merkte destijds op dat onder andere door strengere handhaving van de leerplicht het relatief verzuim was afgenomen. Binnen de gemeenschappen zou steeds meer belang aan onderwijs worden gehecht en doorleren steeds normaler worden. Meer kinderen zouden deelnemen aan voorschoolse educatie, primair onderwijs en voortgezet onderwijs. In 2017 werden deze voorzichtige verbeteringen opnieuw onderschreven, maar werd ook geconcludeerd dat de algemene onderwijspositie van Roma en Sinti zwak bleef. Een voorzichtig positieve ontwikkeling had betrekking op de onderwijsdeelname aan het primair onderwijs. Tegelijkertijd bleef er sprake van een sterke oververtegenwoordiging binnen het praktijkonderwijs en een ondervertegenwoordiging binnen de hogere schoolniveaus. Daarnaast werd vanuit de doelgroep, in alle vervolgmetingen melding gemaakt van discriminatie met betrekking tot de onderwijspositie. In de praktijk werd vaak gedoeld op Sinti- en Roma jongeren die te lage adviezen kregen en die geen stages konden vinden vanwege hun achternaam.

Literatuur onderwijspositie sinds 2017

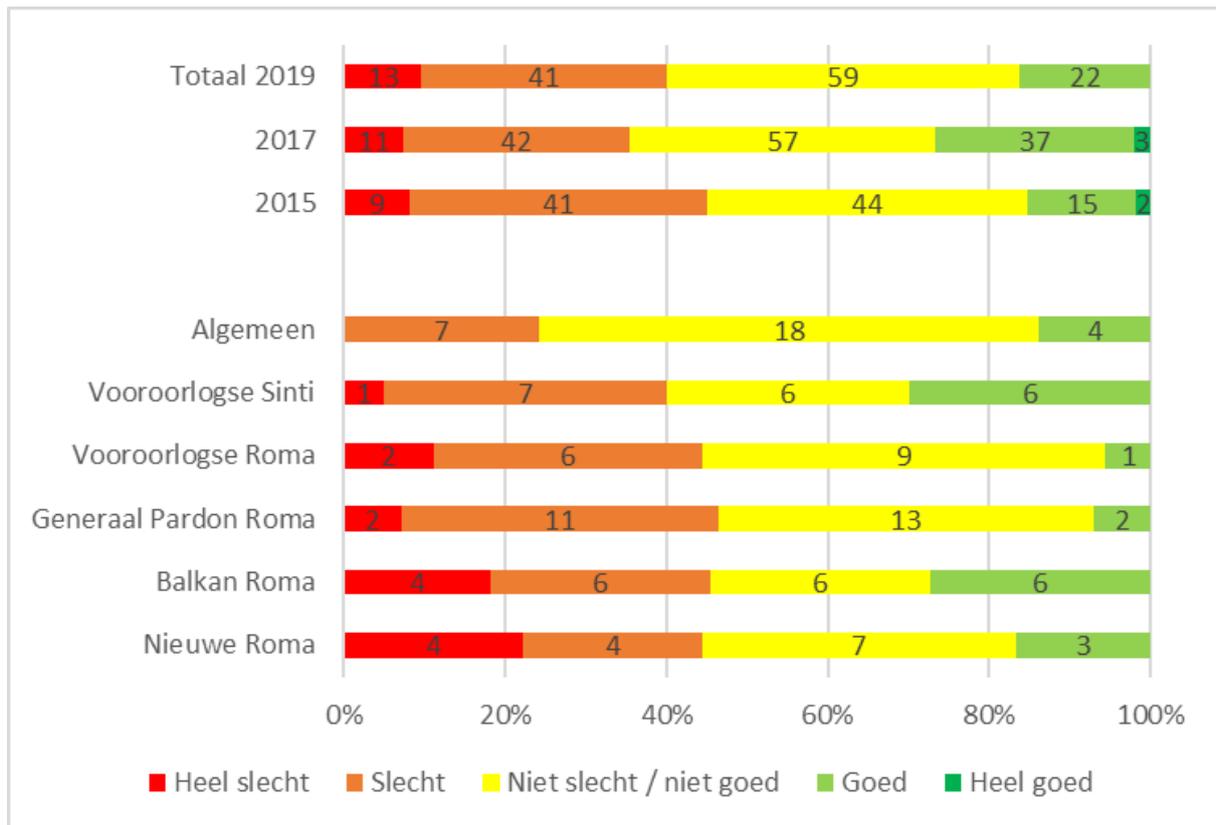
Over het algemeen laat de literatuur een eenduidig beeld zien wat betreft de positie van Roma- en Sinti-kinderen in Nederland. Zo lijkt er een significant verschil te bestaan tussen Roma-kinderen en niet Roma-kinderen (FRA, 2018; ECRI, 2019). Dit verschil wordt mogelijk verklaard door het feit dat deze kinderen bijna altijd met een achterstand beginnen aan het basisonderwijs ten opzichte van leeftijdsgenoten. Dit komt doordat Roma-kinderen veelal pas op hun vijfde met school beginnen. Tevens laat onderzoek zien dat het verzuim en uitval onder Roma-kinderen op het voortgezet onderwijs significant hoger zijn dan bij niet Roma-kinderen (FRA, 2018; ECRI, 2019). Anderzijds lijkt de onderwijs positie van Roma-kinderen enigszins te verbeteren. Gemiddeld volgt slechts de helft van de Roma-kinderen voorschools onderwijs of bezoekt de kleuterschool (FRA, n.d.).

2.1 Onderwijspositie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting

De deelnemers van de vragenlijst is gevraagd naar deelname van Roma en Sinti aan het onderwijs met betrekking tot de betreffende gemeenschap/gemeente. Hierbij is er uitgesplitst naar de verschillende typen Roma en Sinti. Bij de figuren wordt eerst de 'totale' situatie besproken.

Huidige onderwijspositie

De respondenten zijn in de vragenlijst ten eerste gevraagd naar de deelname van Roma en Sinti aan het onderwijs in de betreffende gemeente (figuur 2.1).

Figuur 2.1: Hoe is het naar uw mening gesteld met de deelname van Roma/Sinti aan het onderwijs in uw gemeente?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Wanneer we kijken naar de antwoorden van de respondenten met betrekking tot de deelname van Roma- en Sinti-kinderen aan het onderwijs, dan zien we dat 16 procent van de antwoorden 'goed' is en dat de optie 'heel goed' niet gekozen is. Het grootste deel van de antwoorden valt in de categorie 'niet slecht/niet goed' (59 antwoorden, 44 procent). Tot slot zien we dat 40 procent van de antwoorden negatief is ('heel slecht': 13 antwoorden, 10 procent en 'slecht': 41 antwoorden, 30 procent). Het deel dat de onderwijsdeelname in 2019 als positief beoordeelt, is kleiner dan in 2017. De beoordeling in de huidige meting komt vrijwel overeen met de eerste vervolgmeting in 2015. Tussen de verschillende groepen zien we dat de onderwijsdeelname van de Vooroorlogse Roma en de Generaal-Pardon Roma gemiddeld genomen iets slechter wordt beoordeeld, dan die van de andere groepen.

Het beeld uit de enquête komt grotendeels overeen met de verkregen inzichten uit de interviews met professionals. Respondenten lijken minder positief te zijn over de deelname van Roma/Sinti aan het onderwijs vergeleken met de tweede vervolgmeting in 2017. Uit de interviews blijkt echter dat zowel de professionals als de Roma en Sinti zelf relatief positief zijn over de deelname van Roma- en Sinti-kinderen aan het basisonderwijs. Vrijwel alle gesproken respondenten benoemen dat er geen absoluut verzuim meer plaatsvindt en zien ook dat het ziekteverzuim (zogenaamd relatief verzuim) van Roma- en Sinti-kinderen is gedaald. Qua relatief verzuim is onderscheid te maken naar Roma- en Sinti-kinderen. Over het algemeen ligt het relatief verzuim lager onder Sinti kinderen en hebben zij een hogere aanwezigheid dan de Roma kinderen, aldus professionals. Er wordt door vrijwel alle respondenten opgemerkt dat Roma- en Sinti-kinderen niet of nauwelijks naar een voorschoolse opvang

gaan en pas naar de basisschool gaan op de leerplichtige leeftijd (van vijf jaar). Dit wordt beaamd door zowel Roma en Sinti zelf als de professionals. Dit heeft als gevolg dat veel Roma-kinderen op de basisschool beginnen met een taalachterstand. Deze taalachterstand heeft ook verdere gevolgen voor de schoolcarrière van de Roma-kinderen. In veel gevallen komen zij deze achterstand niet meer te boven en ondervinden zij hier hinder van gedurende hun gehele schoolcarrière. Een hiermee samenhangend punt van aandacht betreft de ouderparticipatie. Professionals geven aan dat Roma en Sinti-kinderen thuis relatief weinig ondersteuning krijgen. Enerzijds komt dit doordat veel ouders zelf geen of weinig onderwijs hebben genoten. Anderzijds wordt van oudsher vanuit de cultuur weinig waarde gehecht aan onderwijs. Dit lijkt langzaam te veranderen. De gesproken Roma en Sinti geven aan dat onderwijs belangrijk wordt gevonden. Zij stellen dat er meer rolmodellen nodig zijn om een positief voorbeeld te stellen voor de gemeenschap. Zowel professionals als Roma en Sinti zelf geven aan dat de kinderen zeer regelmatig door hun ouders worden gebracht en gehaald van school, vrijwel

Roma (Generaal-Pardon, 20jr): Lavinia

Lavinia merkt dat het steeds normaler wordt om naar school te gaan, vooral bij de jongere generatie. “Je ziet hen terug op de school waar ook mijn kleinkinderen naar toe gaan, ze gedragen zich net als de burgerkinderen eigenlijk.” Ook ziet Lavinia meer ouderbetrokkenheid en lijkt er een stijging in het niveau. “Jongens gaan naar het vmbo, naar het voortgezet onderwijs. Dat komt ook op gang.” Toch is er volgens Lavinia nog een aantal aandachtspunten voor de Sinti rondom onderwijs. Zo worden de kinderen dagelijks door de ouders naar school gebracht en opgehaald met de auto. “Dat staat dan toch wel weer in tegenstelling tot de vrijheid die de kinderen op het kamp genieten.” Verder komt de school pas in beeld vanaf de leerplichtleeftijd. Op de peuterspeelzaal of kinderopvang ziet zij nog steeds geen Sinti. “En het zijn vooral de jongens die doorstromen naar het vervolgonderwijs, de meisjes minder”, voegt Lavinia hieraan toe. Dit hangt ook af van de familie en opvoeding: “Naar mijn mening moeten Sinti meegaan met de tijd en niet blijven hangen in de tijd van 30 jaar terug of nog langer. Ik zie nog veel dat Sinti terugvallen op oude gebruiken als reden om niet naar school te gaan, bijvoorbeeld niet in aanraking komen met het andere geslacht, bij meisjes als ze opgroeien. De wet is er voor iedereen, ook voor hen”.

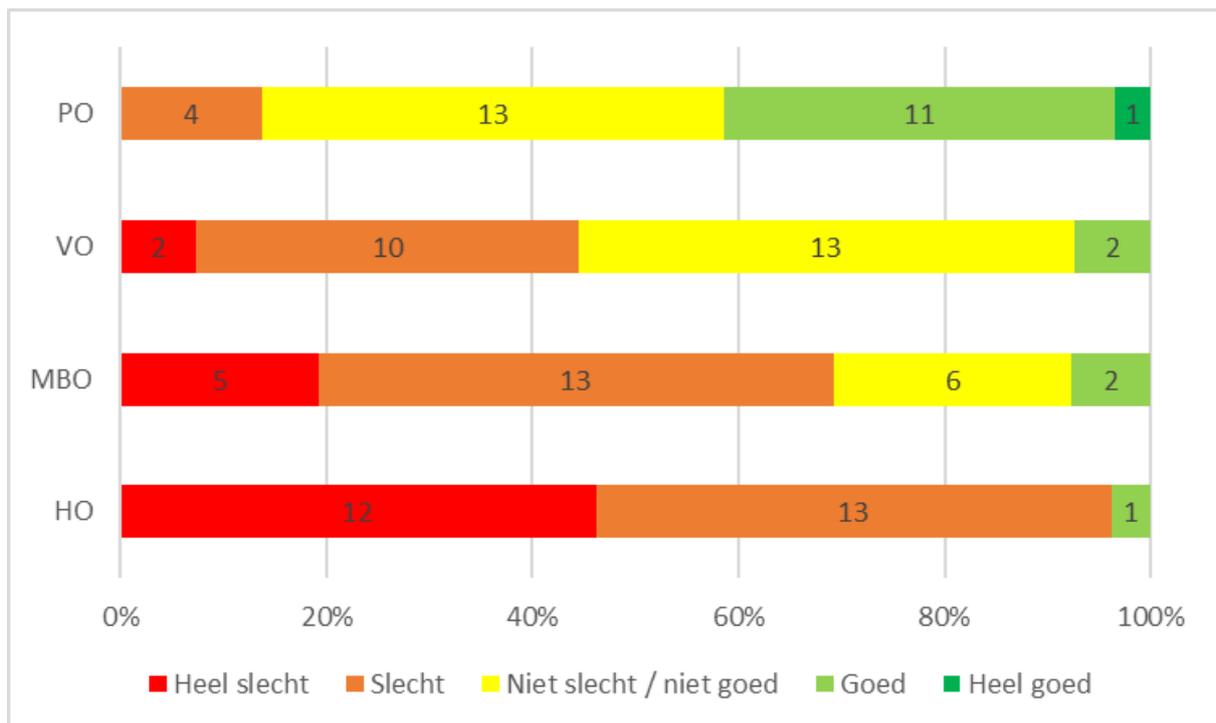
gedurende hun gehele schoolcarrière. Een reden hiervoor die wordt genoemd is dat zij zo hun kinderen beschermen van de gevaren in de ‘burgermaatschappij’, aldus meerdere professionals. Hoewel Roma en Sinti dit zelf niet benoemen, geven zij aan hun kinderen beschermend op te voeden.

De geluiden omtrent de participatie in het voortgezet onderwijs zijn minder positief. Uit het merendeel van de interviews met professionals blijkt dat er een negatiever beeld bestaat over de deelname van Roma- en Sinti-kinderen aan het voortgezet onderwijs. Zij zien dat het ziekteverzuim in het voortgezet onderwijs beduidend hoger ligt dan in het primair onderwijs. Tevens geven professionals aan dat de doorstroom naar vervolgonderwijs relatief laag is, zowel qua deelname als opleidingsniveau. Een groot deel van de bevroegde Roma en Sinti kijkt positiever naar de deelname in het voortgezet onderwijs. Een aantal geeft aan dat schoolverzuim op het voortgezet onderwijs laag ligt, weer anderen hebben weet van mensen in hun omgeving die doorstromen naar het hoger onderwijs. Professionals geven aan dat in sommige gemeenschappen deelname aan het voortgezet onderwijs en vervolgens doorstromen naar (hoger) beroepsonderwijs niet breed geaccepteerd is. In deze meer traditionele gemeenschappen

bestaat de opvatting dat de Roma en Sinti zich buiten de burgermaatschappij moeten houden en moeten vasthouden aan hun eigen gebruiken.

Verder stellen veel Roma en Sinti dat discriminatie nog een grote rol speelt in het onderwijs, specifiek met betrekking tot schooladviezen. Ook hebben zij moeite om een stageplek te vinden vanwege hun achtergrond. Een aantal Roma geeft aan dat kinderen onnodig vaak naar het speciaal onderwijs doorverwezen worden. Dit zou ook leiden tot een negatief zelfbeeld en de kans vergroten op afzondering van de maatschappij. Sommige professionals zijn van mening dat het verwijzen naar discriminatie soms gebruikt wordt om de geslotenheid van de eigen gemeenschap en afzondering van de maatschappij te legitimeren. Deze professionals geven aan dat het voor komt dat er daarom al snel over discriminatie wordt gesproken om een sterke afscheiding tussen de eigen gemeenschap en de burgermaatschappij te creëren. Roma en Sinti geven daarentegen aan dat hiervan geen sprake is, maar dat dergelijke opvattingen de soms onbewuste vooringenomenheid van professionals illustreert. Zij spreken in deze context vaak over geïnstitutionaliseerd racisme.

Behalve onderwijsdeelname is er ook gekeken naar het niveau waarop onderwijs wordt genoten (zie figuur 2.2).

Figuur 2.2: Hoe is het naar uw mening gesteld met de deelname van Roma/Sinti aan het onderwijs in uw gemeente?
(Totaal alle groepen, naar onderwijstype)
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Uit de figuur komt naar voren dat binnen het mbo en vooral het hoger onderwijs de deelname van Roma en Sinti als relatief slecht wordt beoordeeld. Het aantal negatieve antwoorden over de onderwijsdeelname op primair onderwijs is beperkt (14 procent, 4 antwoorden). Waar in het primair onderwijs ongeveer veertig procent van de antwoorden 'goed' of 'heel goed' is, zijn er maar een paar respondenten die positief gestemd zijn over de onderwijsdeelname van Roma en/of Sinti in de andere

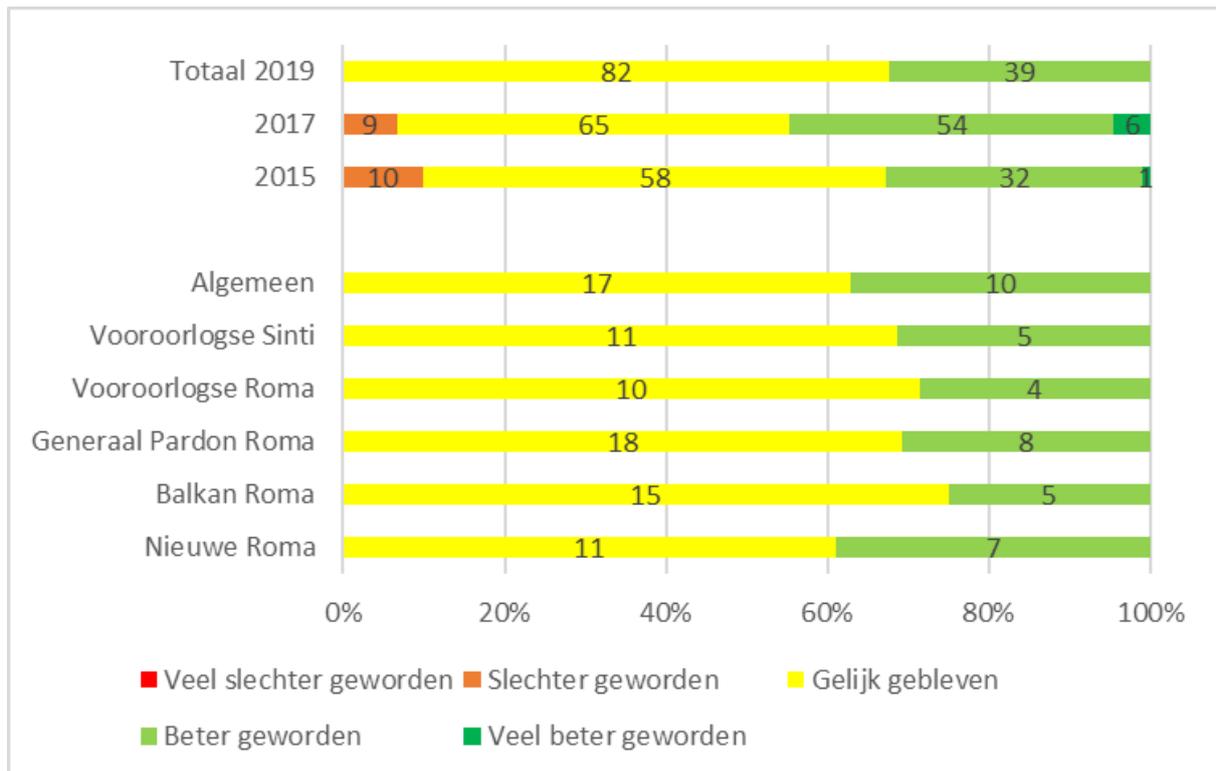
onderwijstypen. Ten opzichte van de meting in 2017 is er weinig verschil, met uitzondering van een minder positieve waardering van de onderwijsdeelname aan het voortgezet onderwijs in 2019.

De uitkomsten uit de enquête komen grotendeels overeen met de interviews. Respondenten geven aan dat onderwijsdeelname op primair onderwijs vaak relatief goed is (met name in vergelijking met het verleden). Vanaf het primair onderwijs worden Roma- en Sinti-leerlingen vaak doorverwezen naar de lagere onderwijsniveaus en ontstaan er vaker problemen met betrekking tot onderwijsdeelname. Bij de doorverwijzing naar het voortgezet onderwijs ontvangen Roma en Sinti-kinderen lagere adviezen dan kinderen met vergelijkbare prestaties, aldus respondenten uit de doelgroep. In sommige gevallen wordt dit als reden gebruikt om de school niet serieus te nemen of om te stoppen met school. In veel gemeenten gaat een relatief groot deel van deze leerlingen verder naar het praktijkonderwijs. Bij deze vorm van onderwijs behalen de leerlingen geen startkwalificatie, maar een certificaat. Professionals geven aan dat onder de Roma- en Sinti-leerlingen het nut hiervan vaak niet ingezien wordt. Veel Roma en Sinti zijn van mening dat er soms onterecht jongeren naar het praktijk- of speciaal onderwijs worden gestuurd. Zo stellen veel van deze respondenten dat de maatschappij bevooroordeeld is en een Roma nooit een eerlijke kans zal geven: waarom zou je school dan afmaken? Professionals geven op hun beurt vaak aan dat van de jongens die opgroeien binnen de meest traditionele gemeenschappen vanaf een bepaalde leeftijd wordt verwacht dat zij meehelpen (werken) en geld verdienen. Dit geldt in het bijzonder wanneer men jong trouwt volgens de cultuur. Ook op dit punt bestaan dus contrasterende visies tussen professionals en de doelgroep.

Net zoals in voorgaande jaren merken veel professionals op dat er nauwelijks of zeer beperkte onderwijsdeelname is van Roma- en Sinti-leerlingen in het hoger onderwijs. Ook binnen het mbo blijft de deelname van Roma en Sinti beperkt in vergelijking met het gemiddelde.

Ontwikkeling van de onderwijspositie sinds 2017

Eerder werd al beschreven dat in 2015 en 2017 een licht positieve ontwikkeling van de onderwijspositie werd waargenomen door professionals en Roma en Sinti zelf. In de derde vervolgmeting is opnieuw gevraagd aan respondenten hoe zij de ontwikkeling van de onderwijsdeelname van Roma en Sinti hebben ervaren in de afgelopen twee jaar. In figuur 2.3 zijn de uitkomsten op deze vraag uit de enquête weergegeven.

Figuur 2.3: Hoe heeft de deelname van Roma/Sinti aan het onderwijs zich de afgelopen twee jaar ontwikkeld?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Uit figuur 2.3 valt op dat niemand vindt dat de onderwijsdeelname in de afgelopen twee jaar is verslechterd. Het grootste gedeelte van de antwoorden is neutraal (82 antwoorden, 68 procent) en een aanzienlijk deel is positief (39 antwoorden, 32 procent) over de ontwikkeling van de onderwijsdeelname sinds 2017. In vergelijking met 2017 zien we dat de ontwikkeling in 2019 iets positiever wordt beoordeeld. We zien geen grote verschillen tussen de onderscheiden groepen.

Ook in de interviews geven respondenten aan dat, hoewel er nog veel te winnen valt qua onderwijspositie, er (kleine) verbeteringen te zien zijn. Onder vrijwel alle respondenten die geïnterviewd zijn wordt benoemd dat de overgrote meerderheid van de kinderen binnen de gemeenschappen primair onderwijs volgt. Eén van de verklaringen voor deze ontwikkeling is het feit dat kinderen meer in contact komen met 'burgerkinderen'. Hierbij worden ze blootgesteld aan andere ideeën en denkbeelden en verkeren ze niet meer enkel binnen hun eigen gemeenschap. Er is door veel gemeenten ingezet op het verbeteren van de ouderparticipatie en de beeldvorming van ouders over onderwijs. Dit lijkt langzaam tot meer bewustwording bij ouders te leiden, iets wat in eerdere metingen ook werdesignaleerd. Volgens Roma en Sinti respondenten gaat de onderwijsdeelname op het voortgezet onderwijs ook steeds beter.

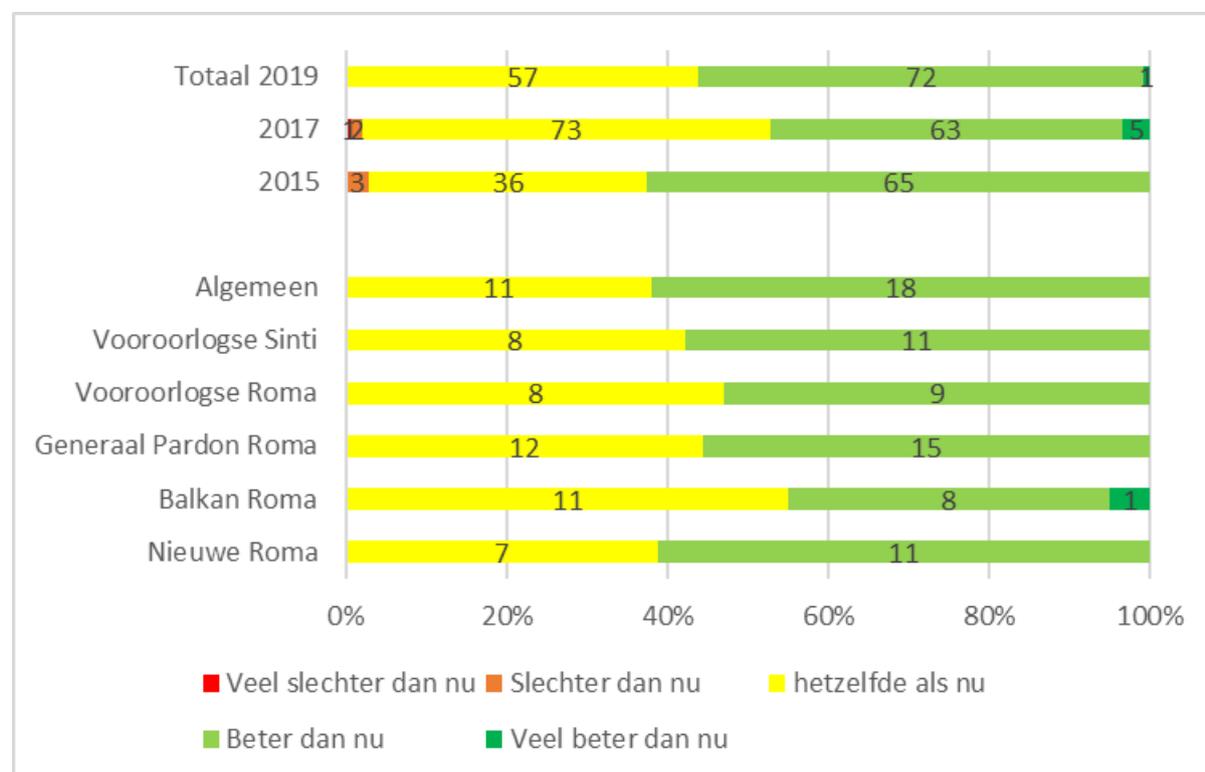
Op basis van de interviews lijkt een voorzichtige verbetering van de onderwijsdeelname op VO-niveau te kunnen worden vastgesteld in vergelijking met 2017. Ondanks de deelname op relatief lage onderwijsniveaus, zijn verschillende professionals licht positief gestemd. De huidige generatie doet het vaak beter dan de vorige. Veel respondenten stellen, hetzij in mindere mate, dat dit ook geldt voor onderwijsdeelname op mbo-niveau. Hierbij wordt opgemerkt dat wanneer Roma en Sinti een mbo-

opleiding volgen dit vaak binnen de lagere niveaus van het mbo is. Ook de doorstroom naar hoger onderwijs gaat langzaam omhoog volgens Roma en Sinti. Volgens hen wordt het volgen van hoger onderwijs steeds belangrijker gevonden binnen de gemeenschappen. Veel Roma- en Sinti-respondenten geven voorbeelden uit de directe omgeving van Roma- en Sinti-meisjes die naar het mbo of hbo gaan. Jongens lijken hierin achter te blijven. Er zijn slechts enkele voorbeelden bekend van Roma- of Sinti-jongens die een mbo- of hbo-opleiding volgen. Door professionals wordt tegelijkertijd een lichte afname van Roma en Sinti binnen het praktijkonderwijs benoemd. Desondanks blijven Roma en Sinti oververtegenwoordigd binnen het speciaal- en praktijkonderwijs.

Professionals is gevraagd in hoeverre de opbrengsten van de proeftuinen anno 2019 nog doorwerken. Ten tijde van de proeftuinen is veelvuldig inzet gepleegd ter verbetering van de onderwijspositie van Roma en Sinti. Veel professionals menen dat na de stop van het proeftuinenbeleid de aandacht voor verzuim en onderwijspositie van deze groepen gelijk is gebleven. De verbeteringen in het voortgezet onderwijs worden als een gevolg van dit beleid gezien. Zowel meer jongens als meisjes genieten nu meer voortgezet onderwijs. Hierbij lijken alle partijen toch een (voorzichtig) optimistisch beeld te hebben van de onderwijs toekomst van Roma en Sinti kinderen.

Verwachtingen voor de toekomst

Ten slotte is de respondenten gevraagd naar hun toekomstverwachtingen voor de deelname aan onderwijs van Roma- en Sinti-kinderen over vijf jaar (figuur 2.4). In 2017 was de verwachting dat de onderwijsdeelname in de toekomst (verder) zou verbeteren.

Figuur: 2.4: Hoe verwacht u dat de deelname aan het onderwijs van Roma/Sinti over vijf jaar zal zijn?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

In 2019 zien we dat de verwachtingen voornamelijk positief zijn (73 antwoorden, 56 procent), ook is een groot deel neutraal (57 antwoorden, 44 procent). Geen van de antwoorden is negatief. In vergelijking met 2017 lijken de respondenten over het geheel genomen iets positiever te zijn ten opzichte van de toekomst. Er zijn geen grote verschillen waarneembaar tussen de onderscheiden groepen. De toekomstverwachting met betrekking tot de onderwijsdeelname van Balkan Roma lijkt minder positief dan bij de andere onderscheiden groepen. Dit is echter ook de enige groep waarbij een respondent heeft aangegeven dat de situatie over vijf jaar veel beter zal zijn. Vanwege de relatief kleine aantallen moeten deze verschillen echter met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden.

Met het oog op de toekomst zien we, op basis van de interviews, twee groepen ontstaan. Een relatief groot deel van de professionals is voorzichtig optimistisch over de onderwijspositie van Roma- en Sintikinderen. Tegelijkertijd pleiten deze professionals ervoor dat er in de toekomst meer ingezet wordt op de deelname aan voorschoolse activiteiten zodat de Roma kinderen niet met een (school)achterstand op school beginnen. Momenteel gaan kinderen namelijk nog vaak met vijf jaar naar school. Onder Roma en Sinti lijkt voorschoolse educatie echter weinig te leven. Zij geven veelal aan de kinderen beschermend op te voeden en ze graag zo lang mogelijk thuis te willen houden. Verder vinden zowel Roma, Sinti als professionals dat er meer aandacht moet worden besteed aan de participatie en onderwijsniveaus van het voortgezet en vervolgonderwijs van Roma en Sinti.

Binnen de tweede groep professionals zien we een iets sceptischere houding ten opzichte van de toekomst. Deze professionals vinden dat de vooruitgang enigszins achter blijft bij de verwachting. Het betreft hierbij vaak voormalige proeftuingemeenten waar toentertijd veel middelen zijn ingezet om de onderwijspositie te verbeteren. Deze respondenten geven aan dat er nu minder middelen ingezet kunnen worden dan ten tijde van de proeftuinen. Toch is ook nu nog de onderwijspositie (zeer) zwak in sommige van deze gemeenten. In veel van deze gemeenten zien we dat er voor 2020 plannen gemaakt worden om via middelen van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid Roma-intermediairs in te zetten om de onderwijspositie te verbeteren.

Nagenoeg alle professionals geloven dat het verbeteren van de onderwijspositie van Roma (en Sinti) niet op korte termijn gelijkgetrokken kan worden met het gemiddelde in Nederland. Desondanks geloven zij in de inzet op het verbeteren van de onderwijspositie als strategie om de positie van Roma en Sinti op langere termijn te verbeteren. De weinige successen die er zijn dienen daarom gekoesterd te worden zodat zij kunnen dienen als voorbeeld voor anderen in de verschillende gemeenschappen.

2.2 Onderwijspositie: verdiepende analyse

In deze paragraaf wordt een aantal aspecten van de onderwijspositie besproken die aan bod zijn gekomen in de interviews met professionals, Roma en Sinti. Soms wordt er ook gebruik gemaakt van data uit de enquête.

Houding ten opzichte van onderwijs

Roma en Sinti geven unaniem aan dat er (steeds meer) waarde wordt gehecht aan onderwijs. In de afgelopen jaren is er veel aandacht besteed om Roma en Sinti kinderen naar school te krijgen. Op primair onderwijsniveau lijkt dit dan ook steeds beter te gaan. De professionals geven aan dat het basisonderwijs goed gaat en dat er (bijna) geen absoluut verzuim meer is. Wel geven zij aan dat de Sinti gemeenschappen het belang van onderwijs vaak beter inzien dan de Roma gemeenschappen. Bij de Roma zou er nog vaker sprake zijn van verzuim. Hoewel de professionals aangeven dat het in het primair onderwijs goed gaat met betrekking tot verzuim en belang dat aan onderwijs gehecht wordt vanuit de gemeenschap, lopen de Roma- en Sinti-kinderen nog wel achter in vergelijking met het gemiddelde in hun omgeving. Er wordt nog veel speciaal onderwijs genoten en het onderwijsniveau blijft laag. Dit is ook te zien wanneer Roma en Sinti naar het voortgezet onderwijs gaan. Professionals stellen dat het verzuim in het voortgezet onderwijs groter is en dat het onderwijsniveau erg laag is. Zo zouden veel Roma- en Sinti-kinderen de lagere niveaus binnen het vmbo volgen. Dit zet zich ook door in het vervolgonderwijs. Het aantal Roma en Sinti dat vervolgonderwijs volgt is in absolute aantallen laag. Wanneer zij aan vervolgonderwijs deelnemen is dit eveneens op de lagere niveaus binnen het mbo (niveau 2). Daarnaast komt een groot deel terecht in het praktijkonderwijs, vooral de jongens. Hoewel zij zelf lang niet altijd het nut inzien van het volgen van praktijkonderwijs, zijn zij in veel gevallen vanuit de leerplicht verplicht om tot hun achttiende onderwijs te volgen. Veel van deze leerlingen vallen dan ook uit wanneer zij achttien worden. Verschillende Roma en Sinti geven aan dat vanuit de gemeenschap niet het nut wordt gezien van het volgen van onderwijs. Zij hebben de indruk dat de maatschappij tegen hen is en dat een deel daardoor onterecht naar de lagere schoolniveaus wordt doorverwezen. Daarnaast zouden veel Roma en Sinti een negatief zelfbeeld hebben waarbij de gedachte bestaat dat onderwijs geen nut heeft. Een Roma-respondent verwoordt het als volgt:

De gedachte van: het heeft geen nut om naar school te gaan, je zal toch niks bereiken, je zal toch geen kansen krijgen, dus blijf gewoon thuis. En meiden moeten gewoon leren koken en schoonmaken en de jongens gaan een ander pad op. R10

Deze houding wordt beaamd door andere Roma- en Sinti-respondenten. Door een aantal professionals is deze houding ook benoemd. De professionals hopen dat succesverhalen vanuit de Roma en Sinti gemeenschap leiden tot meer motivatie voor onderwijs onder de jongeren. Zij vinden het belangrijk hierop te focussen. Nagenoeg alle professionals en een aantal Roma- en Sinti-ouders zijn van mening dat het volgen van onderwijs de sleutel is naar een succesvol leven in Nederland.

Voorschoolse educatie

Net zoals in eerdere metingen, wordt ook in 2019 opgemerkt dat een groot deel van de Roma- en Sinti-kinderen geen voorschoolse educatie volgen en pas vanaf de leerplichtige leeftijd (5 jaar) naar school gaan. Voor deze kinderen die vaak uit een omgeving komen waar weinig of gebrekkig Nederlands wordt gesproken, leidt dit volgens respondenten ertoe dat kinderen met een taalachterstand beginnen aan hun schoolcarrière. Professionals geven aan dat deze achterstand in veel gevallen niet meer ingelopen wordt. Dit is ook terug te zien in de oververtegenwoordiging van Roma en Sinti in het speciaal onderwijs.

Veel professionals geven aan dat zij dit zien als aandachtspunt voor de toekomst. Roma en Sinti geven echter aan het fijn te vinden hun kinderen thuis te houden tot zij verplicht naar school moeten. Dit sluit aan bij de beschermde opvoeding die binnen veel Roma en Sinti gezinnen bestaat.

Ouderbetrokkenheid

Een veel besproken onderwerp met betrekking tot de onderwijspositie is de ontwikkeling van ouderbetrokkenheid. De betrokkenheid van Roma en Sinti ouders wordt steeds beter per generatie, stellen zowel de professionals als Roma en Sinti zelf. Nieuwe ouders en jongere generaties zien meer het belang van het onderwijs in dan vroeger en zijn vaker gemotiveerd om hun kinderen te helpen met schoolgerelateerde zaken. Ze willen graag dat hun kinderen iets bereiken en zien onderwijs als een sleutel tot succes. De professionals stellen echter dat er nog een aantal factoren bestaat die de ouderparticipatie beperkt. De eerste factor is de beschermende cultuur waarbinnen kinderen opgevoed worden. Dit heeft tot gevolg dat kinderen pas laat naar school gaan, dat zij veelal gehaald en gebracht worden en dat zij buiten school weinig omgang hebben met niet-Roma-/Sinti klasgenoten. Dit wordt beaamd door de Roma en Sinti zelf. Een tweede factor waar veel Roma- en Sinti-kinderen mee te maken krijgen, betreft thuisproblematiek. Deze problematiek kan bestaan uit gezondheidsproblemen, schulden, armoede, geweld, criminaliteit met een stressvolle thuissituatie tot gevolg. Dit kan ervoor zorgen dat ouders wel welwillend zijn, maar door andere omstandigheden het onderwijsproces niet kunnen ondersteunen. Daarbij heeft een deel van de ouders ook specifieke opvattingen over het onderwijs. Een Generaal-Pardon Roma-vader vertelt over zijn kinderen:

Mijn kinderen gaan in de goede richting op school. Mijn dochter gaat naar de middelbare school en die kleinsten zitten op de basisschool. Dat is wel belangrijk, dat ze niet naar een praktijkschool gaan. Dan hoeven ze van mij niet meer naar school te gaan. R28

Deze respondent geeft aan de onderwijsdeelname van zijn kinderen te ondersteunen, maar dit minder belangrijk te vinden als het schooladvies lager uitvalt dan gewenst. Verschillende Roma en Sinti delen de opvatting dat praktijkonderwijs geen zin heeft en dat zij hier 'weggestopt' worden omdat de maatschappij hen niet accepteert. Zij zijn veelal van mening dat veel Roma en Sinti op deze scholen zijn terechtgekomen vanwege discriminatie en vooroordelen. Roma- en Sinti-jongeren geven aan gemotiveerd te zijn om onderwijs te volgen en hopen meer onderwijssuccessen te laten zien.

Primair onderwijs

Professionals en Roma en Sinti geven aan dat het primaire onderwijs van Roma- en Sinti-kinderen relatief goed gaat. Zowel jongens als meisjes gaan naar school en de gemeenten geven aan dat absoluut verzuim is teruggedrongen tot een minimum. Ook het relatief verzuim lijkt binnen het primair onderwijs beperkt. Zowel professionals als personen uit de doelgroep geven aan dat er meer belang aan onderwijs wordt gehecht dan in het verleden. Tegelijkertijd wordt door professionals opgemerkt dat de onderwijspositie van Roma en Sinti (veel) slechter blijft dan het gemiddelde in de gemeente waar zij wonen. Professionals stellen dat de goede ontwikkelingen contextueel bekeken moeten worden. In vergelijking met eerdere generaties gaat het nu beter, met name door strenge handhaving

van de leerplicht. Er is echter nog een lange weg te gaan om het onderwijsniveau van Roma en Sinti gelijk te trekken met het gemiddelde.

Voortgezet onderwijs

Hoewel het in het primair onderwijs relatief goed gaat volgens de professionals en de doelgroep, is er nog ruimte voor verbetering bij het vervolgonderwijs. Relatief veel professionals stellen dat de schoolcarrière van veel Roma strandt op het voortgezet onderwijs. Daarbij is het onderwijsniveau van de Roma- en Sinti-jongeren erg laag. Eén van de oorzaken achten de professionals de taalachterstand waar veel Roma- en Sinti-jongeren mee te maken zouden hebben. Een professional verwoordt het als volgt:

Op de middelbare school, daar is het wat moeilijker omdat heel veel kinderen [die] van de basisschool afkomen, [...] blijken dus toch nog een achterstand te hebben, taalproblemen te hebben en vaak op lagere middelbare schoolniveaus te komen. R6

Eén van de professionals zegt wel te zien dat Roma het voortgezet onderwijs afmaken, hetzij binnen de lagere niveaus en met weinig doorstroom naar vervolgonderwijs. Verder wordt onder professionals veel verzuim ervaren onder Roma-meisjes. In de ogen van professionals zou het vaak om vage klachten gaan waarbij de oorzaak dikwijls niet achterhaald wordt. Ouders spelen vaak een faciliterende rol bij het ziekteverzuim, aldus professionals. Sommige professionals denken dat hierbij meespeelt dat sommige leerlingen en ouders (met name binnen het praktijkonderwijs) het nuttiger vinden als de leerlingen gaan werken dan dat zij tot hun achttiende op een school blijven waar zij geen startkwalificatie krijgen. Verder wordt er onder professionals ervaren dat meer jongens voor het voortgezet onderwijs slagen, maar daarna geen vervolgopleiding meer volgen. Bij de meisjes spelen andere factoren zoals huwelijk en familie een rol bij het beëindigen van de onderwijsloopbaan. In tegenstelling tot de professionals, zijn de Roma en Sinti-respondenten voorzichtig optimistisch over het voortgezet onderwijs. Hoewel er wordt gekampt met lage motivatie en schaamte in verband met praktijkonderwijs, zijn er ook positieve berichten. Een Roma vertelt:

Deze nieuwe generatie die is nu op de middelbare school, ze weten al wat ze willen worden en willen doen. Ik hoop dat het deze generatie wel gaat lukken. En dat anderen dat ook gaan doen. Eentje wil een restaurant openen, eentje wil in een bank werken, politieagent worden. R25

De doelgroep meldt dat de jongere generaties meer motivatie hebben om door te stromen naar het hoger onderwijs en elkaar daarbij proberen te helpen.

Beroeps-/hoger onderwijs

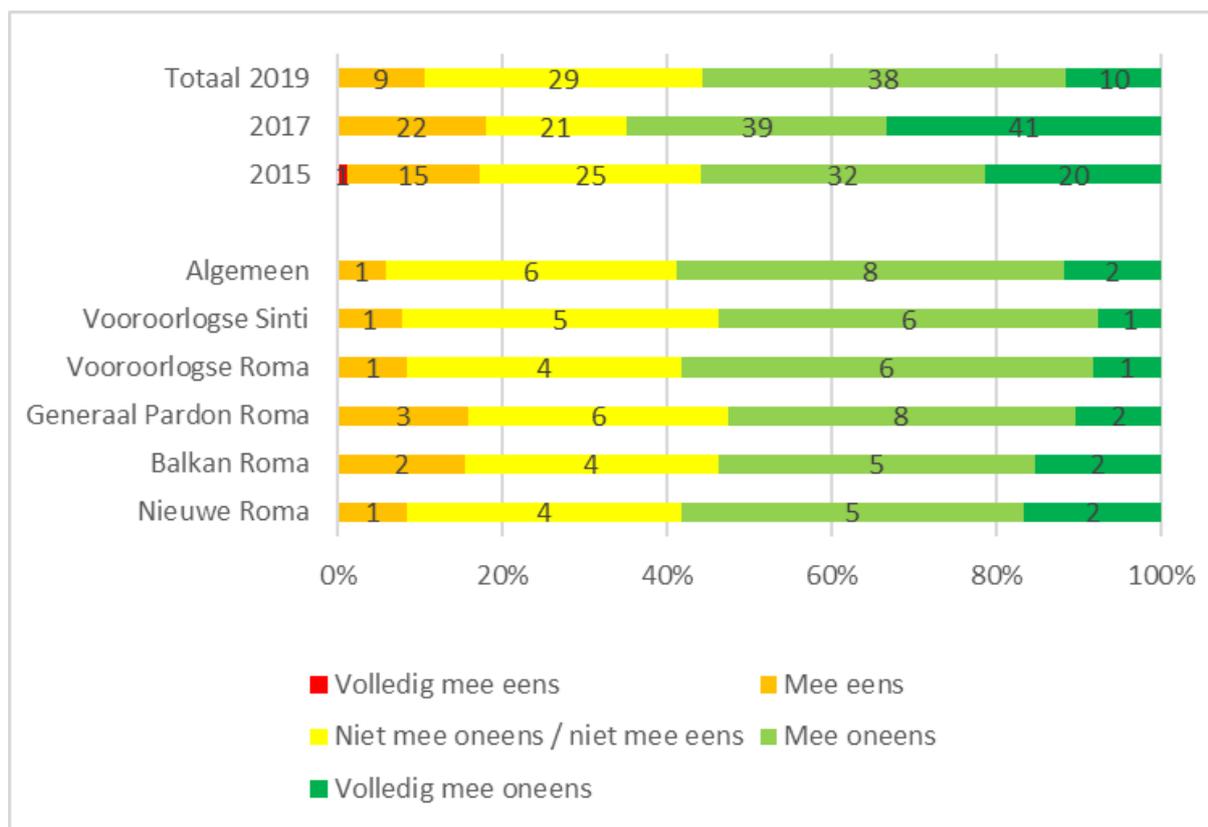
In voorgaande metingen kwam naar voren dat professionals weinig voorbeelden kennen van Roma en Sinti die succesvol het beroepsonderwijs hebben afgemaakt. In veel gemeenten waren daarnaast ook nagenoeg geen voorbeelden bekend van Roma- of Sinti-jongeren met een hbo-opleiding of hoger. Anno 2019 wordt dit beeld iets genuanceerder. Hoewel er nog steeds gemeenten zijn waar

professionals geen jongeren kennen die het beroeps- of hoger onderwijs succesvol voltooid hebben, is er ook een aantal gemeenten waar dit wel het geval is. In enkele gemeenten wordt gesproken over een klein aantal Roma dat een mbo-opleiding volgt. Binnen deze gemeenten is er sprake van een langzame toename van het onderwijsniveau. Ook zijn er verschillende respondenten met een Roma- of Sinti-achtergrond met een (afgeronde) hbo-opleiding. Hoewel het absolute aantal klein is, zien we hierin een duidelijk verschil met eerdere metingen. Deze respondenten geven zelf aan meerdere leeftijdsgenoten te kennen die ook een mbo- of hbo-opleiding volgen. Opvallend hierbij is dat het bijna altijd vrouwen betreft die een vervolgopleiding volgen of succesvol hebben afgerond. Er zijn bijna geen voorbeelden bekend van mannelijke Roma of Sinti die een opleiding in het hoger onderwijs volgen. Hoewel er dus sprake lijkt van een geleidelijk positieve ontwikkeling onder Roma- en Sinti-vrouwen, lijkt dit achter te blijven onder het mannelijke deel van de gemeenschappen. De Roma en Sinti die hoger onderwijs volgen, zijn van mening dat het belangrijk is dat er rolmodellen bestaan voor de jongste generatie. Een 23-jarig meisje uit de Vooroorlogse Roma-gemeenschap vertelt hoe haar eigen ontwikkeling ook een broertje en zusje inspireerde:

Ik wilde graag verder, iets met horeca, ik zou graag iets met de Roma-keuken doen en een restaurantje opzetten. Daarvoor bleek je een hogere opleiding nodig te hebben: mbo. Dus ben ik van VMBO naar mbo gegaan. Die heb ik ook afgemaakt, 4 jaar geleden. Ik heb ook certificaten erbij gehaald die belangrijk waren voor de horeca: koksopleiding, sociale hygiëne. Mijn broertje en zusje deden dat daarna ook. R32

Discriminatie in het onderwijs

Eén van de uitkomsten in 2015 en 2017 was dat er door Roma en Sinti veel discriminatie wordt ervaren op verschillende terreinen, zo ook op het gebied van onderwijs. In de enquête is aan de deelnemers de stelling voorgelegd: 'In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op het terrein van onderwijs'. In figuur 2.5 staan de antwoorden op deze stelling weergegeven.

Figuur 2.5: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op het terrein van onderwijs.
 Bron: Risbo (eigen bewerking)

Een meerderheid van de respondenten vindt dat er geen sprake is van discriminatie (56 procent, 48 antwoorden). Een klein deel van de respondenten geeft aan dat er sprake zou zijn van discriminatie op het gebied van onderwijs (10 procent, 9 antwoorden). In vergelijking met 2015 en 2017 is de stelling iets positiever beantwoord. Het aandeel antwoorden dat erop wijst dat er sprake is van discriminatie is iets afgenomen. Wanneer we kijken naar de verschillende groepen, dan zien we overal ongeveer een vergelijkbaar beeld.

Bij de eerste vervolgmeting (2015) werd opgemerkt dat verschillende Roma en Sinti melding maken van discriminatie in het onderwijs. Hierbij werd onder andere gesproken over het doorverwijzen naar lagere niveaus op de middelbare school (schooladvies) aan Roma/Sinti en het ervaren van discriminatie bij het vinden van stageplekken. Verschillende Roma en Sinti die voor de tweede vervolgmeting bevroegd zijn, geven aan dat dit in twee jaar tijd niet veranderd is. Ook in de derde vervolgmeting zijn dit voorbeelden die vaak niet gegeven worden. Als voornaamste ervaren uitingen van discriminatie binnen het onderwijs worden de lage studieadviezen en het vinden van stageplekken genoemd. Het volgende citaat van een Roma behorende tot de Generaal-Pardon groep is hiervan een voorbeeld:

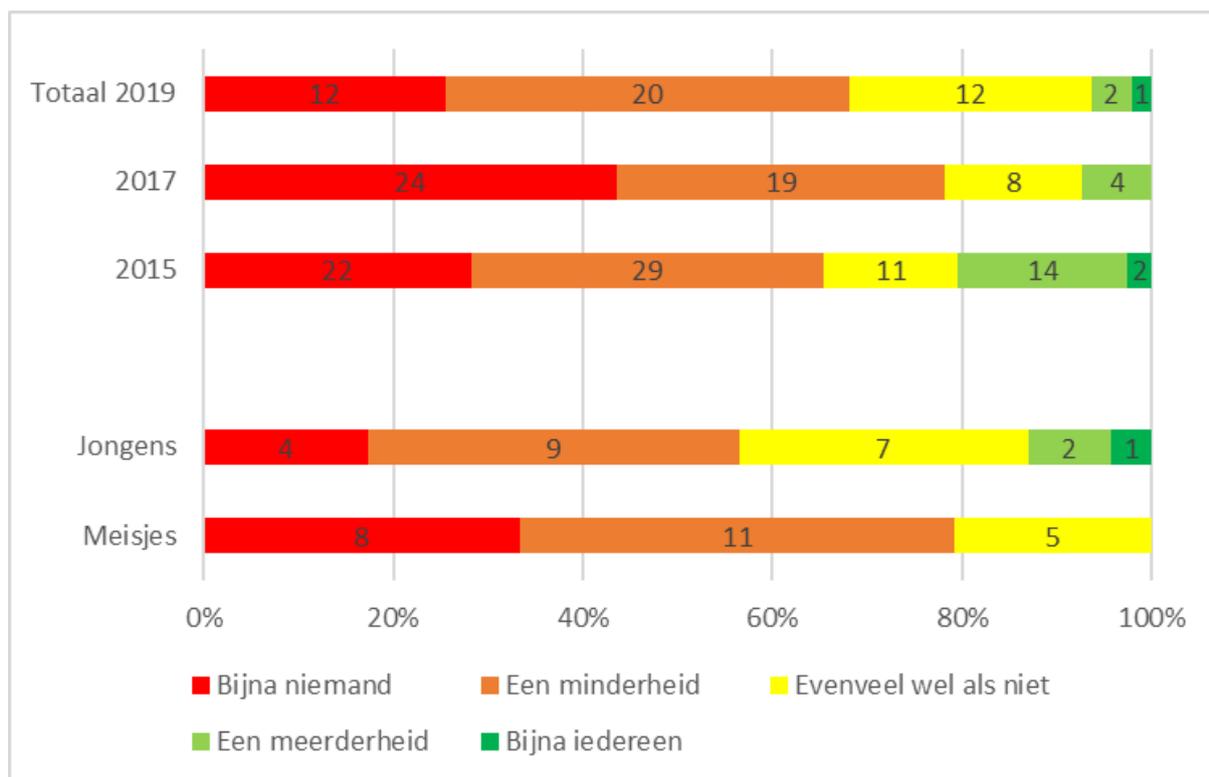
Eentje van 19 en die ging stagelopen in de supermarkt. En in eerste instantie wisten ze niet dat hij Roma was en was hij aangenomen. Achteraf horen ze dat hij Roma is, zigeuner is, wordt hij ter plekke ontslagen. Puur omdat hij zigeuner was. Kon hij geen stage meer doen.

R26

In veel gevallen is het moeilijk om te meten in hoeverre er sprake is van impliciete discriminatie zoals in het voorbeeld hierboven en onbewuste discriminatie. Roma en Sinti geven aan dat beide vormen voor komen. Bij impliciete discriminatie gaat het om gevallen waarbij kinderen puur vanwege hun afkomst of achternaam geweigerd worden voor bijvoorbeeld stageplekken. Bij onbewuste discriminatie gaat het veel vaker om het hebben van bepaalde gedachten zonder dat mensen door hebben dat het vooroordelen zijn. Een voorbeeld hiervan is een lager schooladvies geven aan een kind met een Roma-achtergrond dan aan een kind zonder migratieachtergrond dat hetzelfde presteert. Met name het meten van onbewuste discriminatie blijft lastig. Des te opvallender is dat in deze meting relatief veel professionals beaamen dat Roma en Sinti te maken hebben met vormen van discriminatie. Dit lijkt een wijziging met eerdere metingen. Met name de moeite bij het vinden van stageplekken voor deze jongeren wordt vaak bevestigd. Een deel van de professionals nuanceert dit beeld. Zij geven aan dat hoewel er discriminatie voor komt, dit vaak gebaseerd is op gebeurtenissen uit het verleden. Deze professionals begrijpen dat wanneer er in het verleden problemen zijn geweest met een bepaalde familie, ondernemers niet staan te springen om aan iemand uit dezelfde familie een stageplek aan te bieden.

Verschil jongens en meisjes

Uit eerdere metingen kwam naar voren dat ouders meer belang lijken te gaan hechten aan het volgen van onderwijs. Daarom is aan de respondenten gevraagd in hoeverre de Roma/Sinti gemeenschappen in hun gemeente het belangrijk vinden dat hun kinderen de hoogste haalbare onderwijsvorm volgen (figuur 2.6). Ondanks dat er een groeiend besef omtrent het belang van onderwijs lijkt te zijn, zijn veel respondenten van mening dat een groot deel van de gemeenschap het niet belangrijk vindt dat Roma- en/of Sinti-kinderen de hoogst haalbare vorm van onderwijs volgen. Ruim driekwart van de antwoorden op de stelling bestaat uit 'bijna niemand' (12 antwoorden, 26 procent) of 'een minderheid' (20 antwoorden, 43 procent). Volgens slechts 6 procent van de antwoorden (3 antwoorden) vindt 'een meerderheid' of 'bijna iedereen' het belangrijk dat kinderen de hoogst haalbare onderwijsvorm volgen. Wanneer we de uitkomsten vergelijken met de voorgaande metingen dan zien we dat de stelling in 2015 vergelijkbaar werd beoordeeld. In 2017 was een groter deel negatief over deze stelling.

Figuur 2.6: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk dat hun kinderen de hoogst haalbare onderwijsvorm volgen. (Totaal alle groepen, naar geslacht)
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Aan de deelnemers van de vragenlijst is dezelfde vraag voorgelegd met betrekking tot jongens en meisjes (figuur 2.6). Er bestaat een beeld dat binnen traditionele gemeenschappen meisjes en jongens regelmatig verschillend worden behandeld. Zo worden meisjes meer beschermd opgevoed dan jongens. Dit vertaalt zich ook in de verschillende rollenpatronen in het gezinsleven. Dit kan tot gevolg hebben dat de onderwijsdeelname voor meisjes als minder belangrijk wordt ervaren. Wanneer we kijken naar de resultaten uit figuur 2.6 dan zien we dat er volgens respondenten minder vaak belang wordt gehecht aan zo hoog mogelijk onderwijs voor meisjes dan voor jongens. Waar bij de jongens 57 procent van de respondenten aangeeft dat een minderheid tot bijna niemand hier belang aan hecht, is dit bij de meisjes 79 procent. Geen van de respondenten heeft 'een meerderheid' of 'bijna iedereen' geantwoord op de stelling met betrekking tot meisjes.

2.3 Conclusie

De onderwijspositie van Roma en Sinti verschilt weinig van eerdere metingen. In vergelijking met het gemiddelde wordt de onderwijspositie als zwak beoordeeld. Hoewel de onderwijsdeelname aan het primair onderwijs is verbeterd, is er nog steeds sprake van een oververtegenwoordiging binnen het speciaal onderwijs. Absoluut verzuim zou door strenge handhaving van de leerplicht niet meer voor komen. Veel kinderen zouden te maken hebben met een taalachterstand. Eén van de genoemde redenen hiervoor is dat thuis niet altijd Nederlands wordt gesproken en dat Roma- en Sinti-kinderen niet of nauwelijks naar een voorschoolse opvang gaan en pas vanaf vijf jaar naar de basisschool gaan.

Ook wat betreft ouderparticipatie is er nog ruimte voor verbetering. Veel professionals hebben de indruk dat Roma- en Sinti-kinderen thuis vaak weinig ondersteuning krijgen. Eén van de genoemde redenen hiervoor is dat veel ouders zelf geen of weinig onderwijs hebben genoten. Veel professionals omschrijven de deelname van Roma en Sinti aan het voortgezet onderwijs als problematischer dan aan het primair onderwijs. Professionals zien dat het ziekteverzuim in vergelijking met het primair onderwijs erg omhoog gaat en dat de doorstroom naar vervolgonderwijs relatief laag is, zowel qua opleidingsniveau als deelname in het algemeen. Deelname aan het beroepsonderwijs zou mondjesmaat voor komen, voornamelijk onder vrouwen. Er zijn daarnaast zeer weinig voorbeelden bekend van Roma of Sinti die hoger onderwijs volgen of hebben gevolgd.

In sommige gemeenschappen is de deelname aan het voortgezet onderwijs en vervolgens doorstromen naar (hoger) beroepsonderwijs niet breed geaccepteerd. In deze meer traditionele gemeenschappen bestaat de opvatting dat de Roma en Sinti zich buiten de burgermaatschappij moeten houden en moeten vasthouden aan hun eigen gebruiken. Ook is een deel van mening dat onderwijs volgen op de lagere niveaus geen nut heeft (bijvoorbeeld het praktijkonderwijs). In sommige gemeenschappen zou de gedachte bestaan dat deze jongeren beter kunnen gaan werken dan nog langer naar school te gaan. Roma en Sinti beoordelen de onderwijspositie veel beter dan professionals. Zij geven aan dat de kinderen naar school gaan en dat veel ouders er belang aan hechten dat hun kinderen zo goed mogelijk onderwijs volgen. Tegelijkertijd geven veel Roma en Sinti aan vooroordelen en discriminatie op dit gebied te ervaren. Zij zijn van mening dat veel kinderen onterecht naar het speciaal onderwijs worden gestuurd en dat Roma- en Sinti-kinderen minder kansen krijgen dan andere kinderen.

Ondanks dat de onderwijspositie als zwak wordt beoordeeld, benoemen zowel professionals als de doelgroep dat er verschillende positieve ontwikkelingen hebben plaatsgevonden in de afgelopen jaren. In het primair onderwijs komt absoluut verzuim niet meer voor en ook het relatief (o.a. ziekte-) verzuim is afgenomen. Ook wordt genoemd dat de ouderparticipatie langzaamaan verbetert en dat ouders steeds vaker het belang van onderwijs inzien. Volgens Roma- en Sinti-respondenten verloopt de onderwijsdeelname op het voortgezet onderwijs ook steeds beter. Ze stellen, hetzij in mindere mate, dat dit ook geldt voor onderwijsdeelname op mbo-niveau. Zij merken op dat steeds meer Roma en Sinti doorstromen naar het vervolgonderwijs en deelnemen aan het mbo. Tegelijkertijd signaleren professionals een lichte afname van Roma en Sinti in het praktijkonderwijs.

Veel professionals zijn van mening dat de verbeteringen in de onderwijspositie een gevolg zijn van de beleidsinzet van de afgelopen jaren. In veel gemeenten is met betrekking tot Roma en Sinti met name ingezet op de onderwijspositie. Hoewel de onderwijspositie nog achterblijft bij het gemiddelde, zien zij dat de inzet langzaamaan tot verbeteringen leidt.

Met het oog op de toekomstige ontwikkeling van de onderwijspositie van Roma en Sinti lijkt er een tweedeling te bestaan tussen professionals die voorzichtig optimistisch zijn en degenen die weinig verandering verwachten. Professionals die weinig verandering verwachten vinden vaak dat de resultaten van de gevoerde inzet enigszins achterblijft bij de verwachting. Het betreft hierbij vaak voormalige proeftuingemeenten waar toentertijd veel middelen zijn ingezet om de onderwijspositie te

verbeteren. Deze respondenten geven aan dat er nu minder middelen ingezet kunnen worden. Zij verwachten daarom dat er in de nabije toekomst weinig zal veranderen. Professionals die een positieve toekomstverwachting hebben, geven aan dat er veel positieve ontwikkelingen hebben plaatsgevonden en hopen dat deze zullen doorzetten. Zij pleiten ervoor dat er in de toekomst meer ingezet wordt op de deelname aan de voorschool zodat de Roma-kinderen niet met een (school)achterstand op school komen. Verder vinden zowel Roma, Sinti als professionals dat er ingezet zou moeten worden op het vergroten van de participatie aan en het verhogen van het deelnameniveau op het voortgezet en vervolgonderwijs. Roma en Sinti zelf zijn positief gestemd over de toekomst. Zij verwachten dat de jongere generatie het beter zal doen en meer kansen zal krijgen. Zij geven aan dat er steeds meer belang gehecht wordt aan onderwijs. Tegelijkertijd hopen zij dat discriminatie en vooroordelen zullen afnemen, hierover zijn velen echter sceptisch.

Nagenoeg alle professionals geloven dat de onderwijspositie van Roma en Sinti niet op korte termijn gelijkgetrokken kan worden met het gemiddelde in Nederland. Desondanks geloven zij in de inzet op het verbeteren van de onderwijspositie als strategie om de positie van Roma en Sinti op langere termijn te verbeteren.

Hoofdstuk 3 Arbeidsmarktpositie

Met de derde vervolgmeting is voor de vierde keer onderzoek gedaan naar de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti in Nederland. In dit hoofdstuk zullen we kijken naar de huidige arbeidsmarktpositie, de ontwikkelingen op dit gebied en wat de verwachtingen voor de komende vijf jaar zijn. In paragraaf 3.2 worden de resultaten uit de interviews verdiept. Hierbij wordt gekeken naar de ontwikkelingen op grote lijnen en wat de opvallendste resultaten op dit thema zijn.

Eerdere metingen

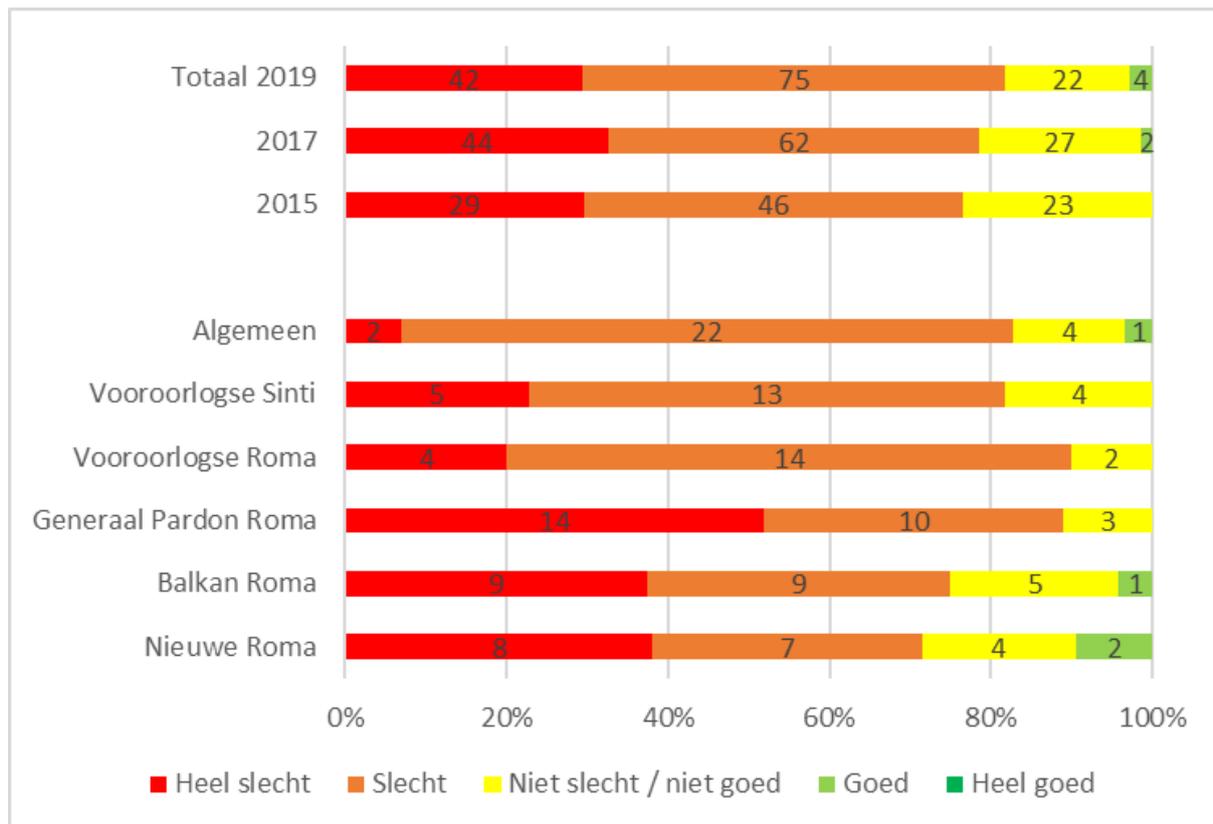
In de nulmeting van de Monitor Sociale Inclusie 2013 werd geconcludeerd dat de voorwaarden voor deelname aan de arbeidsmarkt deels ontbraken bij Roma en Sinti, maar dat het aantal startkwalificaties toenam. Ook werd geconcludeerd dat het hebben van een reguliere baan voor Roma en Sinti niet erg gebruikelijk is, maar dat het steeds vaker voor leek te komen. Er werden verschillende oorzaken genoemd voor het kleine aantal Roma en Sinti met een reguliere baan, waaronder discriminatie, maar ook terughoudendheid van Roma en Sinti zelf die vaak de voorkeur gaven aan meer zelfstandigheid. Uit de eerste vervolgmeting 2015 kwam naar voren dat hierin weinig verandering had plaatsgevonden. Daarnaast kwam uit deze meting naar voren dat er werd ingezet op een verbetering voor de jongere generatie. Tevens werd in deze meting de arbeidsmarktpositie van Nieuwe Roma als problematisch omschreven. Bij de derde vervolgmeting in 2017 werd geconcludeerd dat de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti in Nederland gekenmerkt blijft door een hoge mate van werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid. Bij een deel van de Roma en Sinti komt dit doordat het hen ontbreekt aan voorwaarden, zoals kennis en vaardigheden, om te kunnen deelnemen aan de arbeidsmarkt. Daarnaast werd opgemerkt dat de arbeidsmarktpositie van Nieuwe Roma vaak niet te vergelijken viel met andere onderscheiden groepen. De positie van Nieuwe Roma was vaak beter vergelijkbaar met laaggeschoolde EU-arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië.

Literatuur arbeidsmarktpositie sinds 2017

De wetenschappelijke literatuur laat een consistent beeld zien wat betreft de sociaaleconomische positie van Roma en Sinti. Zo blijkt uit internationaal vergelijkend onderzoek van FRA (n.d.) dat gemiddeld gezien minder dan één op de drie Roma een betaalde baan heeft. Tevens geeft één op de drie respondenten aan werkloos te zijn. Deze bevindingen worden bevestigd in ander onderzoek van FRA (2018) waaruit blijkt dat tachtig procent van de respondenten het risico loopt om in armoede te leven. Ook stelt het onderzoek dat een gemiddelde van 27 procent van de respondenten in een (Roma-) huishouden leeft waarin men ten minste één keer per maand met honger gaat slapen. Eveneens stelt het onderzoek dat er geen veranderingen zichtbaar zijn van het aantal Roma dat aangeeft een betaalde baan te hebben. Dit aantal is nog steeds erg laag in vergelijking met de burgermaatschappij. Ook zijn er geen tot weinig veranderingen zichtbaar in de loonkloof tussen mannen en vrouwen. Tot slot concludeert het onderzoek dat het aantal Roma-jongeren tussen de 16 en 24 jaar dat geen baan heeft en ook geen enkele vorm van opleiding volgt erg hoog is ten opzichte van leeftijdsgenoten uit de burgermaatschappij. Dit verschil is extra groot voor meisjes uit de Roma-groep (FRA, 2018). Genoemde oorzaken in het rapport zijn onder andere laaggeletterdheid, incompetentie, onderontwikkelde sociale vaardigheden en traditionele rolpatronen tussen mannen en vrouwen (FRA, 2018).

3.1 Arbeidsmarktpositie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting

In deze paragraaf wordt een algemeen beeld gegeven van de arbeidsmarktpositie van de Roma en Sinti. De deelnemers van de enquête is gevraagd een oordeel te geven over de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti in Nederland (figuur 3.1).

Figuur 3.1: Hoe is het naar uw mening gesteld met de arbeidsmarktpositie van Roma/Sinti in uw gemeente?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Door een groot deel van de respondenten wordt de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti als 'heel slecht' (42 antwoorden, 29 procent) tot 'slecht' (75 antwoorden, 52 procent) beoordeeld. Meer dan tachtig procent van de antwoorden valt binnen deze twee categorieën. Daarnaast is 15 procent van de antwoorden neutraal (22 antwoorden). Een heel klein deel van de respondenten is positief (4 antwoorden, 3 procent). In vergelijking met de voorgaande metingen zijn de verschillen klein. Ook wanneer we kijken naar de verschillende groepen zijn de verschillen beperkt. De arbeidsmarktpositie van Vooroorlogse Roma en Generaal-Pardon Roma wordt door meer dan 90 procent van de respondenten als 'slecht' tot 'heel slecht' beoordeeld. Vanwege de kleine aantallen dienen deze antwoorden met zorg te worden geïnterpreteerd.

De resultaten van de enquête komen grotendeels overeen met de interviews. Het beeld van professionals in de huidige meting verschilt weinig met eerdere metingen. In 2017 werd geconcludeerd dat de arbeidsmarktpositie ten opzichte van twee jaar eerder weinig was veranderd. Hetzelfde kan gezegd worden over de arbeidsmarktpositie in 2019. Een zeer groot deel van de professionals geeft aan dat de meerderheid van de Roma en Sinti die zij kennen afhankelijk is van een uitkering. De uitkeringsafhankelijkheid wordt in een aantal gemeenten geschat tussen de 70 en 90 procent. Gelet op de verschillende onderscheiden groepen zien we dat professionals met name de arbeidsmarktpositie van de Generaal-Pardon Roma als zwak beoordelen. Van de Roma en Sinti die we voor dit onderzoek hebben gesproken heeft een deel een baan en is een deel ook hoger opgeleid. Het is daarom de vraag in hoeverre deze respondenten als representatief kunnen worden gezien voor de verschillende gemeenschappen.

In de ogen van de professionals heeft de economische vooruitgang weinig invloed op de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti. Zowel een aantal professionals als Roma geeft aan dat dit komt doordat het bij een groot deel van de oudere generaties ontbreekt aan de voorwaarden voor het hebben van een vaste baan. Mensen die tot deze generatie behoren hebben vaak geen ervaring met het werken voor een baas, hebben geen startkwalificatie en een deel hiervan heeft een taalachterstand. Professionals geven aan dat dit een moeilijke uitgangspositie is voor het vinden van duurzaam betaald werk. Een aantal professionals geeft aan dat een deel van de oudere generatie Roma praktisch opgegeven is. Zij zien niet in op welke manier deze mensen aan het werk komen. In deze gemeenten wordt vaak al jaren ingezet op het begeleiden van deze mensen naar arbeid zonder dat dit tot resultaten leidt. Een aantal professionals geeft hierbij aan dat dit ook deels door de instelling komt. In de ogen van deze respondenten zijn er Roma en Sinti die er bewust voor kiezen om niet te werken en een uitkering te ontvangen. In een meerderheid van de gemeenten zijn de inkomensvormen voor een deel van de Roma en Sinti onbekend. Zij ontvangen geen uitkering of loon uit arbeid.

Van de Roma en Sinti die in loondienst zijn, voert het overgrote deel laaggeschoolde arbeid uit. Onder mannen gaat het vaak om fabrieksarbeid. Er lijkt ook iets vaker melding gemaakt te worden van vrouwen die in loondienst werken. Deze vrouwen werken relatief vaak in de verzorgings- of schoonmaakbranche.

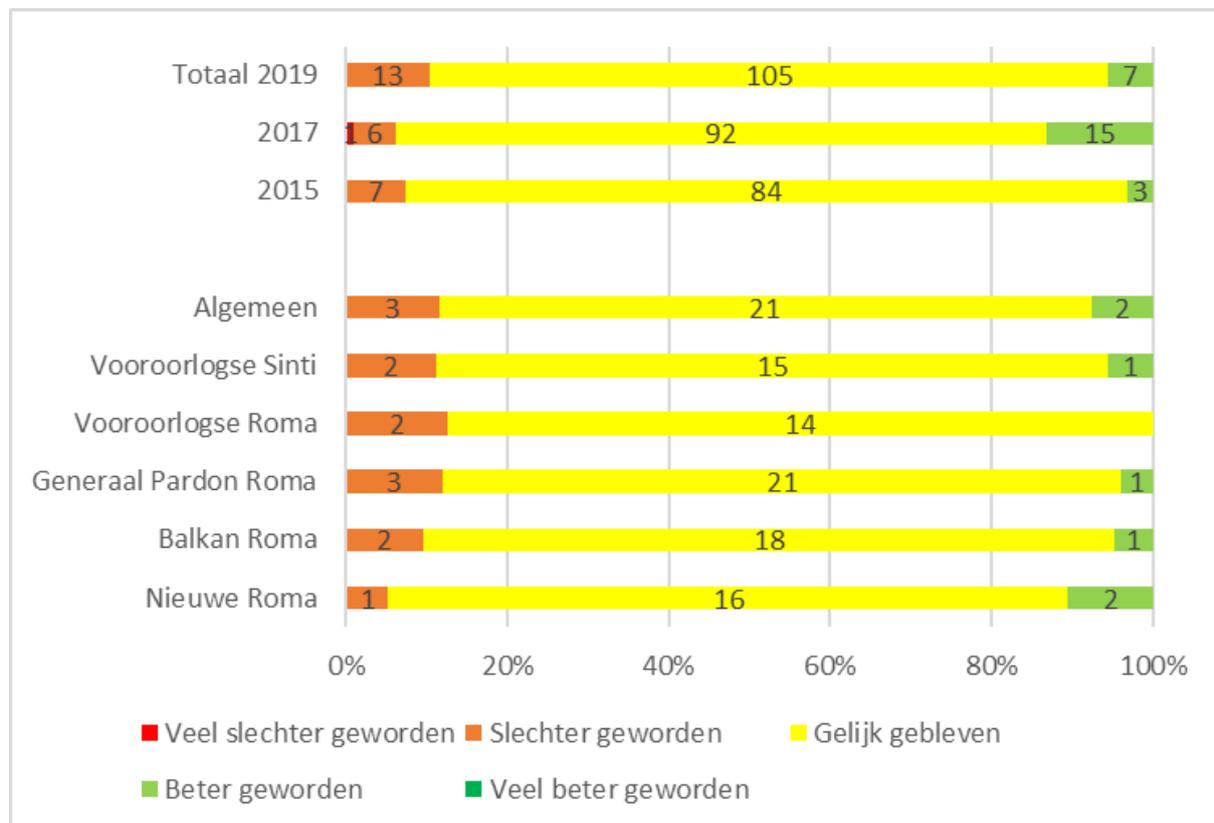
Respondenten behorende tot de doelgroep zijn vaak optimistischer over de positie op de arbeidsmarkt dan professionals. Een groot deel van de gesproken Roma geeft aan dat veel mensen uit de gemeenschap werk hebben. Hierbij wordt opvallend vaak gesproken over Roma die een eigen onderneming hebben binnen de bouwsector. Deze signalen staan in contrast met de ideeën die professionals hebben over de positie van Roma en Sinti op de arbeidsmarkt. Echter is ook een deel van de Roma die we hebben gesproken kritisch op de eigen gemeenschap. Op verschillende plekken zijn Roma begonnen om voorlichting te geven aan andere Roma om hen toekomstperspectief te bieden. Tegelijkertijd geven deze personen vaak aan dat er sprake is van een grote discrepantie in de 'buitenwereld' en de belevingswereld. Veel Roma zouden daardoor weinig perspectief hebben op de arbeidsmarkt. Doordat zij bijvoorbeeld grote schulden hebben, zien zij geen heil in arbeidsdeelname.

Uit de interviews met Nieuwe Roma komt naar voren dat veel van hen bezig zijn om de positie op de arbeidsmarkt te verbeteren. Veel van de Nieuwe Roma waarmee gesproken is, zijn sinds 2017 van baan veranderd en verdienen nu vaak meer geld dan in het recente verleden. Tegelijkertijd blijft hun arbeidsmarktpositie kwetsbaar. Hoewel sommigen nu een betere baan hebben, is het nog steeds vaak laaggeschoolde arbeid waarbij zwart betaald wordt en geen of kortlopende arbeidscontracten afgesloten zijn. Hierdoor blijft de positie van Nieuwe Roma kwetsbaar en hun toekomst onzeker.

Roma en Sinti uit alle doelgroepen en een aantal professionals geven aan dat arbeidsmarktdiscriminatie nog steeds speelt. Veel Roma en Sinti kiezen ervoor om hun afkomst te verzwijgen wanneer zij solliciteren. Als het gaat om het vinden van stages, wordt deze discriminatie op basis van achtergrond ook vaak benoemd.

Ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie sinds 2017

In figuur 3.2 wordt ingegaan op de ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie van Roma/Sinti sinds 2017.

Figuur 3.2: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie van Roma/Sinti in uw gemeente sinds 2017?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Uit de antwoorden blijkt dat een zeer groot deel van de respondenten weinig ontwikkeling heeft ervaren sinds 2017. Het overgrote deel van de antwoorden is neutraal (105 antwoorden, 84 procent). In de monitor van 2017 werd de ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti iets beter beoordeeld. De beoordeling van de ontwikkeling van de arbeidsmarkt komt in 2019 sterk overeen met de meting van 2015 en 2017. Er zijn geen grote verschillen tussen de onderscheiden groepen waarneembaar.

De antwoorden uit de enquête komen voor een groot deel overeen met de interviews. Qua ontwikkeling zien we een verschil in mening tussen professionals en de Roma en Sinti zelf. Professionals geven, net zoals in 2017, aan dat er weinig is veranderd qua arbeidsmarktpositie. Zij hopen dat de jongere generaties het beter gaan doen en achten de kans klein dat de arbeidsmarktpositie van de oudere

generaties nog zal veranderen. Indien professionals een verbetering zien, is dit veelal onder vrouwen. Een aantal professionals merkt op dat een klein deel van de vrouwen vaker aan het werk gaat. Deze vrouwen komen veelal uit progressievere relatief geëmancipeerde delen van de gemeenschappen. Dit sluit aan bij een voorzichtige trend die we ook zien op andere leefgebieden (onderwijs, keuzevrijheid). Ook wat dit betreft gaat het echter om zeer kleine aantallen. In de meer traditionele gemeenschappen worden de vrouwen geacht niet te werken, in elk geval tot de kinderen uit huis zijn. Deze ontwikkeling wordt niet gezien onder mannen uit dezelfde gemeenschappen. In sommige gemeenten wordt opgemerkt dat het wijzigen van de regels voor de Wajong uitkering in 2017 er mogelijk toe heeft geleid dat iets meer jongeren zijn gaan werken. Doordat deze jongeren geen of een lagere uitkering krijgen zou een deel een (bij)baan zijn gaan zoeken. Het gaat hierbij echter om zeer kleine aantallen.

De doelgroep zelf ziet een verbetering qua arbeidsmarktpositie. Er wordt met name vaak gesproken over Roma met eigen bedrijfjes binnen de bouwsector. Veel Roma geven aan dat veel mensen uit de gemeenschap werk hebben. Deze respondenten denken dat de

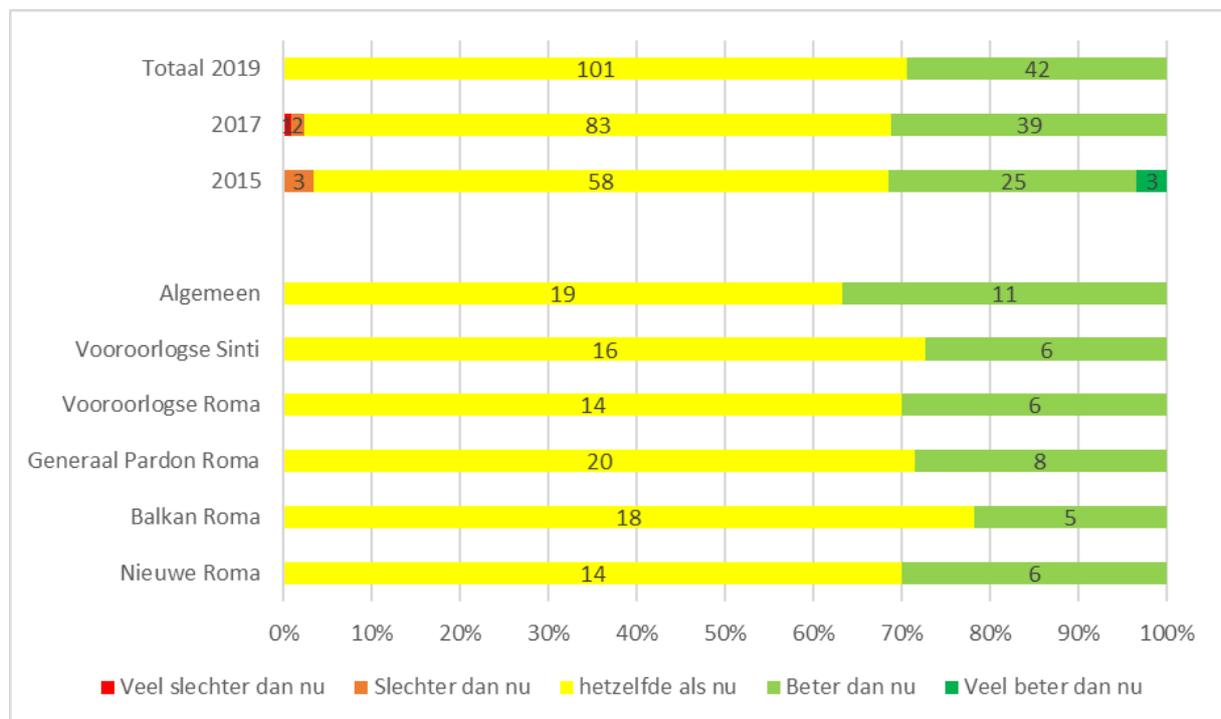
economische voorspoed en krapte op de arbeidsmarkt (in de bouwsector) hierop van invloed is geweest en tot nieuwe kansen heeft geleid. Dit is een opvallend verschil ten opzichte van de derde vervolgmeting waarin werd geconcludeerd dat Roma en Sinti weinig leken te profiteren van verbeterde economische omstandigheden. Qua arbeidsmarktdiscriminatie hebben Roma en Sinti de indruk dat dit gelijk gebleven of erger geworden is.

Nieuwe Roma: Alina en Vesselin

Sinds 2017 zijn Alina en Vesselin verhuisd. Ze wonen nu in een particuliere huurwoning, met tuin. "Mijn man doet nu aan rioolontstopping", vertelt Alina. "Het nieuwe werk van mijn man wordt goed betaald dus we zijn er qua inkomen wel op vooruit gegaan". In 2017 werd er door Alina gesproken over een sollicitatiegesprek van haar man bij een zuivelbedrijf. "Hij is daar toen aangenomen, daar heeft hij 3 maanden gewerkt. Maar hij kreeg betaald per maand en dat waren we niet gewend. Want we willen wekelijks uitbetaald worden. En toen kreeg hij het aanbod van het ontstoppingsbedrijf". De hulpverleenster voegt hieraan toe: "Ze willen inderdaad wekelijks betaald worden. Daarom wordt huur vaak niet betaald. Want tegen het eind van de maand is het geld meestal op". Op dit moment is Vesselin de enige kostwinner in het gezin, maar Alina geeft wel aan weer te willen gaan werken als haar zoon van 4 jaar naar school gaat. "Ik ben nu wel al op zoek naar werk. Het zou goed zijn om van 09:00 tot 15:00 te werken maar dat werk is niet te vinden".

Verwachtingen voor de toekomst

In figuur 3.3 wordt ingegaan op de verwachte ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti over vijf jaar.

Figuur 3.3: Hoe verwacht u dat de arbeidsmarktpositie van Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn?

Bron: Risbo

Gevraagd naar de toekomstige arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti over vijf jaar, is ongeveer dertig procent van de respondenten positief (42 antwoorden, 29 procent). De respondenten die dit geantwoord hebben, verwachten dat er over vijf jaar een verbetering van de arbeidsmarktpositie heeft plaatsgevonden. De rest van de antwoorden is neutraal (101 antwoorden, 71 procent) geen van de respondenten verwacht een verslechtering. De verwachtingen in 2019 zijn nagenoeg gelijk aan die in voorgaande metingen. Tussen de groepen zijn de verschillen in verwachting over de arbeidsmarkt kansen beperkt. In 2017 werden er verschillen geconstateerd tussen gemeenten qua toekomstverwachtingen. Een deel van de gemeente stond voorzichtig positief ten opzichte van de toekomstige arbeidsmarktpositie terwijl men in andere gemeenten geen verandering verwachtte. Dit komt overeen met de resultaten uit de enquête van dit jaar.

Uit de interviews ontstaat een ander beeld. In veel gemeenten verwachten professionals niet dat er binnen vijf jaar substantiële veranderingen zullen plaatsvinden qua arbeidsmarktpositie. Ook in de gemeenten waar men voorheen voorzichtig positief was, lijkt men nu sceptischer. Deze veranderende houding is mogelijk veroorzaakt doordat ook in economische hoogtijdagen weinig veranderingen hebben plaatsgevonden. Daarnaast is in veel gemeenten ten tijde van de proeftuinen ingezet op de verbetering van de (arbeidsmarkt)positie van Roma en Sinti en lijken structurele resultaten beperkt. In een aantal gemeenten lijkt men niet meer te geloven dat de oudere generaties die al jaren niet aan de arbeidsmarkt hebben deelgenomen dat nog zullen gaan doen. Een meerderheid van de professionals

geeft aan dat de afstand tot de arbeidsmarkt te groot is en dat ook andere factoren ertoe kunnen leiden dat er geen aanleiding wordt gezien om te gaan werken. Zo zou een deel van de doelgroep schulden hebben waardoor er beslaglegging op het inkomen plaatsvindt. Werken zou in de ogen van deze mensen weinig opleveren, aldus professionals. Het inkomen dat zij vergaren zou voor een groot deel weer gevorderd worden. Evenals in voorgaande jaren blijven gemeenten inzetten op de verbetering van de positie van jongeren. Professionals merken hierbij op dat het een langetermijntraject blijft en dat dit niet in vijf jaar bereikt kan worden. Een professional hoopt dat de succesverhalen van vrouwen als voorbeeld kunnen dienen naar anderen om zo een sneeuwbaaleffect te veroorzaken.

De gesproken Roma en Sinti zelf zijn in veel gevallen voorzichtig positief. Onder de respondenten waarmee is gesproken, is een aantal jongeren dat hoger onderwijs volgt en dat daarna een aansluitende baan wil. Daarnaast, zoals al in hoofdstuk 2 is opgemerkt, signaleren we meer Roma en Sinti die een opleiding volgen in het voorgezet onderwijs in vergelijking met eerdere jaren en iets vaker ook op hogere niveaus. Dit zou een eerste resultaat kunnen zijn van de inzet van gemeenten op het verbeteren van het toekomstperspectief voor jongeren. In veel gevallen lijkt het echter nog te vroeg om resultaten te kunnen zien van het gevoerde beleid. Sinds een aantal jaar is men in veel gemeenten bezig om enerzijds streng te handhaven op de leerplicht en anderzijds wordt geprobeerd jongeren het belang van onderwijs te laten inzien.

Net zoals in voorgaande jaren ervaren veel Roma en Sinti discriminatie op de arbeidsmarkt. Zij verwachten, op basis van de huidige beleidsinzet, geen verandering binnen vijf jaar.

De toekomstige arbeidsmarktpositie van Nieuwe Roma blijft lastig te voorspellen. Hoewel het erop lijkt dat degenen die langer in Nederland verblijven ook iets betere banen hebben, blijft hun positie kwetsbaar. Het is bovendien niet duidelijk in hoeverre de economische cyclus van invloed is op de positie van Nieuwe Roma. Aangezien veel Nieuwe Roma onder onzekere arbeidsomstandigheden werken, is het niet ondenkbaar dat hun positie snel kan verslechteren indien de economische groei verder afvlakt. Daarnaast bestaat ook het vermoeden dat degene die geen werk meer hebben of kunnen vinden verder trekken naar plekken waar mogelijk meer kansen liggen.

3.2 Arbeidsmarktpositie: verdiepende analyse

In deze paragraaf wordt een aantal aspecten van de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti verder uitgelicht.

Inkomensvormen

Qua inkomensvormen is er weinig veranderd sinds de tweede vervolgmeting in 2017. Globaal gezien worden er vier inkomensvormen onderscheiden: 1) een uitkering/vanuit de sociale voorzieningen, 2) als zzp'er, 3) uit loondienst of 4) uit onbekende activiteiten. Hieronder volgt een toelichting per inkomensvorm.

1. Veel professionals geven aan dat er sprake is van een grote uitkeringsafhankelijkheid. De schattingen in sommige gemeenten lopen uiteen tussen de 70 en 90 procent van de beroepsbevolking dat afhankelijk is van een uitkering.
2. Van oudsher zijn veel Roma en Sinti het gewend om voor zichzelf te werken. Veel van hen werken daarom als zzp'er bijvoorbeeld in de bouwsector of autohandel. Respondenten geven aan dat het vanuit de cultuur niet gebruikelijk is om onder een baas te werken. Professionals zijn van mening dat mede als gevolg hiervan Roma en Sinti vaak geen duidelijk idee hebben wat het inhoudt om voor een baas te werken. Bijvoorbeeld het op tijd komen en het hanteren van vaste werktijden zouden voor sommigen vreemde concepten zijn waar zij bovendien geen weet van hebben.
3. De Roma en Sinti die in loondienst zijn, voeren vaak laaggeschoolde arbeid uit in fabrieken, als seizoenarbeider of zijn actief in de schoonmaakbranche. Dat laatste geldt voornamelijk voor vrouwen.
4. In veel gemeenten geven professionals aan dat van een deel van de Roma en/of Sinti het niet bekend is uit welke activiteiten zij inkomen vergaren. In deze gevallen hebben mensen geen recht op een uitkering, staat er geen onderneming geregistreerd en ontvangen zij geen salaris. In veel gevallen bestaan er vermoedens dat er sprake is van illegale/zwarte handel of criminele activiteiten. Een aantal professionals uit gemeenten waar Roma en/of Sinti in woonwagencentra wonen, benoemt dat in het recente verleden betrokkenheid bij drugshandel heeft plaatsgevonden op deze locaties.

Soort arbeid

Binnen nagenoeg alle thema's bestaan er zowel verschillen tussen de onderscheiden doelgroepen als binnen de doelgroepen. De vooroorlogse Sinti en vooroorlogse Roma oefenen veelal traditionele beroepen en ambachten uit die met de Roma en Sinti geassocieerd worden. Zo zijn er veel muzikanten onder deze groepen en zouden zij daarnaast van oudsher betrokken zijn bij het handelen in verschillende soorten waar. Mannelijke Roma behorende tot de Generaal-Pardon groep lijken relatief vaak als zzp'er in de bouwsector te werken. Dit werd voornamelijk in 2019 veel opgemerkt. Mogelijk is dit een gevolg van economische hoogconjunctuur waardoor er veel vraag is naar arbeiders in de bouw. De Generaal-Pardon Roma die in loondienst werken, voeren vaak laaggeschoolde arbeid uit zoals

fabrieks- of seizoenswerk. Een opvallend verschil met 2017 dat door verschillende professionals benoemd wordt, is dat vrouwen behorende tot de Generaal-Pardon groep iets vaker lijken te gaan werken. Wanneer vrouwen de arbeidsmarkt betreden, werken zij vaak in de schoonmaakbranche. Van de groep Balkan-Roma bestaat een minder duidelijk beeld van de sectoren waarin zij actief zijn. Van de hoger opgeleide Roma die voor dit onderzoek bevraagd zijn, hebben sommige een opleiding op hbo-niveau gevolgd. De Nieuwe Roma werken ook vaak in de bouw of als seizoenarbeider. Tegelijkertijd is hun positie kwetsbaar. Wanneer zij hier kort gevestigd zijn, kunnen zij moeilijker aanspraak maken op sociale voorzieningen. Deze kwetsbaarheid komt ook naar voren uit het grote aantal dat een nul-urencontracten heeft en zwart betaald wordt. Hierdoor hebben zij minder zekerheid qua inkomen. Behalve de verschillen zijn er ook overeenkomsten. Van oudsher zijn veel Roma en Sinti het gewend om voor zichzelf te werken. Dit hangt sterk samen met de cultuur en het verleden als rondtrekkende reizigers. Ook nu nog zijn veel Roma en Sinti actief als zzp'er in verschillende soorten handel. Met name de autohandel wordt vaak genoemd bij verschillende groepen. Veel professionals typeren de houding van Roma en Sinti als opportuun. Wanneer een kans om iets te verhandelen zich voordoet, dan zou deze vaak benut worden. Wat er verhandeld wordt is dan minder van belang.

Uitkeringsafhankelijkheid

Zoals eerder benoemd, vermoeden professionals dat in veel gemeenschappen sprake is van een hoge uitkeringsafhankelijkheid. Dit is niet minder of meer geworden in de afgelopen twee jaar. Verschillende professionals geven aan weinig hoop te hebben dat dit in toekomst nog zal verbeteren. Het betreft vaak de oudere generaties die vaak al jaren een uitkering hebben. Deze personen ontbreekt het aan een startkwalificatie, ervaring, basisvaardigheden en de instelling om succesvol op de arbeidsmarkt te kunnen zijn. Een professional vertelt hierover:

Ik kan het gewoon geen werkloosheid noemen. Het is gewoon het genieten van een uitkering. Maar aan de andere kant, is dat ook iets wat de overheid hen heeft aangedaan. Want ze mochten een aantal beroepen [uitvoeren] of rondgaan en dat mocht allemaal niet meer. Dus mensen kregen een uitkering en dan is het gewoon wel makkelijk als je gewoon in die uitkeringssituatie ergens geduwd bent, dan blijf je daarin en dan ritsel je tussendoor nog wel wat erbij. Dus het is een grote mate van uitkeringsafhankelijkheid en daarnaast zijn het vooral wat vrijere beroepen die zij hebben. R49

De hoop bestaat dat het beter zal gaan met de generaties die nu schoolgaand zijn. Daarnaast merken sommige respondenten op dat het vaak ontbreekt aan een toekomstperspectief. Veel Roma zouden te maken hebben met schuldenproblematiek en in aanraking zijn gekomen met de politie. Een respondent vertelt hierover dat het niet realistisch is dat deze personen aan het werk gaan indien zij hun salaris direct moeten inleveren omdat het inkomen grotendeels gevorderd wordt. Tegelijkertijd wil een deel van de Roma en Sinti bewust onder de radar blijven, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van openstaande boetes. Het werken in loondienst zou in deze gevallen leiden tot zichtbaarheid en nieuwe problemen. Op deze manier ontstaat als het ware een vicieuze cirkel waar lastig uit te komen is. Het vinden van een baan leidt dan op korte termijn niet tot verbetering van de situatie maar eerder tot verslechtering. Een

professional zegt hierover dat er nagedacht zou moeten worden over op welke manier toekomstperspectief geboden kan worden zodat mensen inzien dat het loont om te werken. Een Roma respondent uit de Generaal-Pardon groep geeft een voorbeeld van iemand met openstaande boetes en hoe dat een obstakel kan vormen om aan het werk te gaan:

De dertigplussers, die al een bepaald verleden hebben, ja die hebben zó veel ballast. Tegenwoordig worden ook boetes nog geïnd na tien jaar of na twaalf jaar. Nou ja, dan zit je net op je werk of je wil ernaartoe en dan ziet de politie je rijden en dan moet je nog zes dagen zitten voor een feit uit 2006. Ik noem maar wat. Dat kunnen we niet hebben, dus daar moeten afspraken over komen. Dat wat je gedaan hebt, heb je gedaan en dat moet iedereen betalen op een of andere manier, maar er moet iets perspectief geboden worden voor in de toekomst, anders heeft het bijna geen zin. En dat geldt trouwens niet alleen voor Roma, dat geldt voor iedereen. R20

Zowel respondenten uit de doelgroep als professionals geven aan dat er mensen zijn die het graag anders willen doen en aan het werk willen. Een bemoeilijkende factor hierbij is de sterke groepsdruk die uitgeoefend wordt op deze personen. Deze respondenten menen dat er vaak veel weerstand is tegen mensen die verandering willen, in extreme gevallen kan dit leiden tot verstoting uit de gemeenschap. Wanneer dit gebeurt bestaat de kans dat mensen tussen wal en schip raken. Zij hebben vaak een leven geleid (deels) afgesloten van de burgermaatschappij en zijn ook niet meer welkom binnen de eigen gemeenschap. Indien er ook nog sprake is van bijvoorbeeld schuldenproblematiek, wordt de drempel om tegen de groeps cultuur in te gaan erg hoog. Om deze reden zouden veel mensen die zouden willen veranderen dit vaak lastig vinden en ervan af zien.

Wajong regeling

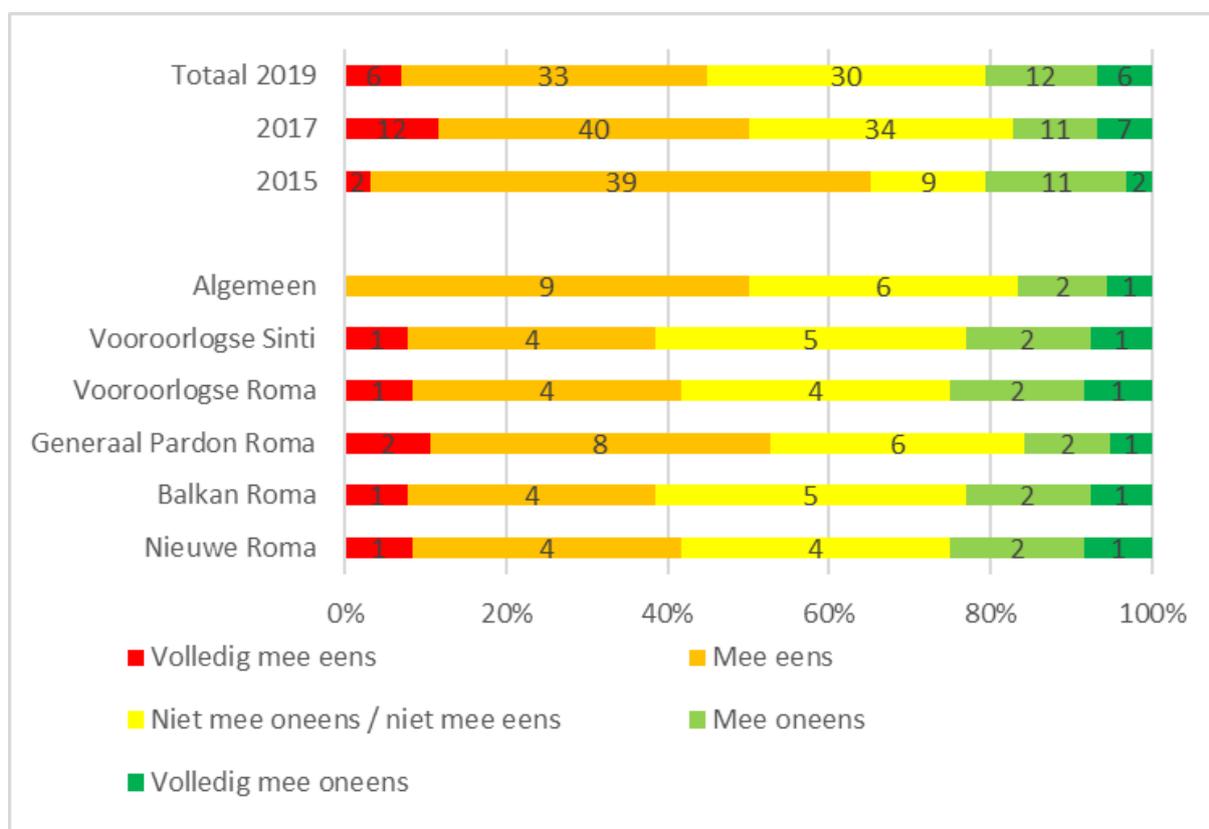
Sommige respondenten benoemen dat sinds 2017 minder jongeren aanspraak maken op een Wajong uitkering. Dit zou grotendeels veroorzaakt zijn door de wijziging van de regeling in 2015 waarbij de Wajong onderdeel is geworden van de participatiewet en de criteria zijn aangescherpt. In een aantal gemeenten bestaat de indruk dat meer jongeren een (bij)baan hebben gezocht om in inkomen te voorzien. Andere professionals hebben tegelijkertijd zorgen omdat deze jongeren geen inkomen meer hebben en ook geen werk kunnen of proberen te vinden. Zij zijn bang dat deze jongeren net zoals een deel van de oudere generaties, waarvan de inkomensvormen onbekend zijn, via illegale/criminele activiteiten aan inkomen zullen proberen te komen. Het gevaar bestaat dat opnieuw een deel van de Roma en Sinti zich zal onttrekken aan de maatschappij. Een respondent vertelt hierover:

Nou wat we voorheen natuurlijk zagen was dat een heleboel van die jongeren zich meldden voor een Wajong-uitkering en vervolgens jarenlang, soms decennialang vervolgens die Wajong-uitkering kregen, in ieder geval jarenlang zonder dat daar echt controle op uitgeoefend werd. Tegenwoordig zien we natuurlijk veel dat ze zich melden en dan gaat eerst de wachttijd in en dan zien we eigenlijk dat het daar al spaak loopt, dan, tot 27 jaar als ze zich melden dan krijgen ze vier weken wachttijd of zoektijd. [...] Nou veel die doen dat niet [...] en uiteindelijk

verwatert zo'n aanvraag of loopt dat dood en dan is het klaar dus dan heb je weer een windhapper erbij. R20

Discriminatie en vooroordelen

Het voorkomen van discriminatie en vooroordelen zijn onderwerpen die in elke meting van de Monitor Sociale Inclusie veel besproken zijn. Veel Roma en Sinti zouden te maken krijgen met discriminatie op de werkvloer of bij sollicitaties op een baan. In deze monitor is opnieuw aandacht besteed aan dit onderwerp. In de enquête is aan deelnemers de stelling voorgelegd: 'In mijn gemeente worden Roma en Sinti gediscrimineerd op de reguliere arbeidsmarkt'. De antwoorden op de stelling staan in figuur 3.4 weergegeven.

Figuur 3.4: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op de reguliere arbeidsmarkt.
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Een aanzienlijk deel van de antwoorden bevestigt de stelling. Iets minder dan de helft van de antwoorden bevestigt de stelling ('volledig mee eens': 6 antwoorden, 7 procent; 'mee eens': 33 antwoorden, 38 procent) en is daarmee van mening dat Roma en Sinti gediscrimineerd worden op de arbeidsmarkt. Ongeveer een derde van de antwoorden is neutraal (30 antwoorden, 34 procent) en 21 procent van de respondenten (18 antwoorden) ontkent dat er sprake zou zijn van discriminatie. Vergelijken met de vorige metingen wordt er minder discriminatie op de arbeidsmarkt waargenomen. In 2019 is het aandeel negatieve antwoorden voor het eerst minder dan de helft. Wanneer we kijken naar verschillen tussen de groepen dan zien we wel verschillen, maar deze zijn beperkt. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de enquête voornamelijk afgenomen is onder professionals die werkzaam zijn

bij gemeenten, overheid en hulpverleningsinstanties. Dit is een relatief kleine groep en daardoor moeten verschillen met voorzichtigheid worden geïnterpreteerd.

Net zoals in eerdere vervolgmetingen geven alle Roma en Sinti aan te maken te hebben met discriminatie. Met name op het gebied van arbeid wordt dit veelvuldig opgemerkt. Net zoals in voorgaande jaren wordt vaak het voorbeeld gegeven dat veel Roma en Sinti niet onder hun eigen naam solliciteren of dat zij niet meer solliciteren in hun eigen gemeente omdat bepaalde achternamen daar berucht zijn. De jongere generatie die op zoek is naar stageplaatsen of werk ondervindt hierdoor ook vaak hinder. Een jonge Roma vertelt hoe haar Roma-zijn van invloed kan zijn bij een sollicitatie:

En ik ben ook een keertje, ik vertel wel iedere keer wat ik ben. En ja, dan kom je wel uit op het verhaal: ik ben dat en dat. Dus dan moet je het wel vertellen. Maar ik ben zelfs een keertje afgewezen om het feit van, om het feit van wat ik ben. En dat is mij ook heel openlijk verteld.

R10

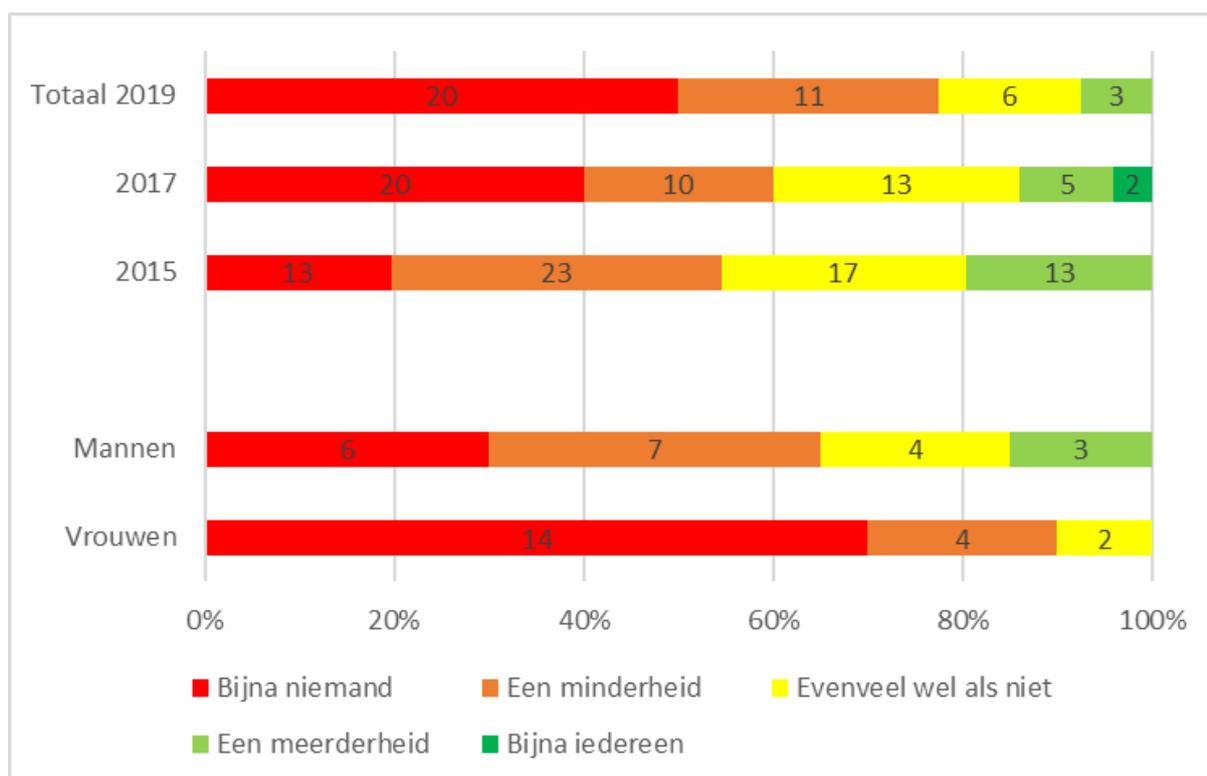
Een deel van de professionals bevestigt dat dit voor komt. Een aantal professionals geeft aan dat dit soms ook een historische grondslag heeft waardoor ondernemers huiverig zijn om mensen met een Roma- of Sinti-achtergrond in dienst te nemen.

Ik ken iemand die wou dan ook echt wel aan het werk, schoonmaakwerk, en nou hij wordt dan ook aangenomen daarvoor. Dan toch gaat er wat gonzen want de naam wordt even gegoogeld en krantenartikelen erbij [gehaald], en ja dan gaat het toch niet door. En ik snap dat wel, weet je, ik begrijp dat wel, maar dat is wel jammer, want je wil dat traject wel in, vooroordelen komen ook niet voor niks zeg maar, vooroordeel wil ook zeggen dat er voor je oordeel iets gebeurd moet zijn, dus dat hebben ze ook zelf in de hand gehad, [...] maar je zou mensen wel kansen willen geven om zich dan te bewijzen op een ander vlak. R20

Het bestaan van discriminatie kan er ook toe leiden dat er weinig succesverhalen en rolmodellen ontstaan. De succesvolle Roma en Sinti presenteren zich mogelijk in de maatschappij niet als Roma uit angst voor vooroordelen en discriminatie. Dit werd erkend door sommige respondenten uit deze groep.

Verschil mannen en vrouwen

In de enquête is aan de respondenten gevraagd of zij het idee hebben dat er in de Roma en Sinti gemeenschappen belang wordt gehecht aan het hebben van een reguliere baan. Hierbij is tevens gekeken of er een verschil is tussen mannen en vrouwen (figuur 3.5).

Figuur 3.5: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk dat je een reguliere baan hebt, hetzij in loondienst, hetzij als zelfstandige. (Totaal groepen, naar geslacht)
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Meer dan driekwart van de antwoorden is negatief (31 antwoorden, 78 procent). Met andere woorden, bijna 'niemand' tot 'een minderheid' van de Roma en Sinti zou het belangrijk vinden dat men een reguliere baan heeft. Slechts drie keer (8 procent) is geantwoord dat 'een meerderheid' tot 'bijna iedereen' dit belangrijk zou vinden. Vergeleken met de vorige metingen is het aandeel negatieve antwoorden toegenomen. Naar het oordeel van deze respondenten lijkt het belang dat gehecht wordt aan het hebben van een reguliere baan te zijn afgenomen.

Aan de respondenten is dezelfde stelling voorgelegd maar dan specifiek met betrekking tot mannen en vrouwen. Het belang van een reguliere baan is volgens de respondenten voor vrouwen kleiner. Een meerderheid meent dat Roma en Sinti zeer weinig belang hechten aan het hebben van een reguliere baan voor vrouwen (14 antwoorden, 70 procent), bij mannen 30 procent (6 antwoorden).

Het beeld dat uit de enquête naar voren komt, wordt in de interviews enigszins genuanceerd. In een aantal zeer traditionele gemeenschappen bestaat een zeer gesloten cultuur en houdt men zich het liefst zo ver mogelijk van de 'burgermaatschappij'. In deze gemeenschappen wordt vaak weinig belang gehecht aan het hebben van een reguliere baan, omdat dit ook deelname aan de burgermaatschappij veronderstelt.

De houding ten opzichte van werkende vrouwen verschilt sterk per gemeente en gemeenschappen. In veel gemeenschappen bestaat een sterke rollenverdeling waarbij de vrouw wordt geacht thuis voor de kinderen te zorgen. Tegelijkertijd zien we in sommige gemeenten dat vrouwen op latere leeftijd gaan werken of dat er jongere generaties vrouwen zijn die doorleren en een goede baan ambiëren. Ook onder de Nieuwe Roma geven vrouwen aan graag te willen werken.

Het is verrassend dat ik juist bij vrouwen ik daar in zekere zin wel een ontwikkeling in zie, positiever dan bij mannen, dus dat vind ik eigenlijk wel heel bijzonder, ik heb net ook al gezegd en dat is ook zo, de emancipatie en de rollen die liggen nogal vast, maar ik zie dus dat met name onder de vrouwen van de Roma en Sinti dat die toch wel wat meer buitenshuis gaan werken, weliswaar als de kinderen of de deur uit zijn of allemaal naar school gaan, dat is dus veelal in de, nee niet echt heel goeie banen, een beetje schoonmaken, dat soort dingen [...]. Nu ik daar zo over nadenk, denk ik [dat] mensen gaan wel werken, maar dat zijn dan meestal de vrouwen en de mannen die lijken in een soort impasse of zitten in dingen waarvan ik niet weet wat het is. R46

3.3 Conclusie

De arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti blijft zwak. In de ogen van de professionals heeft de economische vooruitgang weinig invloed op de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti (gehad). Globaal gezien worden er vier manieren genoemd waar Roma en Sinti inkomen uit halen: 1) via een uitkering/vanuit de sociale voorzieningen, 2) als zzp'er, 3) uit loondienst of 4) uit onbekende activiteiten. Een zeer groot deel van de professionals geeft aan dat de meerderheid van de Roma en Sinti die zij kennen afhankelijk is van een uitkering. Gelet op de verschillende onderscheiden groepen dan zien we dat professionals met name de arbeidsmarktpositie van de Generaal-Pardon Roma als zwak beoordelen. Met name Roma die behoren tot de oudere generatie zou het dikwijls ontbreken aan de voorwaarden voor succesvolle deelname aan de arbeidsmarkt. Zij hebben vaak geen ervaring met het werken voor een baas, hebben geen startkwalificatie en een deel van hen heeft een taalachterstand. Daarnaast zou een deel van deze mensen ook zo lang al een uitkering ontvangen dat zij niet meer willen werken. Van de Roma en Sinti in loondienst, voert het overgrote deel laaggeschoolde arbeid uit. Respondenten behorende tot de doelgroep zijn vaak optimistischer over de positie op de arbeidsmarkt dan professionals. Een groot deel van de gesproken Roma geeft aan dat veel mensen uit de gemeenschap werk hebben. Hierbij wordt opvallend vaak gesproken over Roma die een eigen onderneming hebben binnen de bouwsector. In een groot deel van de gemeenten geven professionals aan dat bij een deel van de Roma en/of Sinti het niet bekend is uit welke activiteiten zij inkomen vergaren. In deze gevallen hebben mensen geen recht op een uitkering, staat er geen onderneming geregistreerd en ontvangen zij geen salaris. In veel gevallen bestaan er vermoedens dat er sprake is van illegale/zwarte handel of criminele activiteiten. Uit de interviews met Nieuwe Roma komt naar voren dat veel van hen naar betere banen streven. Tegelijkertijd blijft hun arbeidsmarktpositie kwetsbaar. Hoewel sommigen nu een betere baan hebben, voeren zij nog steeds vaak laaggeschoolde arbeid uit waarbij een deel zwart betaald wordt of over een kortlopend contract beschikt. Roma en Sinti uit alle doelgroepen en een aantal professionals geven aan dat arbeidsmarktdiscriminatie nog steeds een rol speelt. Veel Roma en Sinti kiezen ervoor om hun afkomst te verzwijgen wanneer zij solliciteren.

Gekeken naar de ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie van Roma en Sinti is er een verschil tussen de waarnemingen van professionals en de doelgroep. Veel professionals zijn van mening dat de arbeidsmarktpositie weinig veranderd is ten opzichte van twee jaar geleden. Voor het oudere deel van de Roma achten zij de kans dat dit op korte termijn nog zal veranderen zeer klein. Een ontwikkeling die waargenomen wordt door professionals betreft de grotere deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt. Deze vrouwen komen veelal uit progressievere relatief geëmancipeerde gemeenschappen. In absolute zin gaat het echter om slechts zeer beperkte aantallen. Daarnaast merken verschillende respondenten op dat de wijziging van de Wajongregels ook een effect heeft gehad op de arbeidsmarktpositie van jongeren. Hierover bestaat echter geen eenduidig beeld. Waar de ene professional de indruk heeft dat iets meer jongeren als gevolg hiervan aan het werk zijn gegaan, is een andere professional bang dat dit ertoe zal leiden dat meer jongeren uit zicht raken en hun inkomsten uit illegale activiteiten zullen proberen te vergaren. Vanuit de doelgroep wordt een verbetering op de arbeidsmarktpositie waargenomen. Zo zouden veel Roma goedlopende bedrijfjes hebben in de bouwsector. Zij hebben de indruk dat dit een gevolg is van de grote vraag naar arbeid in deze sector. Ook kennen veel Roma- en Sinti-respondenten mensen uit de gemeenschap met een goedlopend bedrijf of vaste baan.

De toekomstverwachting voor de arbeidsmarktpositie voor de komende vijf jaar lijkt onder professionals minder positief dan in de meting van 2017. Waar in 2017 een deel van de professionals nog de hoop had dat de positie binnen vijf jaar zou verbeteren, verwacht de meerderheid van de professionals nu dat de arbeidsmarktpositie niet zal veranderen, in positieve of negatieve zin. De bevroegde Roma en Sinti zelf zijn in veel gevallen voorzichtig positief. Zij hebben de indruk dat meer jongeren onderwijs volgen en door zullen stromen naar goede banen. Onder de respondenten waarmee is gesproken, is een aantal jongeren dat hoger onderwijs volgt en die meer voorbeelden uit hun omgeving kennen. Net zoals in voorgaande jaren ervaren veel Roma en Sinti discriminatie op de arbeidsmarkt. Zij verwachten op dit gebied, op basis van de huidige beleidsinzet en maatschappelijke ontwikkelingen, geen veranderingen in de komende vijf jaar. De toekomstige arbeidsmarktpositie van Nieuwe Roma blijft lastig te voorspellen. Hoewel het erop lijkt dat degenen die langer in Nederland verblijven ook iets betere banen hebben, blijft hun positie kwetsbaar. Aangezien dat veel Nieuwe Roma onder onzekere arbeidsomstandigheden werken, is het niet ondenkbaar dat hun positie snel kan verslechteren wanneer de economische groei verder afvlakt.

Hoofdstuk 4 **Gezondheidssituatie**

In deze derde vervolgmeting zijn respondenten opnieuw bevraagd naar de gezondheidssituatie van Roma en Sinti in Nederland. In de eerste paragraaf worden de huidige gezondheidssituatie, de ontwikkelingen op dit gebied en de toekomstverwachting over vijf jaar behandeld. In paragraaf 5.2 worden de resultaten uit de interviews nader besproken.

Eerdere metingen

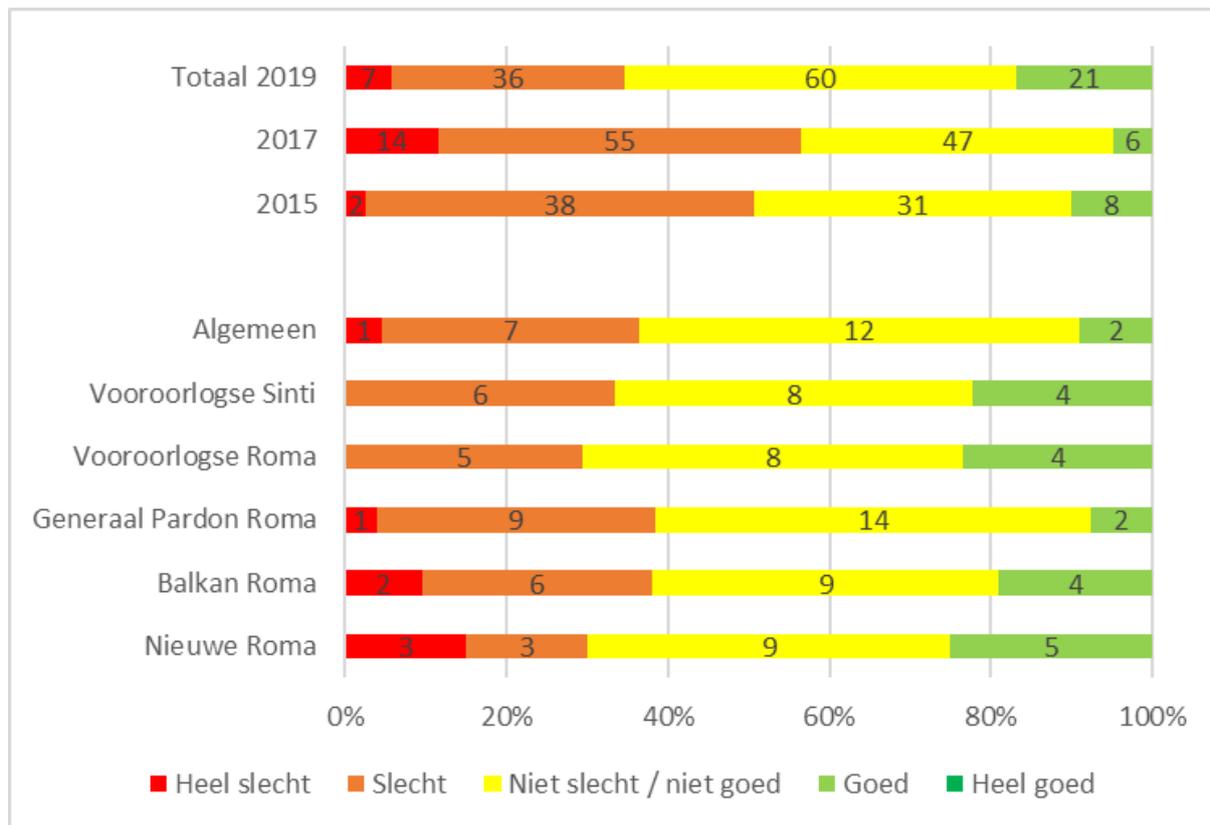
In de nulmeting van de Monitor Sociale Inclusie in 2013 kwam het beeld naar voren dat veel Roma en Sinti psychische en lichamelijke gezondheidsproblemen hadden. De oorzaken hiervoor werden gezocht in de veelal ongezonde leefstijl en stress. Tevens werd er geconstateerd dat veel Roma en Sinti geen zorgverzekering hadden en wisselend gebruik maakten van gezondheidsvoorzieningen. Seksuele voorlichting en anticonceptie waren taboe en tienerzwangerschappen kwamen nog veel voor. In de eerste vervolgmeting (2015) werd een aantal licht positieve ontwikkelingen waargenomen, zoals bewustwording van de gezondheidsrisico's van de leefstijl onder Roma en Sinti. Tevens leken jongeren minder te roken en meer te sporten. Toch was de algehele conclusie dat Roma en Sinti een ongezonde leefstijl hadden en bleken ongezonde voedingspatronen, psychische en lichamelijke gezondheidsklachten nog relatief vaak voor te komen. De tweede vervolgmeting in 2017 bracht naar voren dat de in eerdere metingen geconstateerde gezondheidsproblemen, ongezonde leefstijl en psychische klachten nog altijd een rol speelden. Een deel van de Nieuwe Roma zouden geen zorgverzekering hebben, waardoor zij een zorgwekkende gezondheidssituatie hebben. De in 2015 geconstateerde trend dat jongeren bewuster omgaan met hun gezondheid leek zich ook in de meting van 2017 door te zetten.

Literatuur gezondheidssituatie sinds 2017

Europees onderzoek toont aan dat de gezondheid van Roma en Sinti te wensen over laat. Zo rapporteert één op de drie Roma-respondenten in de leeftijd van 35-54 gezondheidsproblemen te hebben die hun dagelijkse bezigheden beperken (FRA, n.d.). Tevens geeft twintig procent aan geen ziektekostenverzekering te hebben (FRA, n.d.). Opvallend is echter dat een rapport van FRA uit 2018 stelt dat de gezondheidssituatie van Roma's vergelijkbaar is met die van de algemene populatie. Het is onduidelijk hoe deze schijnbare tegenstrijdigheid verklaard kan worden.

4.1 Gezondheidssituatie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting

In deze paragraaf wordt een algemeen beeld gegeven van de gezondheidssituatie van Roma en Sinti, de ontwikkeling hiervan sinds 2017 en de verwachtingen voor de komende vijf jaar. Aan deelnemers is gevraagd een oordeel te geven over de gezondheidssituatie van Roma en Sinti in Nederland (figuur 4.1). Hierbij is uitgegaan van een brede definitie van gezondheid, die zowel de fysieke als geestelijke gezondheid omvat.

Figuur 4.1: Hoe is het naar uw mening gesteld met de gezondheidssituatie van Roma/Sinti in uw gemeente?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Ongeveer de helft van de respondenten beoordeelt de gezondheidssituatie van Roma en Sinti als neutraal (60 antwoorden, 48 procent). Een minderheid vindt de gezondheidssituatie slecht tot heel slecht (43 antwoorden, 35 procent). Een klein deel van de antwoorden is positief (21 antwoorden, 17 procent). Vergeleken met de metingen van 2015 en 2017 wordt de gezondheidssituatie positiever beoordeeld. We zien weinig verschillen tussen de onderscheiden groepen.

Uit de interviews blijken grote verschillen tussen de visies van Roma en Sinti zelf en professionals die werkzaam zijn bij gemeenten of instanties. Zowel professionals als Roma en Sinti zelf beoordelen de algemene gezondheidssituatie als zwak. Het gaat hierbij om fysieke en psychische gezondheidsproblemen. De genoemde gezondheidsklachten door respondenten zijn niet afwijkend van het geconcludeerde beeld in 2015 en 2017. Psychische gezondheidsproblemen die veel naar voren komen in de interviews zijn stress-gerelateerde klachten en relatief veel psychische problemen. Deze klachten zouden volgens respondenten verklaard kunnen worden door financiële problemen (lees:

schulden en werkloosheid) en bestaansonzekerheid. Meerdere respondenten benoemen dat oorlogstrauma's, slachtofferschap, groepsdruk vanuit de gemeenschap, gebrek aan keuzevrijheid en staatloosheid ook oorzaken kunnen zijn van psychische en stress-gerelateerde klachten. Een aantal professionals meent dat psychische problemen meer voorkomen onder Roma- en Sinti-vrouwen dan onder mannen. Net als in 2017 lijkt het dat jongeren, voornamelijk meisjes, relatief vaak last hebben van psychische of stress-gerelateerde klachten. Een tweetal professionals benoemt dat het hierbij vaak gaat om "vage klachten" zoals hoofdpijn, welke niet zijn gediagnosticeerd. Een professional vermoedt dat deze klachten gebruikt worden om thuis te kunnen blijven van school.

Volgens één van de professionals komt de fysieke gezondheidsproblematiek overeen met mensen met een lage sociaaleconomische positie. Een aantal respondenten geeft aan de indruk te hebben dat Roma en Sinti over het algemeen niet oud worden. Professionals wijzen de veelal ongezonde leefstijl in combinatie met stress en onzekerheid als belangrijkste oorzaken hiervan. Wanneer gekeken wordt naar de fysieke klachten gaat het niet alleen om hoofdpijn, maar ook relatief vaak over rugklachten, overgewicht, diabetes, kanker en hart- en vaatziekten. Een klein aantal respondenten is van mening dat in sommige Roma- en Sinti-gemeenschappen relatief veel alcohol en tabak gebruikt worden. Over het algemeen wordt het alcohol gebruik niet als problematisch omschreven. Net zoals in voorgaande metingen zou drugsgebruik weinig voorkomen.

Als veroorzakers van lichamelijke klachten worden vooral de relatief ongezonde voeding en levensstijl genoemd. Koken en eten wordt door zowel professionals als Roma en Sinti zelf aangemerkt als een belangrijk onderdeel van de cultuur. Echter wordt er volgens meerdere respondenten niet meer volgens de traditionele Roma-keuken gekookt. Meerdere keren komt naar voren dat Roma en Sinti veelal goedkoop, vet voedsel nuttigen, zoals frituur, hamburgers en frikandellen. Door professionals en een gesproken Roma wordt hierbij ook aangehaald dat Roma en Sinti niet bewust nadenken over hun voeding. Overigens vinden zowel de gesproken Roma en Sinti als enkele professionals niet dat het aantal personen met overgewicht sterk afwijkt van de gemiddelde Nederlandse populatie.

Een deel van de professionals heeft de indruk dat bij Roma-kinderen overgewicht vaker dan gemiddeld voor komt. Volgens één professional hebben kinderen ook last van suikerziekte. Oorzaken hiervoor worden, net als bij volwassenen, gezocht in de voeding (e.g. veel suiker, frituur, vet), weinig beweging en gebrek aan het verenigingsleven. Zo benoemt een aantal respondenten dat kinderen niet veel buiten spelen. Het (sport)verenigingsleven van Roma en Sinti is minimaal, wat volgens professionals en de doelgroep enerzijds komt doordat men niet bewust is van het belang van beweging en anderzijds omdat Roma en Sinti de contributies en additionele kosten niet kunnen betalen. Een aantal professionals brengt ook naar voren dat Roma en Sinti soms niet toegelaten worden tot een vereniging vanwege hun achtergrond.

Een andere veroorzaker van gezondheidsklachten die door een tweetal respondenten wordt benoemd is het trouwen binnen de eigen familie. Hierdoor zouden volgens deze professionals fysieke gezondheidsklachten zoals hart- en vaatziekten, kanker, en jong overlijden relatief vaak voorkomen

binnen een familie. Eén van de professionals voegt nog een factor toe die fysieke klachten kan verklaren, namelijk het doorroken tijdens de zwangerschap. Roma zijn zich niet bewust van de gevolgen van roken tijdens de zwangerschap, aldus deze professional. Tot slot wordt door een professional genoemd dat de woonwagens van Sinti niet altijd even goed onderhouden worden, zowel door de gemeente als de Sinti zelf, waardoor zij in slechte omstandigheden leven met mogelijke gezondheidsproblemen tot gevolg. Een andere professional schetst juist een positiever beeld: Sinti zien het belang van hygiëne meer in dan Roma en hebben daarom vaker een hygiënische woonwagen. De signalen omtrent voorzieningengebruik lijken eveneens diffuus te zijn. Aan de ene kant menen professionals dat Roma en Sinti de weg in de gezondheidszorg wel weten te vinden. Aan de andere kant maken zij veelal geen gebruik van de gezondheidszorg, vooral wanneer het gaat om psychische klachten. Door de doelgroep zelf wordt hieraan toegevoegd dat Roma en Sinti veelal geen hulp zoeken omdat zij hun (psychische) problemen niet willen toegeven. Voor veel Roma en Sinti bestaat er een drempel om naar de (geestelijke) gezondheidszorg te gaan. Tevens geeft één van de professionals aan dat zorg bieden voor artsen soms lastig kan zijn, vanwege de bestaande multiproblematiek bij de doelgroep. Overigens lijkt een aantal groepen lastiger hun weg te vinden in de gezondheidszorg. Zo hebben volgens professionals een deel van de Generaal-Pardon Roma en Nieuwe Roma moeite om een zorgverzekering af te sluiten, waardoor ze veelal in schulden terecht komen wanneer ze naar het ziekenhuis moeten. Bij de Generaal-Pardon Roma heeft dit veelal te maken met staatloosheid, waardoor zij geen zorgverzekering kunnen afsluiten en zorgkosten regelmatig contant moeten betalen. Bij Nieuwe Roma zou het niet hebben van een zorgverzekering vaker samenhangen met het niet willen of kunnen betalen van de premie, geen aanspraak kunnen maken op een verzekering of niet weten hoe het stelsel werkt. Hierdoor kunnen situaties ontstaan waarbij hulpbehoevenden te wachten met het zoeken van medische hulp of dit uitstellen.

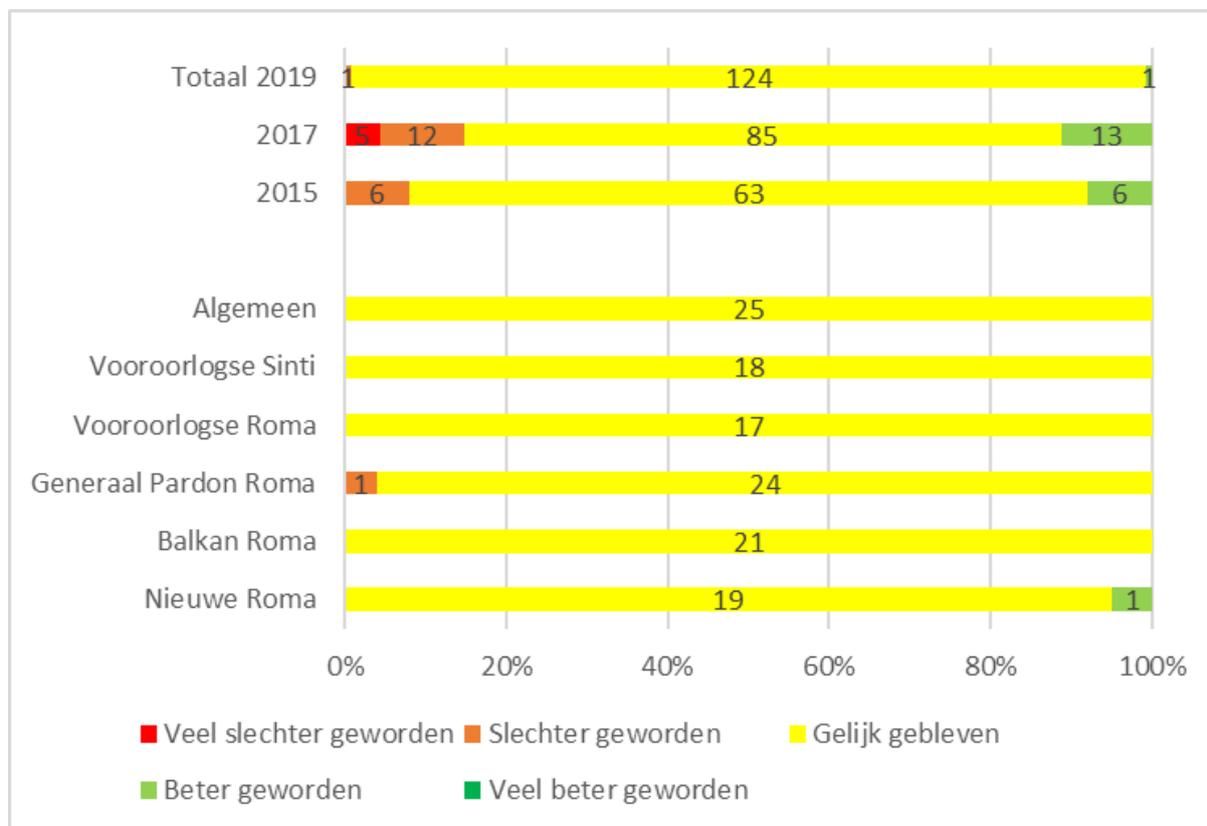
Net als in 2015 en 2017 wordt door respondenten benoemd dat in een aantal gemeenschappen op seksuele voorlichting een taboe bestaat. Ook in de huidige meting geven een tweetal respondenten aan dat er vrijwel geen seksuele voorlichting plaats vindt. Met anticonceptie wordt volgens één van de professionals niet verstandig omgegaan, waardoor er relatief vaak vroege zwangerschappen voorkomen. Een andere professional vertelt dat er vrijwel geen anticonceptie wordt gebruikt

Nieuwe Roma: Nadia en Hannes

Nadia en Hannes wonen sinds 2011 in Nederland met hun drie kinderen. Het wilde hen niet lukken om werk te vinden en daarnaast hadden zij grote schulden, ongeveer 15.000 euro, bij verschillende instanties. Contacten met een zogenaamde 'administrateur' hadden hun problemen alleen maar verergerd. "Maar teruggaan is geen optie", zei Nadia twee jaar geleden. "Daar hebben we ook geen werk. Geen uitkering, niks". Wanneer wij nu, twee jaar later, met Nadia spreken lijkt de situatie positief te zijn veranderd. "We hebben voor haar en haar man een betalingsregeling getroffen en nu zijn ze weer verzekerd bij Zilveren Kruis. En ze betalen netjes", vertelt Zeynep. Door deze betalingsregeling met de deurwaarder zijn de schulden bij CAK weggestreept. Ondanks dat Nadia en Hannes nog steeds, al dan niet kleinere, schulden hebben, ziet Nadia de situatie positief in. "Mijn situatie is verbeterd omdat ik al die schulden niet meer heb", zegt Nadia. "Maar het is niet dat we meer verdienen of zo, maar we hebben nu wat meer rust".

Ontwikkeling van de gezondheidssituatie sinds 2017

In figuur 4.2 wordt ingegaan op de ontwikkeling van de gezondheidssituatie sinds 2017.

Figuur 4.2: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de gezondheidssituatie van Roma/Sinti in uw gemeente sinds 2017?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Vrijwel iedereen ziet geen verandering in de gezondheidssituatie van Roma en Sinti sinds 2017. In 2017 waren er nog wel een aantal positieve als negatieve antwoorden. De verschillen tussen de groepen zijn niet noemenswaardig.

Dit beeld wordt in de interviews iets genuanceerd. Enerzijds is een groot deel van de respondenten van mening dat er weinig verandering heeft plaatsgevonden de afgelopen twee jaar. Anderzijds wordt door een klein deel van de respondenten een positieve ontwikkeling benoemd, overeenkomend met het beeld uit 2017, dat de gezondheidssituatie van jongeren langzaamaan lijkt te verbeteren. Zo komen er vanuit de Roma en Sinti zelf en de professionals signalen dat vooral de jonge generatie zich meer bewust wordt van het belang van gezonde voeding en beweging. Zo is vanuit verschillende gemeenschappen een aantal initiatieven georganiseerd om kinderen te laten sporten en wordt er door één van de geïnterviewde Roma gesproken over het opzetten van een “gezond-koken-groep”.

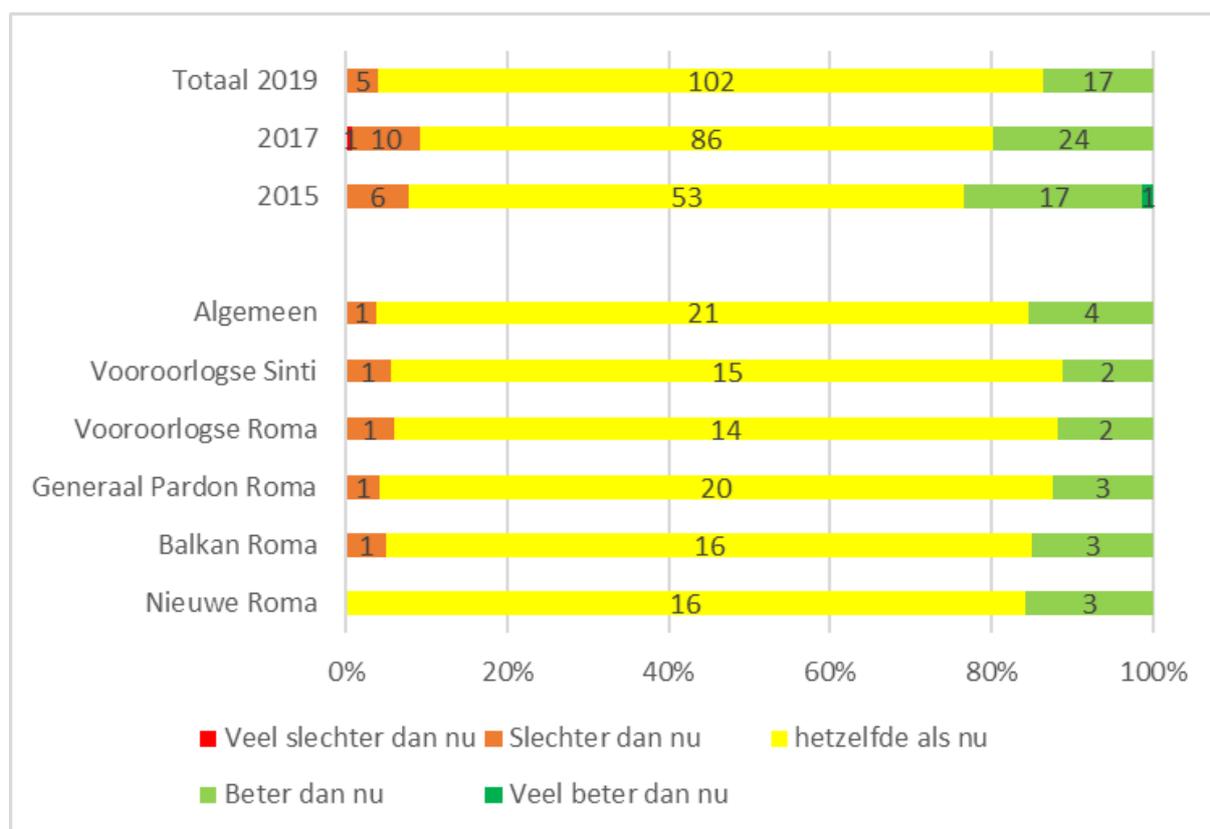
Volgens het merendeel van de respondenten wil de oudere generatie Roma en Sinti hun leefstijl niet aanpassen. Zowel een aantal Roma en Sinti als professionals geven aan dat er nog altijd ongezond wordt gekookt. Dit geldt niet alleen voor de oudere generatie, maar ook voor een deel van de jonge moeders.

In de monitor van 2017 werd geconstateerd dat Nieuwe Roma moeite hebben met hoe het Nederlandse zorgstelsel is ingericht en hierdoor veelal hoge schulden hebben bij verzekeringsmaatschappijen. Veel

van deze Nieuwe Roma waren gedupeerd door inmenging van een ingehuurde malafide ‘administrateur’ die in ruil voor een percentage, onterecht aanvragen deed die later terugbetaald moesten worden. Vrijwel alle gesproken Nieuwe Roma hebben inmiddels een afbetalingsregeling getroffen voor hun schulden. Een deel van deze respondenten geeft daarbij aan minder stress te ervaren doordat zij nu hun schulden kunnen aflossen.

Verwachtingen voor de toekomst

Figuur 4.3 heeft betrekking op de verwachte ontwikkeling van de gezondheidssituatie van Roma en Sinti over vijf jaar.

Figuur 4.3: Hoe verwacht u dat de gezondheidssituatie Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn?

Bron: Risbo (eigen bewerking)

Het grootste deel van de respondenten verwacht dat er over vijf jaar weinig veranderd zal zijn in de gezondheidssituatie van Roma en Sinti (102 antwoorden, 82 procent). Daarnaast zien we dat 14 procent van de antwoorden positief is (17 antwoorden): deze respondenten verwachten een verbetering ten opzichte van nu. Een heel klein deel, 4 procent van de antwoorden is negatief (5 antwoorden). Wanneer we deze uitkomsten vergelijken met de antwoorden op deze vraag uit de vorige metingen, dan zien we dat het aandeel dat geen verandering ziet in de loop van de jaren groeit. Tussen de verschillende groepen zien we weinig verschillen.

In de interviews zijn er weinig verwachtingen naar voren gekomen omtrent de toekomstige gezondheidssituatie van Roma en Sinti. Net zoals op andere leefgebieden, hebben respondenten het idee dat er binnen vijf jaar niet veel veranderd zal zijn en dat dit langer de tijd nodig heeft. Zowel Roma

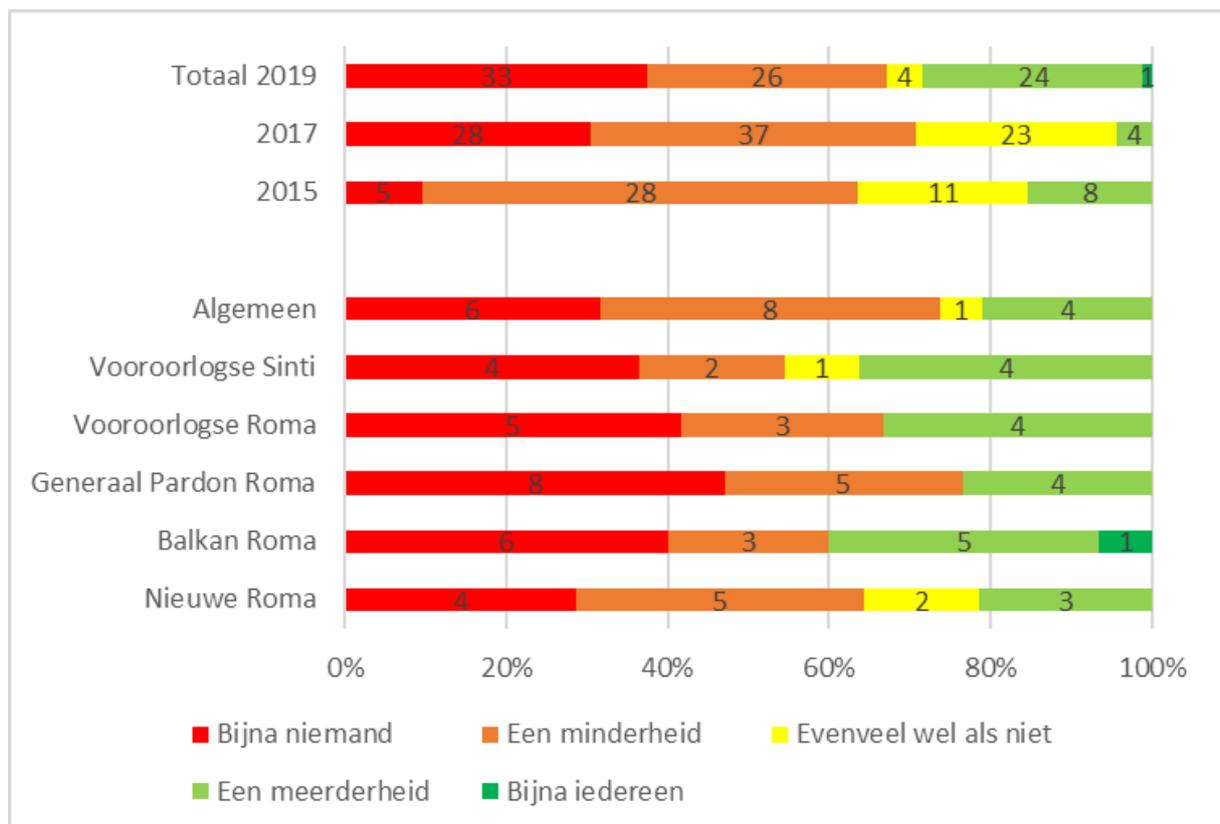
en Sinti als professionals geven aan dat er een groeiende bewustwording is met betrekking tot het belang van een gezonde leefstijl. Er wordt gehoopt dat deze ontwikkeling zich gestaag zal voortzetten. Echter benoemen sommige respondenten dat de gezondheidssituatie samenhangt met de levensstandaard. Als hier weinig in verandert, wordt verwacht dat de gezondheidsontwikkeling ook zal stagneren.

4.2 Gezondheidssituatie: verdiepende analyse

In deze paragraaf wordt een aantal aspecten met betrekking tot de gezondheidssituatie van Roma en Sinti verdiept. Het betreft hierbij onderwerpen die in paragraaf 4.1 al kort ter sprake zijn gekomen.

Leefstijl

Uit voorgaande monitoren is gebleken dat relatief veel Roma en Sinti een ongezonde leefstijl lijken te hebben en (als gevolg daarvan) gezondheidsproblemen ervaren. Aan de deelnemers van de vragenlijst is gevraagd in hoeverre zij van mening zijn dat Roma en Sinti in hun gemeente het belangrijk vinden om een gezonde leefstijl te hebben (figuur 4.4).

Figuur 4.4: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk om er een gezonde leefstijl op na te houden.

Bron: Risbo (eigen bewerking)

Zeven op de tien antwoorden is negatief (59 antwoorden, 67 procent). Ruim een kwart, (25 antwoorden, 28 procent) zegt dat een meerderheid van de Roma en Sinti het belangrijk vindt om een gezonde leefstijl te hebben. In vergelijking met 2015 en 2017 is het aandeel neutrale antwoorden kleiner geworden en

zien meer respondenten dat er 'bijna niemand' is die het belangrijk vindt om er een gezonde levensstijl op na te houden. Tegelijkertijd groeit ook aandeel met een positief oordeel over een gezonde levensstijl. Tussen de groepen is wel wat variatie, maar het aantal respondenten dat deze vragen beantwoord heeft is zeer beperkt en er zijn daarom geen conclusies aan te verbinden.

De voeding van Roma en Sinti wordt door het merendeel van de respondenten als ongezond bestempeld. Door de meerderheid wordt dit als veroorzaker van overgewicht, diabetes en hart- en vaatziekten gezien. Uit de interviews met zowel Roma en Sinti zelf als professionals blijkt dat gastvrijheid, koken en eten een belangrijke rol spelen binnen de cultuur.

Een positieve ontwikkeling die ook in 2017 werd geconstateerd, is meer bewustwording binnen de gemeenschappen over het belang van een gezonde leefstijl. Ook worden er initiatieven ontplooid om deze bewustwording te stimuleren. Zo vertelt één van de Roma over het aanvragen van subsidie voor het opzetten van een kookgroep:

We wilden wel subsidie aanvragen voor een gezond koken groep, dus dat dames in plaats van alleen maar frikandellen bakken voor de kinderen, dat ze gewoon met moeders samenkomen en iets gezonds leren koken, wat ook lekker is. Of misschien een combinatie met de Roma [keuken], maar dan toch niet zoveel vet of dat soort dingen. R29

Echter is het niet altijd even makkelijk om gezonder te gaan leven voor Roma en Sinti. Dit heeft volgens een aantal respondenten te maken met gebrek aan geld. Bijvoorbeeld wanneer het gaat om gezond eten, lijkt dit een grote rol te spelen. Eén van de geïnterviewde Roma vertelt:

Veel [ouders] denken als die kinderen maar wat eten of misschien is het toch goedkoper om bij de Lidl of zo een pak hamburgers, frikandellen en dat soort dingen te halen. R28

Verder geeft een aantal respondenten aan dat Roma en Sinti de contributies voor (sport)verenigingen en additionele kosten voor bijvoorbeeld sportkleding veelal niet kunnen betalen. Volgens een professional is het aanvragen van subsidies voor sport te complex en te veel een "bureaucratische rompslomp" voor Roma en Sinti, waardoor dit spaak loopt. Een andere professional benoemt dat het vermoeden bestaat dat subsidies voor sport in eigen zak worden gestoken. Weer een andere professional vertelt dat Roma en Sinti soms niet welkom zijn bij verenigingen vanwege hun achtergrond of bijvoorbeeld ruzies met personen van de vereniging. Daarnaast blijkt dat bewustwording nog niet automatisch leidt tot het veranderen van het leefpatroon. Al met al maken de financiële beperkingen en de achtergrond het een uitdaging voor veel Roma en Sinti om bewuster om te gaan met voeding en sport.

Geestelijke gezondheidszorg (GGZ)

In voorgaande metingen kwam naar voren dat er relatief vaak sprake is van psychische problemen onder Roma en Sinti. Uit interviews van de huidige meting blijkt dat dit onveranderd is. Oorzaken worden gezocht in schulden, werkloosheid, oorlogstrauma's, groepsdruk vanuit de gemeenschap, staatloosheid, slachtofferschap en gebrek aan keuzevrijheid. Dit uit zich vaak in stress en piekergedrag.

Volgens de gesproken Roma en Sinti hebben de verschillende gemeenschappen veel meegemaakt, wat zich uit in geestelijke problemen. Zo vertelt één van de geïnterviewde Roma:

Sommigen moesten echt uit [de] oorlog [vluchten], sommigen moesten er echt voor vechten om uit die situatie te komen en hiernaartoe, een veilige plek te vinden. En dan hier een heel nieuw begin gaan starten, dat is voor iedereen wel een stressvolle periode geweest. R10

In een gemeente is een klein aantal Roma en Sinti in behandeling voor (oorlogs)trauma's bij gespecialiseerde stichtingen. De opvatting van een professional sluit hierop aan:

De psychische gezondheid, die vind ik heel zorgelijk. En daarin zie je dus ook die overdracht van secundaire traumatisering, maar ook omdat ze dus zoveel hebben meegemaakt en dat blijft maar doorgaan. En het blijft ook een soort overleven wat ze doen. R5

Zowel Roma en Sinti als professionals vertellen dat psychische problemen veelal worden verzwegen, vanwege trots. Volgens een professional worden er medicijnen, voornamelijk kalmerings- en slaapmiddelen, gebruikt tegen psychische klachten. De professional maakt zich in bijzonder zorgen over de algehele depressies die sommige Roma lijken te hebben in combinatie met kalmerings- en slaapmiddelen en alcohol.

Ook onder kinderen komen psychische klachten voor. Zo loopt er in een gemeente een deel van de kinderen bij een psychiater vanwege trauma's door kinderuitbuiting en geweldsdelicten. Een respondent meent dat er relatief veel gedragsproblematiek voorkomt onder Roma- en Sinti-kinderen. Volgens een andere respondent lijken hoofdpijn en slaapproblemen steeds vaker voor te komen onder jongeren. In de meting van 2017 werd ook aangehaald door één van de respondenten dat meisjes relatief vaak worden ziekgemeld met "vage klachten", veelal psychisch van aard. Echter geloofde deze respondent dat deze klachten werden gebruikt om de leerplicht te ontwijken. Ook in de huidige meting blijkt dat hier nog steeds sprake van is: meisjes worden regelmatig ziekgemeld om dezelfde (vermoedelijke) redenen. Het ziekteverzuim (zonder indicatie van de klachten) sluit aan op verhalen van respondenten dat de schoolgang van meisjes op de middelbare school afneemt.

Voorzieningengebruik

Net als in voorgaande metingen blijkt dat de mate van voorzieningengebruik verschilt per persoon, gezin en gemeenschap. Een aantal professionals benoemt dat het zorgstelsel te complex en bureaucratisch is ingericht waardoor Roma en Sinti soms moeilijk hun weg kunnen vinden. Andere professionals menen dat Roma en Sinti wel degelijk hun weg kunnen vinden in het zorgstelsel, maar niet naar een arts durven vanwege trots of vanwege het feit dat zij de kosten niet kunnen betalen. Hierdoor ontstaat er als het ware een vicieuze cirkel, vertelt een geïnterviewde Sinti-vrouw:

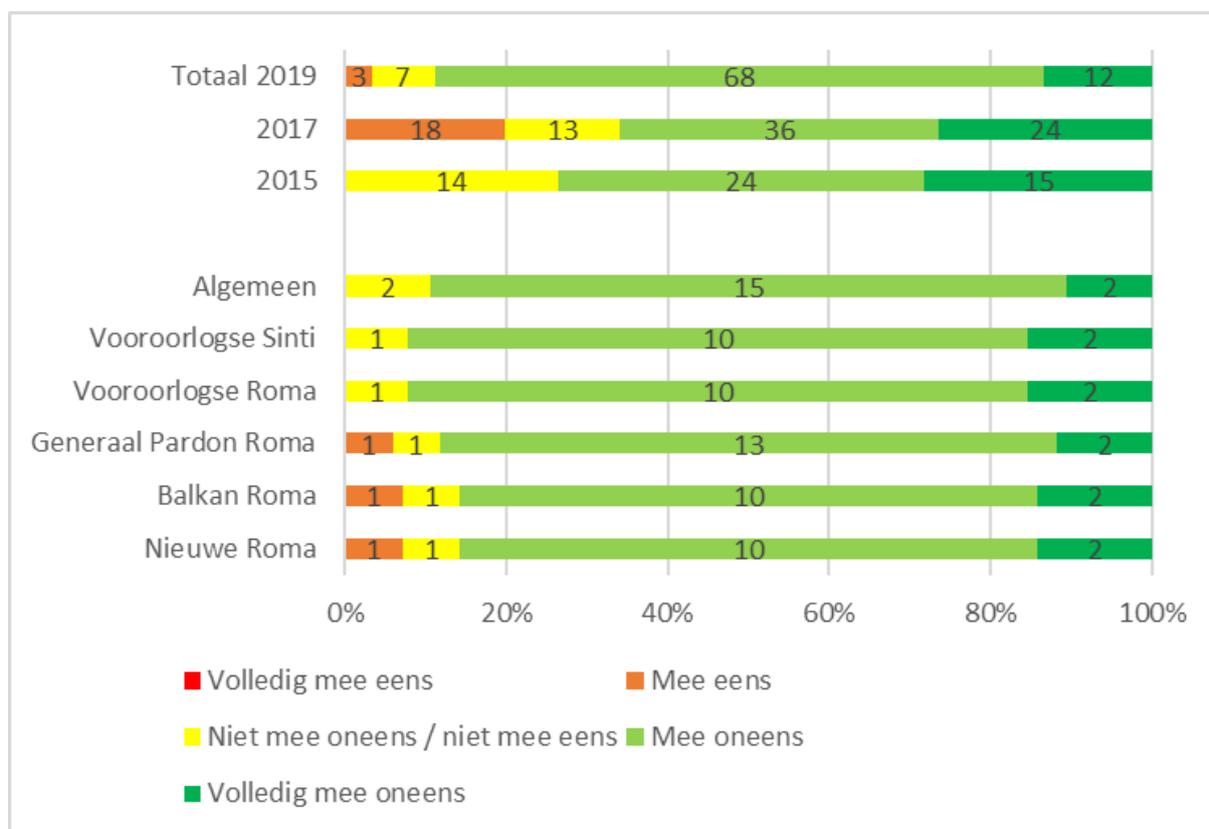
Sinti gaan liever niet naar dokters, waardoor ze vaak te laat zijn met ernstige kwalen. Aan de andere kant, verzekeringen zijn niet goed geregeld en medicijnen moeten betaald worden waarvoor veel geld nodig is, zodat schulden ontstaan en stress. R57

Een professional sluit hierop aan en benoemt dat angst voor hoge ziektekosten een oorzaak is van "grote verwaarlozing" van de eigen gezondheid van Roma en Sinti.

Een ander voorkomend probleem in een gemeente is dat relatief weinig Roma komen opdagen bij het GGD-contactmoment voor vierjarigen. Dit is volgens de respondent het moment om kleine lichamelijke klachten of beperkingen te diagnosticeren en bij te sturen, zoals oogproblemen en groei problemen. Hierdoor meent deze respondent dat vroege lichamelijke klachten bij Roma-kinderen uit de gemeente niet worden gezien en dus niet worden behandeld. In deze gemeente wordt in samenwerking met de GGD nagedacht over een manier waarop ze Roma ouders wel kunnen bereiken.

Discriminatie op het terrein van gezondheidszorg

In de enquête is de respondenten gevraagd in hoeverre zij van mening zijn dat Roma en Sinti gediscrimineerd worden op het gebied van gezondheidszorg (figuur 4.5).

Figuur 4.5: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op het terrein van gezondheidszorg.
Bron: Risbo

Het overgrote deel van de respondenten is van mening dat er geen discriminatie plaatsvindt ten opzichte van Roma en Sinti met betrekking tot de gezondheidszorg (80 antwoorden, 89 procent). Maar drie respondenten antwoorden dat er wel sprake zou zijn van discriminatie in de gezondheidszorg (3 procent). Eveneens een klein deel is neutraal (7 antwoorden, 8 procent). De stelling is in 2019 veel positiever beantwoord dan in 2017. Bij geen van de onderscheiden groepen is er meer sprake van discriminatie op het gebied van gezondheidszorg.

Uit de interviews komt geen duidelijke reden naar voren waarom er minder discriminatie wordt ervaren in 2019 dan in 2017 en 2015. Hoewel discriminatie op allerlei terreinen een grote rol speelt in de beleving van Roma en Sinti, lijkt dit op het gebied van gezondheidszorg minder het geval te zijn.

4.3 Conclusie

Vanuit zowel de professionals als de Roma en Sinti zelf blijkt dat de algemene gezondheidssituatie als slecht wordt beoordeeld. Dit is volgens respondenten veelal te wijten aan een ongezonde leefstijl met ongezonde voeding en weinig beweging in combinatie met stress en (groeps-)druk. Roma en Sinti overlijden, volgens respondenten door deze ongezonde leefstijl, relatief jong. Tevens is er een aantal ziekten die veel genoemd wordt in de interviews, zoals diabetes, hart- en vaatziekten en kanker. Vanwege de ongezonde voeding en gebrek aan beweging komt volgens de respondenten overgewicht regelmatig voor onder Roma- en Sinti-ouderen en –kinderen.

Ook psychische klachten zoals stress en piekeren zouden veel voor komen onder Roma en Sinti, ware het niet dat hier veelal over wordt gezwegen vanwege trots. Oorzaken van deze psychische problemen worden gezocht in de financiële situaties, bestaansonzekerheid, slachtofferschap, statenloosheid, (oorlogs)trauma's, groepsdruk vanuit de gemeenschap en een gebrek aan keuzevrijheid.

Wat betreft voorzieningengebruik wordt er aan de ene kant gezien dat Roma en Sinti de weg in de gezondheidszorg weten te vinden, maar aan de andere kant geen hulp zoeken omdat zij hun problemen niet willen toegeven. De Generaal-Pardon Roma en Nieuwe Roma lijken moeite te hebben om hun weg te vinden in de gezondheidszorg, waardoor zij veelal in de schulden terecht komen als zij medische hulp nodig hebben.

Respondenten hebben weinig ontwikkeling bemerkt op het gebied van gezondheid sinds 2017. Wel lijkt er een trend zichtbaar waarin jongeren bewuster worden van het belang van een gezonde leefstijl. Zo proberen jongeren gezonder te koken en meer te bewegen. Ook worden er verschillende initiatieven opgezet om dit gedrag te stimuleren. Het verenigingsleven van Roma en Sinti blijft echter minimaal, aan de ene kant doordat zij de kosten niet kunnen betalen en aan de andere kant omdat zij soms niet welkom zijn bij verenigingen vanwege hun achtergrond of ruzies.

Met het oog op de toekomst hopen respondenten dat de groeiende bewustwording van een gezonde leefstijl blijft doorzetten, maar hebben ze het idee dat er vrij weinig zal veranderen in de komende vijf jaar. Net als op andere leefgebieden, wordt benoemd dat grote veranderingen langer de tijd nodig hebben. Een aantal professionals benoemt dat de gezondheidssituatie van Roma en Sinti samenhangt met de levensstandaard. Als hier weinig in verandert zal de ontwikkeling op het gebied van gezondheid ook niet voortzetten.

Hoofdstuk 5 Woonsituatie

De algemene beeldvorming over de woonsituatie van Roma en Sinti in Nederland, is dat men vaak in een woonwagen woont. De realiteit is echter anders. Hoewel een deel van de Roma en Sinti in een woonwagen woont, is er minstens een even groot deel dat in huizen woont. In dit hoofdstuk zal verder worden ingegaan op de woonsituatie van Roma en Sinti anno 2019. Bij het onderzoeken van de woonsituatie is gekeken naar welke vormen van huisvesting voor komen, hoe dit aansluit bij de wensen van de doelgroep en welke problemen zich voor doen. Daarbij is aandacht besteed aan het contact met buurtgenoten, eventuele overlast, huishoudenssamenstelling en discriminatie op het terrein van huisvesting. Tevens is de respondenten gevraagd of zij met betrekking tot de woonsituatie van Roma en Sinti een ontwikkeling zien sinds 2017 en wat de verwachtingen voor de komende vijf jaar zijn.

Eerdere metingen

In de nulmeting van de Monitor Sociale Inclusie (2013) werd opgemerkt dat gemeenten een verschillend beleid voerden met betrekking tot huisvesting van Roma en Sinti. Zo zou in sommige gemeenten het wonen in woonwagens ontmoedigd worden, terwijl het in andere gemeenten werd gefaciliteerd. Ook werd in de nulmeting geconcludeerd dat de wens om in een woonwagen te wonen vooral samenhang met de wens om bij elkaar te wonen. Daar waar Roma of Sinti in woonwijken woonden, werd bovendien vaak overlast ervaren door de buurt en was er vaak sprake van huurachterstanden.

Uit de eerste vervolgmeting (2015) kwam naar voren dat de woonsituatie van Roma en Sinti grotendeels onveranderd was. Er werd geconcludeerd dat er grote verschillen bestonden in de woonwensen en woonsituaties van de verschillende groepen. Daarnaast werd een lichte afname van overlast van Roma en/of Sinti waargenomen en werd er melding gemaakt van discriminatie op de woningmarkt, bijvoorbeeld met betrekking tot standplaatsen (het zogenaamde 'uitsterfbeleid').

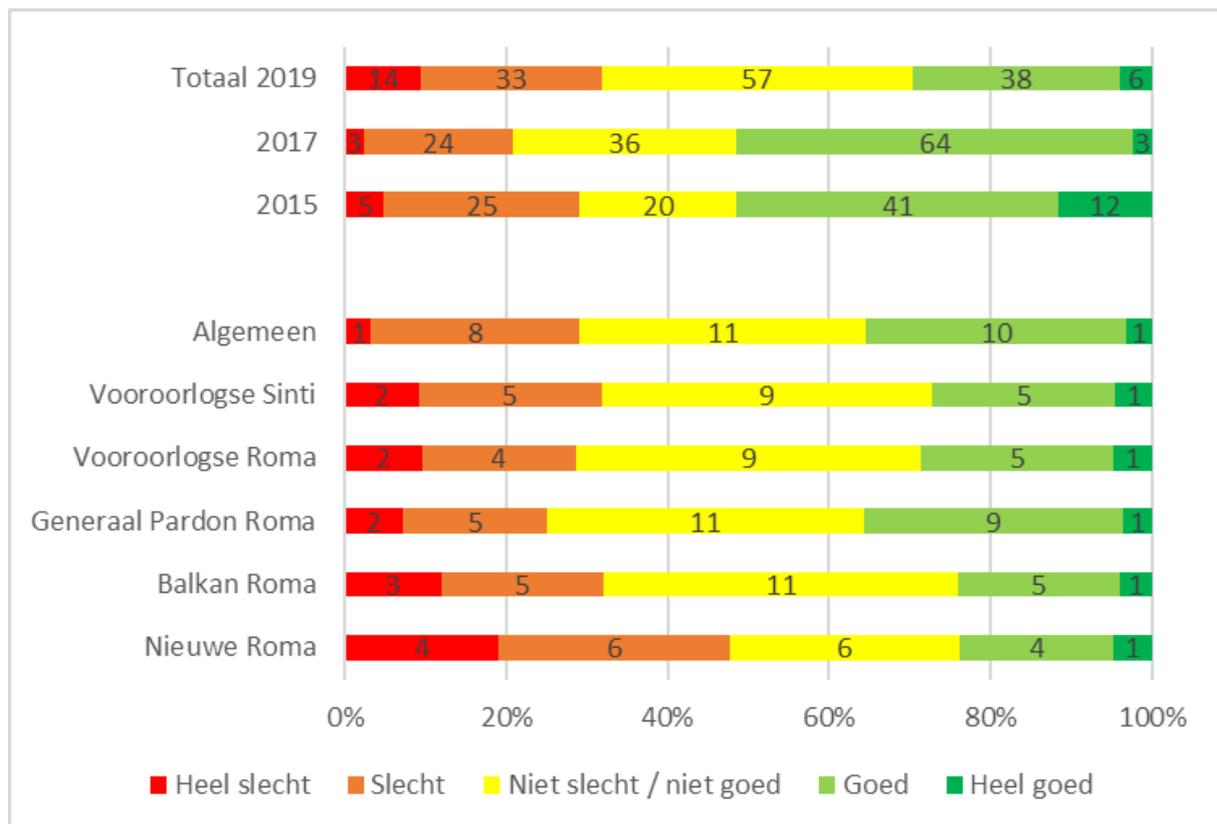
In de tweede vervolgmeting uit 2017 kwam naar voren dat er nog steeds grote verschillen bestonden in de woonsituatie van Roma en Sinti, zowel tussen de groepen als binnen gemeenten. Qua huishoudenssamenstelling is er onder deze groepen vaker sprake van grotere gezinnen en meerdere generaties die bij elkaar wonen. Veel Nieuwe Roma woonden in particuliere huurwoningen aan de onderkant van de huizenmarkt. Zij waren relatief kwetsbaar voor uitbuiting door malafide huiseigenaren en financieel adviseurs. Met het oog op de toekomst werd geconcludeerd dat een deel van de (Roma en) Sinti voorzichtig positief was met betrekking tot de toekomst. Dit leek samen te hangen met de (ervaren) erkenning van de problemen rondom de standplaatsen en de hoop dat dit in de toekomst zou verbeteren.

Literatuur woonsituatie sinds 2017

Uit een internationale enquête van de FRA komt naar voren dat een groot deel van de Roma in Europa in omstandigheden woont waar essentiële voorzieningen ontbreken, hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan een toilet of douche (FRA, n.d.; 2018). Tevens concludeert de Nationale Ombudsman (2017) dat de overheid onvoldoende rekening houdt met de culture wens van Roma en Sinti om in woonwagens op woonwagenlocaties te wonen (ECRI, 2019). In een reactie stelt de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018) dat men hier in de toekomst rekening mee gaat houden. In juli 2018 verschijnt het *Beleidskader gemeentelijk woonwagen- en standplaatsenbeleid* waarin de nationale overheid gemeenten oproept om te inventariseren hoe groot de behoefte aan standplaatsen is en om daar zoveel mogelijk in te voorzien.

5.1 Woonsituatie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting

Ten eerste wordt er ingegaan op de actuele woonsituatie van Roma/Sinti in Nederland (zie figuur 5.1).

Figuur 5.1: Hoe is het naar uw mening gesteld met de woonsituatie van Roma/Sinti in uw gemeente?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Dertig procent van de antwoorden is positief: de woonsituatie van Roma en Sinti zou ‘goed’ of ‘heel goed’ zijn (44 antwoorden, 30 procent). Daarnaast zien we dat een groot deel van de antwoorden neutraal is (57 antwoorden, 39 procent). Een derde van de antwoorden is negatief (47 antwoorden, 32

procent). In voorgaande jaren was de beoordeling van de woonsituatie positiever dan nu. In beide jaren was de helft van de oordelen positief, nu is dat dertig procent. Wel wordt er in 2019 vaker een neutraal dan een positief oordeel gegeven. We zien in de beoordeling van de woonsituatie geen grote verschillen tussen de meeste groepen. De woonsituatie van Nieuwe Roma lijkt wel iets minder goed beoordeeld te worden.

Uit de interviews komt naar voren dat de woonsituatie van de verschillende groepen Roma en Sinti grotendeels onveranderd is gebleven. In eerdere metingen werd opgemerkt dat er grote verschillen bestonden tussen de onderscheiden groepen. Dit is in 2019 niet veranderd. Om deze reden is het niet zinnig uitspraken te doen over de algemene positie van Roma en Sinti in Nederland, maar worden de woonsituaties van de groepen afzonderlijk besproken.

Vooroorlogse Sinti

Relatief veel Vooroorlogse Sinti wonen in een woonwagen, chalet of een andere soort woning in een woonwagencentrum. Zij wonen vaak bij elkaar in de buurt en zowel professionals als Sinti zelf geven aan dat er sprake is van een hechte cultuur. In veel families leven meerdere generaties samen in één huishouden. In vergelijking met andere groepen worden Sinti vaak als minder gesloten beschreven. Hoewel ook de Sinti veel op zichzelf zijn, geven professionals aan dat er soms interactie plaatsvindt met andere groepen die bijvoorbeeld op dezelfde locatie leven. De meeste Sinti die in een woonwagencentrum wonen, huren een wagen van de gemeente of lokale woningcorporatie. Er zijn weinig Sinti met een wagen op eigen grond. De staat van de centra lijkt te verschillen. In een aantal woonwagencentra lijken de wagens slecht onderhouden en is er sprake van achterstallig onderhoud. Bij deze locaties lijkt de woonsituatie matig tot slecht te zijn. Daarnaast zijn er ook professionals en Sinti die aangeven dat er goed onderhouden woonwagencentra bestaan. Er bestaan dus verschillen zowel tussen gemeenten, maar ook binnen gemeentelijke locaties. Tijdens de interviews is er vaak gesproken over het verschijnen van het beleidskader 'woonwagen- en standplaatsenbeleid' en in hoeverre dit een rol speelt in de gemeenten met woonwagencentra. Ook wat dit betreft nemen we verschillen waar. In een aantal gemeenten wordt aangegeven dat deze problematiek niet aan de orde is. In deze gemeenten zijn vaak genoeg plaatsen en geven professionals aan dat er een klein aantal vrije plekken is. Tegelijkertijd bestaat in veel van deze gemeenten vaak ook de wens van jongeren om een eigen plek te betrekken. Voor veel van hen is dit vanwege financiële

Sinti: Zuzanna

Zuzanna woont haar hele leven al op hetzelfde 'kampje'. In 2015 gaf zij aan dat "het kampje steeds groter wordt, netjes, chaletjes erbij". Ditmaal merkt zij op dat het voor de jongeren nog niet opschiet. "Gemeenten schuiven het liever op de lange baan, het uitbreiden van het aantal staanplaatsen en ook het onderhoud van de kampjes", vertelt Zuzanna. Jongeren willen een eigen bestaan opbouwen en hun eigen gezinnen vormen. "Sommigen zie je dan toch een huis zoeken, vanwege het tekort aan standplaatsen voor woonwagens". Andere jongere gezinnen wonen langer bij familie in. Zuzanna ziet wel een positieve ontwikkeling in de omgang met andere buurtbewoners. "Belangrijk is dan natuurlijk ook dat de bewoners op de kampjes zich anders gaan opstellen, meer open naar de buitenwereld". Vooral bij de jongere gezinnen ziet zij beter contact tussen Sinti- en burgerkinderen. "Over het algemeen gaan kinderen in principe met iedereen om. Ik hoop wat dat betreft op de nieuwe generatie, aan beide kanten, daar zie je al wel wat veranderen".

redenen niet mogelijk. Daarnaast is er een ongeveer even groot aantal gemeenten waar professionals aangeven dat er lange wachtlijsten bestaan. Professionals benoemen echter dat het lastig zal zijn om het aantal plaatsen uit te breiden. Zij geven aan dat het ontbreekt aan ruimte voor uitbreiding of dat de gemeente meer prioriteit geeft aan uitbreiding van andere typen woonvoorraad waar ook een gebrek aan is.

Vooroorlogse en Generaal-Pardon Roma

De woonsituatie van deze groepen Roma verschilt sterk per gemeente, maar is weinig veranderd in vergelijking met eerdere metingen. Het merendeel van de Generaal-Pardon Roma woont in een sociale huurwoning waarbij vaak sprake is van relatief grote gezinnen (voor Nederlandse begrippen) van vijf à zes personen en waarbij soms meerdere generaties van één familie in hetzelfde huis wonen. Deze Roma zijn in veel gevallen door de overheid in een gemeente geplaatst. Vaak is er toentertijd voor gekozen om de Roma te verspreiden over verschillende wijken. Hoewel deze Roma in Nederland vaak niet in een woonwagen hebben gewoond, zouden zij vaak nog wel voor de mogelijkheid kiezen als het zou kunnen.

Verschillende professionals geven aan dat veel Roma geïsoleerd leven terwijl zij vanuit de cultuur gewend zijn met elkaar samen te leven. Dit komt, volgens deze professionals, doordat zij geen contact zoeken met andere groepen en er geen andere Roma in de nabije omgeving zijn. Hoewel sommige Roma al decennia in dezelfde wijk wonen, lijkt er op veel plekken weinig integratie binnen de wijk te hebben plaatsgevonden. Nagenoeg alle respondenten, zowel professionals als Roma zelf geven aan dat veel families zeer gesloten zijn en los van oppervlakkig contact, niet omgaan met andere burgers. Daarnaast wordt door sommige professionals aangegeven dat er relatief vaak sprake is van ervaren overlast door buurtbewoners en relatief vaak huurachterstanden bestaan. Ook onder deze groepen bestaat de wens onder jongeren en jonge gezinnen om een eigen plek te hebben. Net zoals bij jonge Sinti, is dit ook voor veel jonge Roma vaak financieel niet haalbaar.

Balkan Roma

Over de woonsituatie van Balkan Roma bestaat geen eenduidig beeld. Respondenten geven aan dat er zowel Balkan Roma zijn met een koopwoning, maar dat ook relatief veel mensen in een huurwoning leven. Ook van deze groep heeft bijna niemand in Nederland in een woonwagen gewoond. Er lijkt ook weinig behoefte te zijn om in de toekomst weer in een woonwagencentrum te gaan wonen. De Balkan Roma lijken vaak verspreid over gemeenten te wonen en vormen een minder hechte gemeenschap dan de Vooroorlogse of Generaal-Pardon Roma. Hoewel er wel familiebanden zijn en veel Roma-gezinnen elkaar opzoeken, lijkt er een minder sterke gemeenschapszin te bestaan onder deze groep. De Balkan Roma lijken ook minder geconcentreerd in specifieke gemeenten te wonen zoals bij de eerder besproken groepen wel het geval is.

Over het algemeen wordt de woonpositie van Balkan Roma beter beoordeeld dan van de andere groepen. Hierbij valt ook op dat zij zichzelf naar de buitenwereld minder vaak als Roma presenteren. Verschillende Roma-respondenten geven aan dat burens vaak niet weten dat ze naast een Roma wonen. Dit wordt bewust verzwegen vanwege de vooroordelen die burens mogelijk hebben over Roma. In

vergelijking met de andere groepen lijken Balkan Roma meer geïntegreerd in de wijk waar zij wonen. Overlast en huurachterstand vanuit deze groep zou ook relatief weinig voor komen.

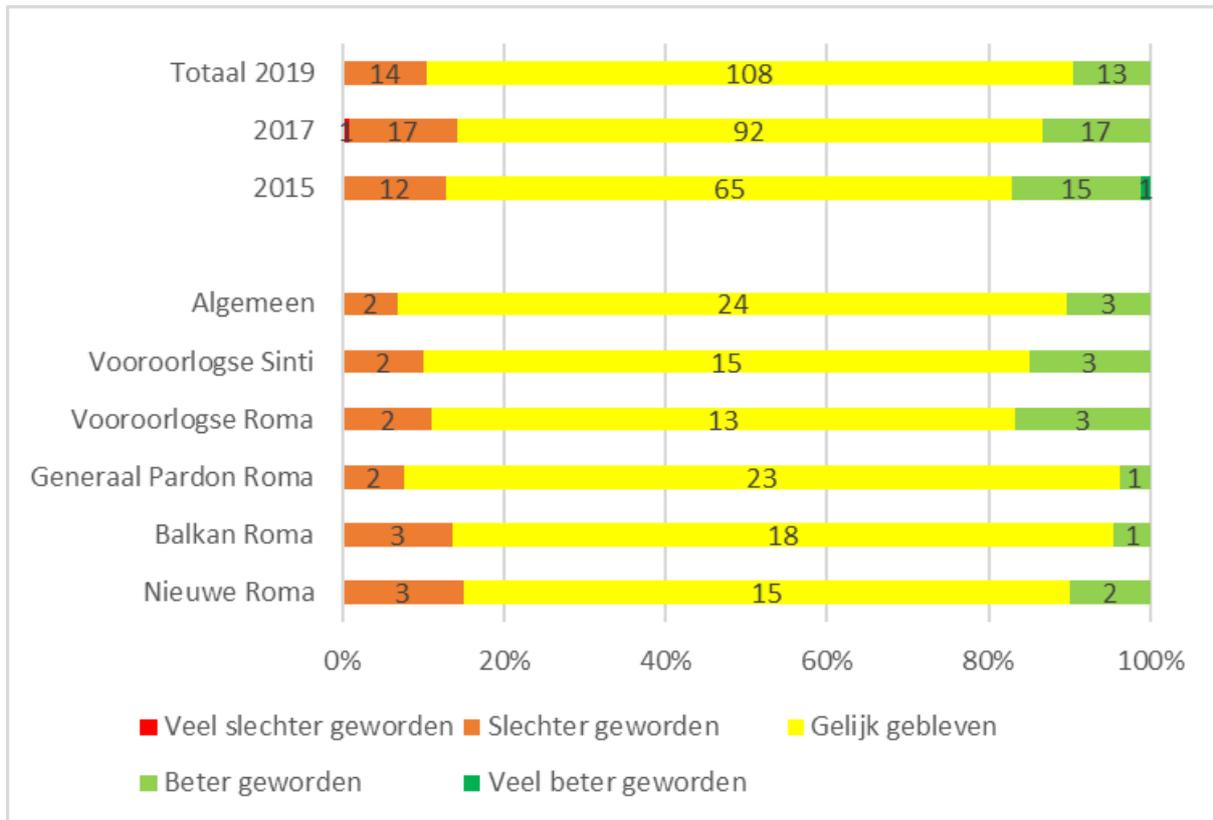
Nieuwe Roma

Zowel uit gesprekken met professionals als met de doelgroep blijkt dat de woonsituatie van Nieuwe Roma grotendeels onveranderd is gebleven. In 2017 werd geconcludeerd dat de woonsituatie van Nieuwe Roma veelal vergelijkbaar is met die van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Van de Nieuwe Roma waarmee gesproken is, woont het grootste gedeelte nog in hetzelfde huis. Sommige van hen wonen in een sociale huurwoning terwijl anderen particulier huren. Een klein deel van de respondenten mag zich niet inschrijven in de GBA van de particuliere verhuurder. Reden hiervoor is dat dit vermoedelijk van invloed is op de toeslagen die de verhuurder ontvangt. Daar staat tegenover dat sommige respondenten huurtoeslag ontvangen. Dit toont een mate van bekendheid met het Nederlandse stelsel. Net zoals in 2017 blijft de woonsituatie van veel Nieuwe Roma kwetsbaar. Dit hangt ook samen met het vaak onzekere inkomen vanuit zwart betaalde arbeid. Verschillende respondenten geven aan schulden te hebben en deurwaarders aan de deur te hebben. Professionals geven aan nog steeds weinig zicht te hebben op de woonsituatie van Nieuwe Roma.

De groep Nieuwe Roma zou vaak geïsoleerd leven en weinig omgaan met buurtgenoten of andere Roma. Een belangrijke reden hiervoor is dat zij veelal bezig zijn om hun leven in Nederland op te bouwen. Tegelijkertijd wonen zij vaak in ongeveer dezelfde buurten. Zij komen vaak terecht in buurten waar de huren relatief laag zijn en een groot aanbod van particuliere huurwoningen bestaat. Veel van de Nieuwe Roma verzwijgen hun achtergrond vanwege vooroordelen en discriminatie. In Nederland wonen zij vaak in dezelfde gebieden als Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten waaronder vaak sprake is van veel discriminatie en vooroordelen jegens Roma.

Ontwikkeling van de woonsituatie sinds 2017

Figuur 5.2 heeft betrekking op de ontwikkeling van de woonsituatie van Roma/Sinti sinds 2017.

Figuur 5.2: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de woonsituatie van Roma/Sinti in uw gemeente sinds 2017?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

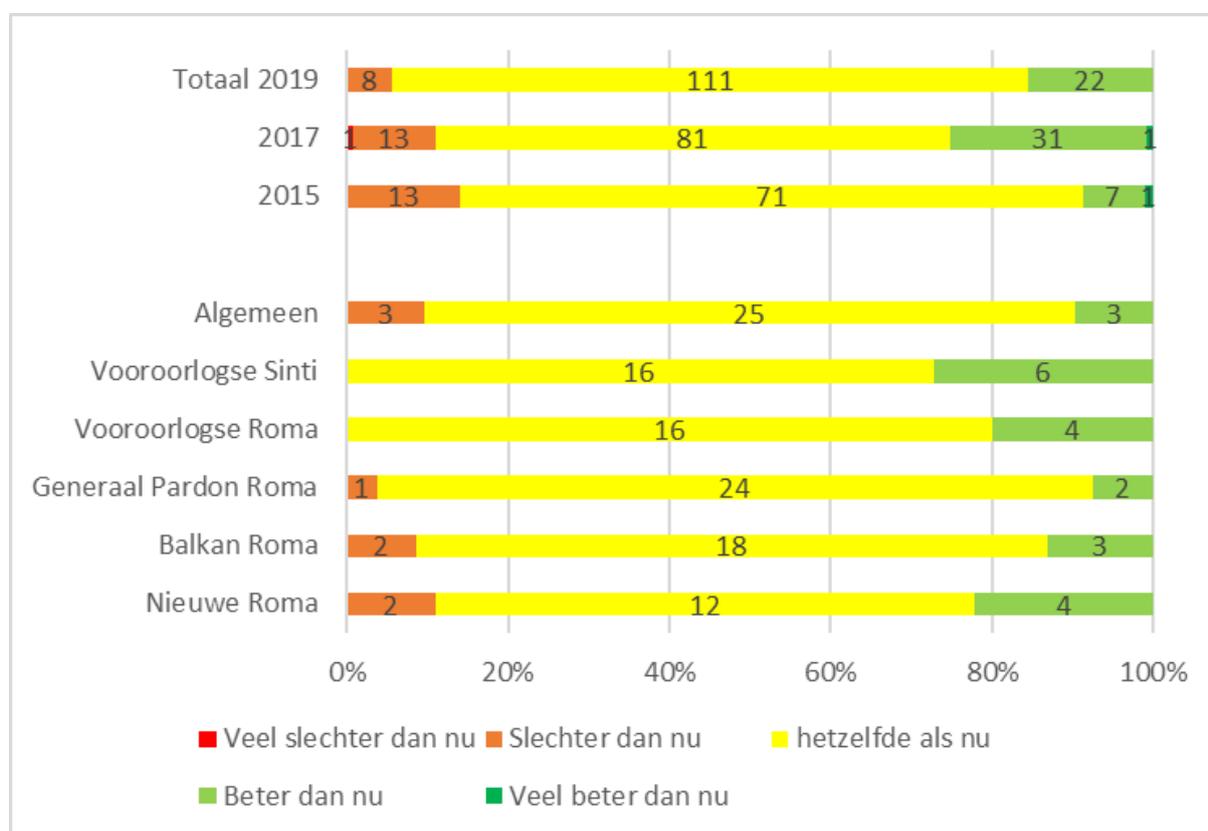
Uit figuur 5.2 blijkt dat de respondenten van mening zijn dat de woonsituatie van Roma en Sinti grotendeels onveranderd is gebleven. Tachtig procent van de antwoorden is neutraal met betrekking tot de ontwikkeling van de woonsituatie sinds 2017 (108 antwoorden, 80 procent). We zien dat het aandeel antwoorden waaruit een verslechtering of verbetering blijkt, nagenoeg even groot is: dertien keer is 'beter geworden' (10 procent) geantwoord tegenover veertien keer 'slechter geworden' (10 procent). Geen enkele respondent heeft geantwoord dat de woonsituatie veel beter of slechter is geworden in de afgelopen twee jaar. Dit verschilt nagenoeg niet met de uitkomsten van de vorige metingen. Ook tussen de verschillende onderscheiden groepen zijn geen grote verschillen waarneembaar. Bij alle groepen geeft een grote meerderheid aan dat de situatie onveranderd is.

De uitkomsten van de enquête worden in de interviews bevestigd. De woonsituatie van Vooroorlogse, Generaal-Pardon, Balkan en Nieuwe Roma is nagenoeg ongewijzigd volgens een groot deel van de professionals. De meeste ontwikkelingen in de woonsituatie van de afgelopen twee jaar hebben betrekking op de Sinti en Roma die in de woonwagencentra (willen) wonen. De afgelopen twee jaar is het standplaatsenbeleid in veel gemeenten een actueel thema geworden. Dit komt voornamelijk door het verschijnen van verschillende publicaties van onder andere het College voor de Rechten van de Mens en de Nationale Ombudsman. Dit lijkt erin geresulteerd te hebben dat in veel gemeenten de woonwagencentra op de agenda zijn komen te staan. Hoewel eerder werd opgemerkt dat niet in alle gemeenten een tekort aan standplaatsen bestaat, is ook vaak in deze gemeenten de afgelopen twee

jaar aandacht besteed aan de staat van de woonwagencentra. In veel gemeenten met standplaatsen geven professionals aan dat er de afgelopen jaren achterstallig onderhoud is gepleegd of dat vanuit de gemeente geïnventariseerd wordt welke gebreken er bestaan. Een deel van de centra zou in slechte staat zijn geweest. Verschillende Sinti-respondenten geven aan in het verleden conflicten te hebben gehad over de staat van hun woonwagen. Deze situatie lijkt echter te zijn verbeterd of langzaam te verbeteren. Deze inzet lijkt bevestigd te worden door respondenten uit de doelgroep. Zij geven aan dat er meer erkenning is gekomen voor hun woonsituatie en dat zij het gevoel hebben beter geïnformeerd te worden.

Verwachtingen voor de toekomst

Tot slot wordt ingegaan op de toekomstverwachting van respondenten over de woonsituatie van Roma en Sinti over vijf jaar (zie figuur 5.3).

Figuur: 5.3: Hoe verwacht u dat de woonsituatie van Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn?

Bron: Risbo (eigen bewerking)

De verwachting is dat de woonsituatie van Roma en Sinti de komende vijf jaar niet verandert. Een overgrote meerderheid van de antwoorden duidt hierop (111 antwoorden, 79 procent). Een klein deel verwacht een betere woonsituatie dan nu (22 antwoorden, 16 procent). Een nog kleiner deel is negatief en verwacht dat de woonsituatie verslechtert (8 antwoorden, 5 procent). Ten opzichte van 2017 zien we meer neutrale antwoorden. Wel waren er toen ook meer positieve dan negatieve antwoorden. In vergelijking met 2015 is het oordeel positiever. In dat jaar was het aandeel negatieve antwoorden groter dan het aandeel positieve antwoorden.

Tussen de onderscheiden groepen zien we kleine verschillen. Zowel voor de Vooroorlogse Sinti als de Vooroorlogse Roma verwacht geen van de respondenten een achteruitgang in de woonsituatie in de komende vijf jaar.

Op basis van de huidige beleidsinzet verwachten professionals dat er weinig grote ontwikkelingen plaatsvinden binnen vijf jaar. Een uitzondering hierop vormt de toekomstverwachting met betrekking tot de Sinti en de Roma die in woonwagencentra wonen. In gemeenten waarop het beleidskader van toepassing is, bestaat er vaak onzekerheid over de manier waarop dit in de praktijk ingevuld zal worden. Een deel van de professionals bevestigd dat er veel vraag bestaat naar standplaatsen maar dat zij tegelijkertijd sceptisch zijn over hoe aan deze vraag voldaan kan worden. Knelpunten zijn het gebrek aan grond om woonwagencentra uit te breiden en gemeenten die andere soorten huisvesting prioriteren. Deze professionals zijn veelal onzeker over wat de toekomst zal brengen. Een ander deel van de professionals verwacht dat de woonwagencentra in de toekomst verder verbeterd zullen worden en dat de woonsituatie van deze groep verder zal verbeteren. Hoewel in deze gemeenten vaak wordt benoemd dat het beleidskader niet van toepassing is op de lokale situatie, lijken de woonwagencentra ook in deze gemeenten meer prioriteit te hebben gekregen.

Sinti en Roma respondenten die niet in woonwagens wonen, verwachten niet dat hun toekomstige woonsituatie er heel anders uit zal zien dan nu het geval is. Zij geven aan dat de woonsituatie samenhangt met hun sociaaleconomische positie waarvan zij eveneens weinig verandering verwachten. Ook verwachten zij niet dat de manier waarop ze leven, bijvoorbeeld met betrekking tot het contact met burens, binnen vijf jaar aanzienlijk zal veranderen. Respondenten geven aan dat dit een zeer langzaam proces is dat lang zal duren voordat dit verandert. Doordat er sprake is van een gesloten gemeenschap met een sterk groepsgevoel bestaat binnen veel gemeenschappen een defensieve houding ten aanzien van veranderingen van de leefstijl. Roma en Sinti die in een woonwagen wonen hopen dat over vijf jaar meer standplaatsen gerealiseerd zijn waardoor ook de jongere gezinnen een eigen plek in het woonwagencentrum kunnen krijgen. Tegelijkertijd is een deel van de respondenten sceptisch. Zij geven aan dat in het verleden ook veel met elkaar gepraat is, maar dat dit tot weinig concrete resultaten heeft geleid. Dit deel van de respondenten is bang dat dit ook nu weer zal gebeuren. Nieuwe Roma zijn vaak onzeker over hun toekomstige woonsituatie. Net zoals bij andere groepen hangt de woonsituatie sterk samen met de arbeidsmarktpositie. Al eerder bleek dat de arbeidsmarktpositie van Nieuwe Roma onzeker is. Doordat zij in veel gevallen vanwege hun verblijfsduur geen aanspraak kunnen maken op voorzieningen bestaat er een grote inkomensonzekerheid onder deze groep. Veel Nieuwe Roma hopen over vijf jaar verhuisd te zijn en betere huisvesting te hebben.

5.2 Woonsituatie: verdiepende analyse

In deze paragraaf wordt de woonsituatie van Roma en Sinti nader geanalyseerd. Hierbij wordt dieper ingegaan op de ontwikkelingen en besproken situaties uit paragraaf 5.1. Over het algemeen dient opgemerkt te worden dat er grote diversiteit is in de woonsituatie van Roma en Sinti in Nederland. Dit heeft deels te maken met verschillen in gemeentelijk beleid, maar ook zijn er duidelijke verschillen zichtbaar tussen en binnen subgroepen.

Beleidskader gemeentelijk woonwagen- en standplaatsenbeleid

In juli 2018 is het Beleidskader gemeentelijk woonwagen- en standplaatsenbeleid verschenen. Via het beleidskader roept de nationale overheid gemeenten op om te inventariseren hoe groot de behoefte aan standplaatsen is en om daar zoveel mogelijk in te voorzien. Uit voorgaande metingen kwam naar voren dat door veel Roma en Sinti tegen het oude beleid werd geprotesteerd. Met het verschijnen van het beleidskader hebben zij het gevoel dat er meer erkenning is gekomen voor hun situatie en wensen. Tevens wordt met het beleidskader erkend dat mensen het recht hebben om in een woonwagen te wonen indien zij die behoefte hebben. Hiermee wordt een uitspraak gedaan tegen het uitsterfbeleid dat in sommige gemeenten gehanteerd werd. Wanneer er sprake is van een zogenaamd uitsterfbeleid, worden vrijgekomen standplaatsen niet meer opgevuld maar komt de plek te vervallen. Op lange termijn betekent dit dat de woonwagencentra niet meer zullen bestaan. Ook veel professionals geven aan het niet eens te zijn met het voeren van een uitsterfbeleid. Er zijn overigens weinig van de bevroegde gemeenten die aangeven in het verleden een uitsterfbeleid te hebben gevoerd.

Bij het uitsterfbeleid geef je eigenlijk aan van ja, we willen niet dat er grotere kampjes komen, we gaan niet voorzien in jullie huisvesting. Terwijl hun wens is en was van, wij willen graag in familieverband bij elkaar blijven wonen. Dat zit ook in hun culturele tradities. En als je daar nou in mee wil gaan denken, dan is het belangrijk dat je iets met die standplaatsen faciliteert. Want anders krijg je inderdaad het uitsterfbeleid, dan zijn er een aantal die in een huis moeten gaan wonen, met welk doel wil je dat dan? R49

Gemeenten is als eerste stap gevraagd om te inventariseren hoe groot de behoefte is aan standplaatsen en om na te denken over manieren om in die behoefte te voorzien. Een professional schat dat er landelijk een tekort bestaat aan twee- tot vierduizend standplaatsen. Uit de gesprekken met professionals komt naar voren dat niet overal een tekort is aan standplaatsen. In een tweetal gemeenten wordt aangegeven dat er leegstaande plekken zijn. Professionals uit deze gemeenten geven aan dat er vaak andere redenen zijn waardoor mensen geen eigen plek kunnen veroorloven. Een respondent geeft aan dat in zijn gemeente plekken leeg staan, maar dat er tegelijkertijd ook een wachtlijst bestaat. In deze gemeente zou onderling bepaald worden welke personen recht hebben op een plek.

Ja er is wel een wachtlijst, maar ze verdelen onderling. Zij hebben het met elkaar over wie er bovenaan staat en wie er wel of niet iets gaat doen. Dat is een beetje een [zelf]regulerend systeem. Dus wij houden het wel bij en soms weigeren ze een plek en dan maken ze er

onderling een afspraak over. Ja dan moet je daar op een gegeven moment in mee bewegen.

R50

Over het algemeen stellen professionals echter dat er een grote vraag is naar standplaatsen en dat er vaak lange wachtlijsten bestaan. In sommige gevallen leidt dit tot onwenselijke situaties waarin er onder tafel gehandeld wordt over woonwagens en standplaatsen. Een aantal mensen zou zo lang gewacht hebben dat zij uiteindelijk tegen hun zin een reguliere woning hebben betrokken. Dit komt naar voren uit gesprekken met zowel professionals als de doelgroep. Sommige professionals zeggen hierover dat dit tot onwenselijke situaties (zoals overlast) kan leiden doordat Roma en Sinti een andere levensstijl gewend zijn vanuit het leven op een woonwagenlocatie dan in een woonwijk het geval is. Professionals uit gemeenten waar een grote vraag bestaat, betwijfelen in veel gevallen of het verschijnen van het beleidskader ook tot nieuwe uitbreiding van de woonwagencentra zal leiden. In veel gevallen zijn zij sceptisch en denken zij dat het praktisch gezien een moeilijke opgave zal blijken om dit te bereiken. Vanuit de behoefte om bij elkaar in de buurt te wonen, willen veel Roma en Sinti graag op dezelfde locatie wonen. Vaak is op deze locaties weinig ruimte meer voor uitbreiding. Daarnaast maken gemeenten verschillende afwegingen bij de manier waarop ze de beperkte beschikbare grond kunnen gebruiken. Een respondent schetst dit probleem als volgt:

Ik probeer hier, binnen de gemeente, elke keer weer te kijken van 'oké, waar zie ik dan een plekje en waar zou het nog kunnen?', maar [mensen] die willen natuurlijk het liefst in de directe omgeving van [locatie A] wonen, ja, daar is gewoon bijna, daar is eigenlijk geen mogelijkheid meer voor, dus dan zou er gewoon een hele nieuwe locatie opgericht moeten gaan worden, alleen, en volgens mij is dat ook bij meer gemeentes, hebben we een enorme bezuinigingsopdracht nu liggen en grond voor woonwagens [...] levert extreem veel minder op dan dat je het voor woningbouw of aan een projectontwikkelaar uitgeeft. R46

Veel van de gesproken Sinti geven aan dat het verschijnen van het beleidskader voelt als erkenning voor hun manier van leven. Over het algemeen zijn zij positief over de inhoud van het beleidskader, maar zijn zij tegelijkertijd pessimistisch over de uitvoering ervan. Zij vrezen dat er in de praktijk weinig zal veranderen en dat het bij loze beloften zal blijven. Uit de gesprekken met Roma en Sinti komt naar voren dat een groot deel van hen in een woonwagen zou willen wonen. Er wordt vaak gesproken over jonge gezinnen zonder eigen plek die noodgedwongen bij de familie wonen. Het vinden van een plek is vaak echter niet het enige obstakel. Voor veel jonge Roma en Sinti zouden beperkte financiële middelen ook een struikelblok vormen om een eigen woonwagen te kunnen betrekken. Overigens zou ook onder een deel van de Roma die al jaren in huizen woont de wens bestaan om in een woonwagencentrum te wonen. Zij geven aan hier vanuit hun cultuur behoefte aan te hebben. Professionals uit deze gemeenten zijn in veel gevallen niet op de hoogte dat deze behoefte bestaat onder de Roma in hun gemeente. Concluderend kan gesteld worden dat hoewel het beleidskader in veel gemeenten bekend is, nog veel onzekerheid bestaat over hoe het uitgevoerd kan worden. In de gemeenten waar lange wachtlijsten bestaan, zijn er vaak praktische bezwaren die het uitvoeren van nieuw beleid dat aansluit bij het beleidskader bemoeilijken.

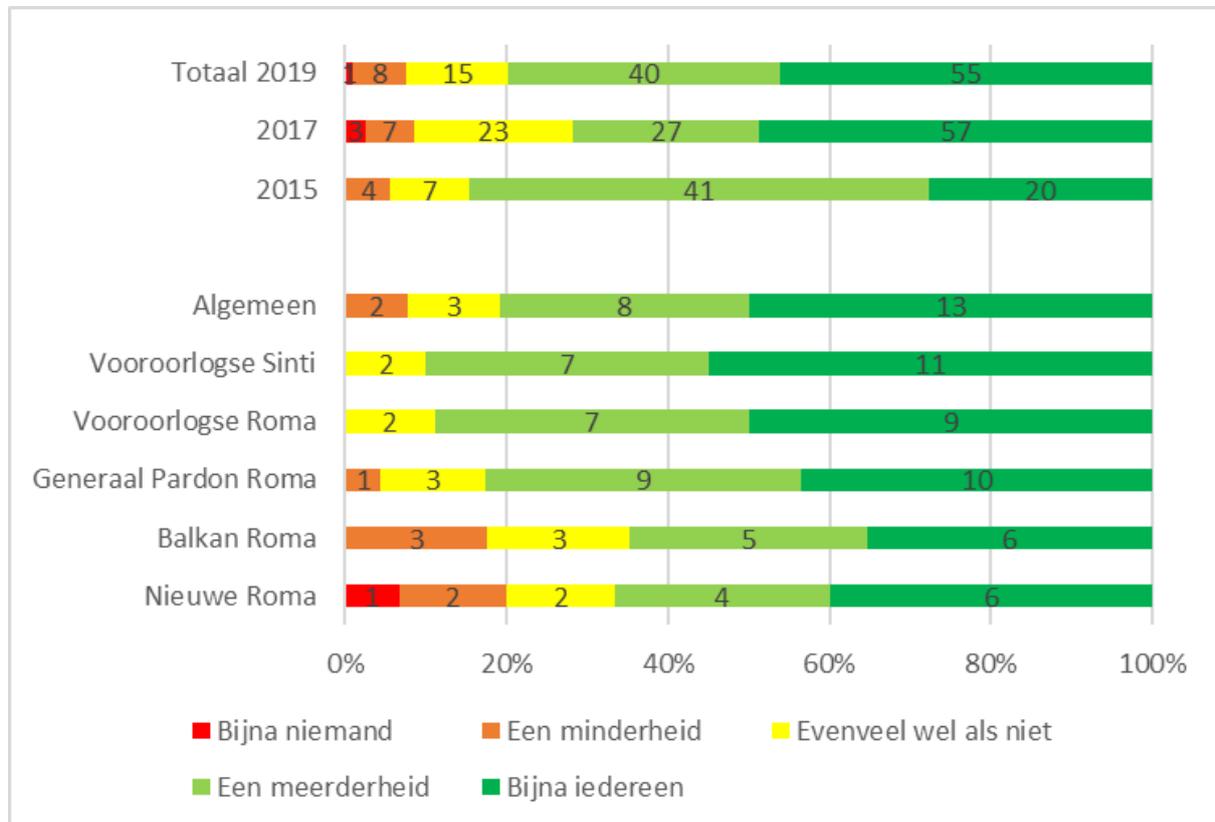
Isolatie en integratie

In veel gesprekken over de woonsituatie komen isolatie en integratie aan de orde. Zowel professionals als de doelgroep geven aan dat veel gezinnen geïsoleerd leven. Dit geldt met name voor Roma die in een huis wonen. Dit lijkt te gelden voor alle onderscheiden groepen. Professionals lijken zich met name zorgen te maken om Roma en Sinti die noodgedwongen in een huis zijn gaan wonen door een gebrek aan standplaatsen. Deze personen zouden gewend zijn om samen te leven met andere mensen in het woonwagencentrum. Kinderen zouden veel buiten spelen en er zou veel informele zorg en steun gedeeld worden met medebewoners. Professionals geven aan dat dit weg kan vallen wanneer personen in een huis komen te wonen. Alle onderscheiden groepen Roma lijken hoofdzakelijk om te gaan met andere groepen Roma. Waar veel Generaal-Pardon Roma vaak in dezelfde gemeenten wonen, lijkt dit minder het geval te zijn bij Balkan en Nieuwe Roma. Als gevolg hiervan lijken deze groepen vaak geïsoleerd te leven in een buurt. Balkan Roma lijken vooral contact te hebben met familieleden en bevriende families. Nieuwe Roma die vaak als gezin of echtpaar naar Nederland zijn gekomen lijken de grootste kans te hebben om geïsoleerd te raken. Zij hebben vaak weinig familie of vrienden in de buurt. Over het algemeen lijken de verschillende gemeenschappen beperkt geïntegreerd te zijn in hun omgeving. Ondanks dat sommige gemeenschappen al decennia in Nederland woonachtig zijn, lijkt het contact met andere groepen en buurtgenoten zeer beperkt. Uit de gesprekken met professionals en de doelgroep komt naar voren dat het sterke gemeenschapsgevoel en wantrouwen tegenover de burgermaatschappij daarbij een grote rol spelen. Over met name de Sinti, Vooroorlogse en Generaal-Pardon Roma zeggen veel respondenten dat er een zeer sterk gemeenschapsgevoel bestaat. Binnen deze groepen is er vaak sprake van een gesloten gemeenschap. In deze gemeenschappen wordt vaak een sterk onderscheid gemaakt tussen de eigen cultuur en de 'burgermaatschappij'. Veel professionals geven aan dat deze groepen nauwelijks geïntegreerd zijn in de buurt waar zij wonen. Voor Sinti lijkt dit overigens in iets mindere mate te gelden. Hoewel ook zij een gesloten cultuur hebben, geven zowel professionals als Sinti zelf aan dat er interactie bestaat met andere groepen. De genoemde groepen Roma zouden voornamelijk omgaan met andere Roma gezinnen. Er zou nagenoeg geen contact zijn met burens. Verschillende professionals merken op dat veel buurtgenoten het liefst niks te maken willen hebben met Roma die naast hen wonen. Buurtbewoners zouden aangeven dat er grote verschillen in leefwijze bestaan tussen de Roma en henzelf. Hierdoor lijkt wederzijds onbegrip te ontstaan. Een professional vertelt hierover:

Ik weet in ieder geval wel dat er bij een aantal, ten opzichte van wat we in andere gemeenschappen zien, bovenmatig asociaal gedrag wordt vertoond, misschien ook wel weer die buitenwereld die interesseert ons niet zoveel. Als wij een varken willen eten dan stoken we de buurt blauw, schijft aan de buurt zeg maar plat gezegd. Dus dat zie ik wel en wat ik dan ook wel zie is dat het ook dan weinig zin heeft om daar dan iets van buurtbemiddeling of zo op in te zetten want ze zijn ook niet echt aanspreekbaar daar dan op. Vaak is het argument wat ik dan hoor: ja ik huur hier toch een huis dus mag ik ook doen wat ik wil. R27

Spreiding over de gemeente

De deelnemers van de enquête is gevraagd welk deel van de bij hen bekende Roma en Sinti het belangrijk vinden om bij elkaar in de buurt te wonen (zie figuur 5.4).

Figuur 5.4: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk om bij elkaar in de buurt te wonen.
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Uit figuur 5.4 blijkt dat volgens de respondenten een (zeer) groot deel van de Roma en Sinti het belangrijk vindt om bij elkaar in de buurt te wonen. 80 procent van de antwoorden geeft aan dat 'een meerderheid' (40 antwoorden, 34 procent) of 'bijna iedereen' (55 antwoorden, 46 procent) dit belangrijk vindt. Nog geen tien procent van de antwoorden geeft aan dat 'een minderheid' (8 antwoorden, 7 procent) of 'bijna niemand' (1 antwoorden, 1 procent) het van belang vindt om bij elkaar in de buurt te wonen. Een klein deel van de antwoorden is neutraal (15 antwoorden, 7 procent). In vergelijking met 2017 wordt vaker geantwoord dat 'een meerderheid' het belangrijk vindt om bij elkaar in de buurt te wonen. Tussen de groepen zijn er verschillen te zien, het belang om bij elkaar te wonen is groter bij de Vooroorlogse Sinti en Vooroorlogse Roma. Bij Balkan Roma en Nieuwe Roma is er een ook een deel dat minder belang hecht aan het bij elkaar in de buurt wonen.

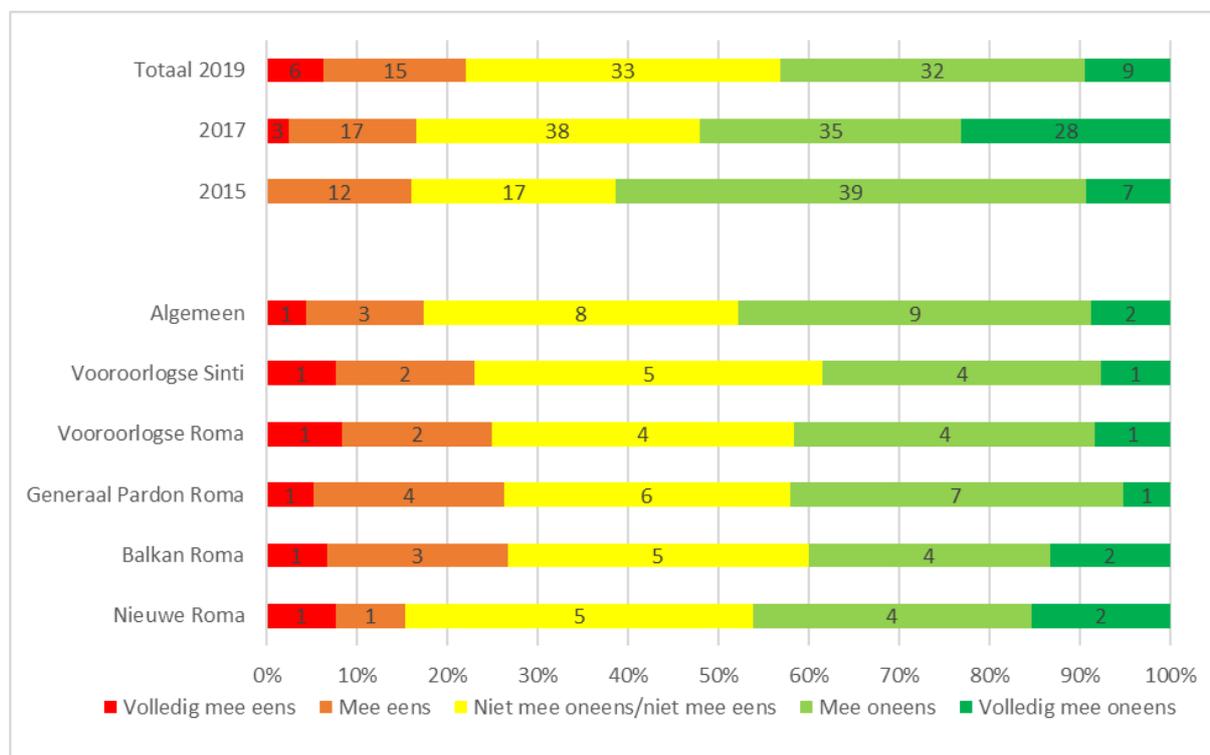
Het beeld uit de enquête wordt bevestigd door de interviews. Net zoals in voorgaande metingen bestaat er onder veel Roma en Sinti de sterke wens om bij elkaar in de buurt te wonen. Dit lijkt in iets mindere mate te gelden voor Balkan en Nieuwe Roma. Ook wanneer Roma en Sinti noodgedwongen in een huis gaan wonen, willen zij vaak bij elkaar in de buurt blijven wonen. Verschillende professionals merken op dat het vaak voor komt dat in woonwagencentra extra gebouwtjes of caravans op de standplaatsen worden geplaatst waar jonge gezinnen gaan wonen indien zij geen eigen plek kunnen vinden. Ondanks

dat er een sterke wil is om bij elkaar te wonen, vanuit een gemeenschapsgevoel, geven verschillende Sinti en Roma aan dat het leven in de woonwagencentra de afgelopen jaren veranderd is. Respondenten hebben het idee dat er minder saamhorigheid is en mensen meer op zichzelf zijn gaan wonen. Een 63-jarige respondent uit de Sinti-gemeenschap vertelt hierover:

Het zijn nu allemaal chalets, geen woonwagens meer, al zijn ze officieel nog wel als zodanig aangemerkt. Leven, zoals vroeger, dat kan niet meer. We repeteerden op ons kampje altijd met onze muziekgroep, stookten er een vuurtje bij, dronken een biertje. Iedereen kon er in- en uitlopen bij onze repetities, dat was gezellig. De wagens stonden indertijd in een halve ronde, je kunt dat nog wel zien in de huidige opstelling, maar alles is nu geplaveid en de bewoners wonen in chaletjes. R60

Discriminatie op het terrein van huisvesting

De deelnemers van de enquête is gevraagd in hoeverre er sprake is van discriminatie met betrekking tot huisvesting.

Figuur 5.5: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op het terrein van huisvesting.
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Uit iets meer dan 40 procent van de antwoorden komt naar voren dat er geen of nagenoeg geen sprake zou zijn van discriminatie op dit gebied. Iets meer dan 20 procent van de antwoorden weerspreekt dit, er zou wel (in enige mate) sprake zijn van discriminatie. De overige antwoorden zijn neutraal. In vergelijking met 2015 en 2017 is de vraag in 2019 iets minder vaak positief beantwoord. Er zijn geen grote verschillen waarneembaar tussen de verschillende groepen.

Zowel professionals als de doelgroep maken weinig meldingen van discriminatie met betrekking tot huisvesting. Dit lijkt een verschil met eerdere metingen. In voorgaande metingen noemden veel

respondenten het uitsterfbeleid als een vorm van discriminatie. Met het verschijnen van het beleidskader en de uitspraak van het College voor de Rechten van de Mens lijkt er erkenning te zijn gekomen voor deze problematiek. Veel Roma en Sinti wonen in sociale huurwoningen of woonwagens die eigendom zijn van een corporatie of gemeente. Er lijkt weinig discriminatie te bestaan met betrekking tot het toegewezen krijgen van woningen.

Hoewel er geen discriminatie bij instanties lijkt te bestaan, wordt er wel melding gemaakt van spanningen tussen Roma en niet-Roma die bij elkaar in de buurt wonen. Een deel van deze spanningen komt in de ogen van Roma en Sinti voort uit onwetendheid en vooroordelen. Veel professionals hebben de indruk dat de buurtbewoners zo min mogelijk met de Roma te maken willen hebben. Sommige professionals geven aan dit te begrijpen. In sommige gevallen zou er weinig rekening worden gehouden met de omgeving en is er relatief vaak sprake van asociaal gedrag. Een professional geeft een voorbeeld van een lokale viering waarvoor verbinding werd gezocht tussen Roma en de burgers uit de omgeving en waarom dit uiteindelijk niet lukte:

Dus ik dacht misschien kunnen we de Roma en de Sinti, maar ook de woonwagenbewoners, de reizigers, betrekken bij de activiteiten, bij de festiviteiten om van de gelegenheid gebruik te maken om iets uit te dragen van hun cultuur. Een heleboel mensen denken dat dat allemaal wilde mensen [zijn die] in scheve rokken om kampvuren dansen de hele dag, dat is helemaal niet zo. De Roma- en de Sinti-cultuur en de woonwagencultuur die hadden daar helemaal geen zin in, die wilden daar allemaal helemaal niks voor doen en de burgers die zeiden er is ook echt een hele grote kloof tussen het woonwagenkamp, de mensen die daar wonen en wij, wij burgers. R47

Roma en Sinti zelf geven vaak aan dat er sprake is van vooroordelen. Veel burens zouden geen contact willen en verschillende Roma lijken dit te beamen. Burens zouden hen als 'enge' mensen zien. Een Roma-respondent benoemde dat zijn burens niks van hem wilde weten. Toen na verloop van tijd bleek dat hij een normaal persoon was, is er toch goed contact ontstaan. Veel Nieuwe Roma en Balkan Roma geven aan hun achtergrond het liefst te verzwijgen vanwege de bestaande vooroordelen.

5.3 Conclusie

In grote lijnen is de woonsituatie van de verschillende groepen Roma en Sinti onveranderd. Met name op dit onderwerp kan geconcludeerd worden dat er niet over een uniforme groep Roma of Sinti gesproken kan worden. Zowel tussen als binnen de onderscheiden groepen zien we grote verschillen in de woonsituatie en -kenmerken. Relatief veel Vooroorlogse Sinti wonen in een woonwagen, chalet of een andere soort woning in een woonwagencentrum. Zij wonen vaak bij elkaar in de buurt en er is sprake van een hechte groeps cultuur. De woonsituatie van Vooroorlogse Roma komt vaak overeen met die van de Sinti. Het merendeel van de Generaal-Pardon Roma woont in een sociale huurwoning waarbij vaak sprake is van relatief grote gezinnen (voor Nederlandse begrippen) van vijf à zes personen en waarbij soms meerdere generaties van een familie in hetzelfde huis wonen.

De Roma cultuur wordt als zeer gesloten omschreven. Veel Roma hebben geen contact met burens of niet-Roma. Er lijkt sprake van wederzijds wantrouwen waarbij burgers zo min mogelijk met Roma te maken willen hebben, maar ook andersom lijkt er weinig behoefte aan interactie. Daarnaast zou een deel van de Roma geïsoleerd leven, bijvoorbeeld wanneer zij noodgedwongen niet in een woonwagencentrum kunnen wonen. Door hun geslotenheid zoeken zij geen contact met anderen, maar missen zij tegelijkertijd de informele steunstructuren die in de woonwagencentra bestaan. Hoewel sommige Roma al decennia in dezelfde buurt wonen, lijkt er op veel plekken weinig integratie te hebben plaatsgevonden.

Over de woonsituatie van Balkan Roma bestaat geen eenduidig beeld. Respondenten geven aan dat er zowel Balkan Roma zijn met een koopwoning, maar dat ook relatief veel mensen in een huurwoning leven. Veel Balkan Roma wonen verspreid over verschillende gemeenten. Hoewel er wel familiebanden zijn en veel Roma-gezinnen elkaar opzoeken, lijkt er een minder sterke gemeenschapszin te bestaan onder deze groep. Over het algemeen wordt de woonpositie van Balkan Roma beter beoordeeld dan van de andere groepen. Hierbij valt ook op dat zij zichzelf naar de buitenwereld minder vaak als Roma presenteren. De woonsituatie van Nieuwe Roma lijkt net zoals in 2017 kwetsbaar. Dit hangt ook samen met het vaak onzekere inkomen vanuit zwart betaalde arbeid. Verschillende respondenten geven aan schulden te hebben en deurwaarders aan de deur te hebben. Professionals geven aan nog steeds weinig zicht te hebben op de woonsituatie van Nieuwe Roma.

De afgelopen twee jaar zouden er weinig ontwikkelingen in de woonsituatie van Roma en Sinti hebben plaatsgevonden. Een verklaring hiervoor is dat de sociaaleconomische positie van Roma en Sinti weinig veranderd is en de woonsituatie daar sterk mee samenhangt. De meeste ontwikkelingen in de woonsituatie van de afgelopen twee jaar hebben betrekking op de Sinti en Roma die in de woonwagencentra (willen) wonen. De afgelopen twee jaar is het standplaatsenbeleid in veel gemeenten een actueel thema geworden als gevolg van het verschijnen van diverse publicaties, waaronder het beleidskader gemeentelijk woonwagen- en standplaatsenbeleid. Dit lijkt erin geresulteerd te hebben dat in veel gemeenten de woonwagencentra op de agenda zijn komen te staan. De aandacht voor de standplaatsen lijkt tot een voorzichtige verbetering te hebben geleid voor Roma en Sinti op standplaatsen. Professionals geven aan dat er meer (achterstallig) onderhoud wordt gepleegd. Roma en Sinti geven aan dat er meer erkenning is gekomen voor hun levensstijl en dat zij het gevoel hebben beter geïnformeerd te worden.

Door zowel professionals als de doelgroep zelf worden weinig ontwikkelingen verwacht met betrekking tot de toekomstige woonsituatie van de verschillende groepen Roma en Sinti. Professionals geven aan dat zolang de sociaaleconomische positie hetzelfde blijft er geen grote veranderingen plaats zullen vinden. Daarnaast denken vele professionals dat zolang de cultuur gesloten en naar binnen gericht blijft er weinig integratie plaats zal vinden.

Voor de groep Roma en Sinti die in een woonwagencentrum (willen) wonen is het onzeker hoe de toekomst eruit zal zien. Een deel van de professionals verwacht dat de woonwagencentra in de toekomst verder verbeterd zullen worden en dat de woonsituatie van deze groep zal verbeteren. In

gemeenten waarop het in 2018 verschenen beleidskader van toepassing is, bestaat vaak geen concreet plan hoe dit in de praktijk uitgevoerd gaat worden. Knelpunten zijn het gebrek aan grond om woonwagencentra uit te breiden en gemeenten die andere soorten huisvesting prioriteren. Roma en Sinti zelf hopen dat over vijf jaar meer standplaatsen gerealiseerd zijn waardoor ook de jongere gezinnen een eigen plek kunnen krijgen. Tegelijkertijd is een deel van de respondenten bang dat het bij praten zal blijven en dat dit tot weinig concrete acties zal leiden.

Hoofdstuk 6 Veiligheidssituatie

Binnen het thema veiligheid is voornamelijk gekeken naar de veiligheidspositie van kinderen, de mate van betrokkenheid bij criminaliteit en overlastgevend gedrag. In paragraaf 6.1 wordt ingegaan op de actuele situatie, de ontwikkeling sinds 2017 en de verwachting voor de komende vijf jaar. Paragraaf 6.2 fungeert als verdieping.

De inhoud van dit hoofdstuk is voornamelijk gebaseerd op uitspraken van professionals. Mensen uit de doelgroep wensten liever niet te spreken over dit onderwerp vanwege de negatieve lading of de onderzoekers bemerkten geslotenheid. De respondenten uit de doelgroep zijn daarom voornamelijk bevraagd naar het ervaren van discriminatie door veiligheidsinstanties.

Eerdere metingen

In de nulmeting van de Monitor Sociale Inclusie 2013 werd het thema veiligheid in brede zin onderzocht. Hier werd geconcludeerd dat bepaalde vormen van criminaliteit vaker dan gemiddeld voor leken te komen bij sommige Roma- en Sinti-families. Het zou hierbij voornamelijk gaan om vermogensdelicten zonder geweld. Tevens waren er enkele signalen van het inzetten van kinderen bij diefstal en kwam uit de literatuur naar voren dat er wellicht sprake was van mensenhandel. Als laatste kwam uit de nulmeting naar voren dat er sprake zou zijn van een stereotype beeld waarin Roma en Sinti worden weggezet als crimineel.

De eerste vervolgmeting in 2015 liet geen grote veranderingen zien omtrent de betrokkenheid van Roma en Sinti bij criminaliteit in vergelijking met de nulmeting. Het zou hierbij nog steeds gaan om diefstal, inbraak, fraude, oplichting, heling en witwassen. Het overgrote deel van de respondenten gaf aan dat de criminaliteit die voor komt onder Roma en Sinti structureel van aard is en gekenmerkt wordt door opportunistische misdrijven. Tevens leek er volgens enkele respondenten meer zicht te zijn op de groepen, waardoor er meer criminaliteit werd waargenomen.

In de tweede vervolgmeting in 2017 kwam, net als in de nulmeting en de eerste vervolgmeting, naar voren dat een relatief groot deel van Roma en Sinti bij criminaliteit betrokken is (geweest), volgens professionals. Het zou hier nog steeds gaan om ongeorganiseerde criminaliteit omtrent vermogensdelicten zonder geweld. Roma en Sinti zelf spraken dit beeld tegen en gaven aan dat hier sprake is van stigmatisering en discriminatie.

Literatuur veiligheid sinds 2017

Er zijn geen publicaties gevonden die betrekking hebben op de veiligheidssituatie van Roma en Sinti.

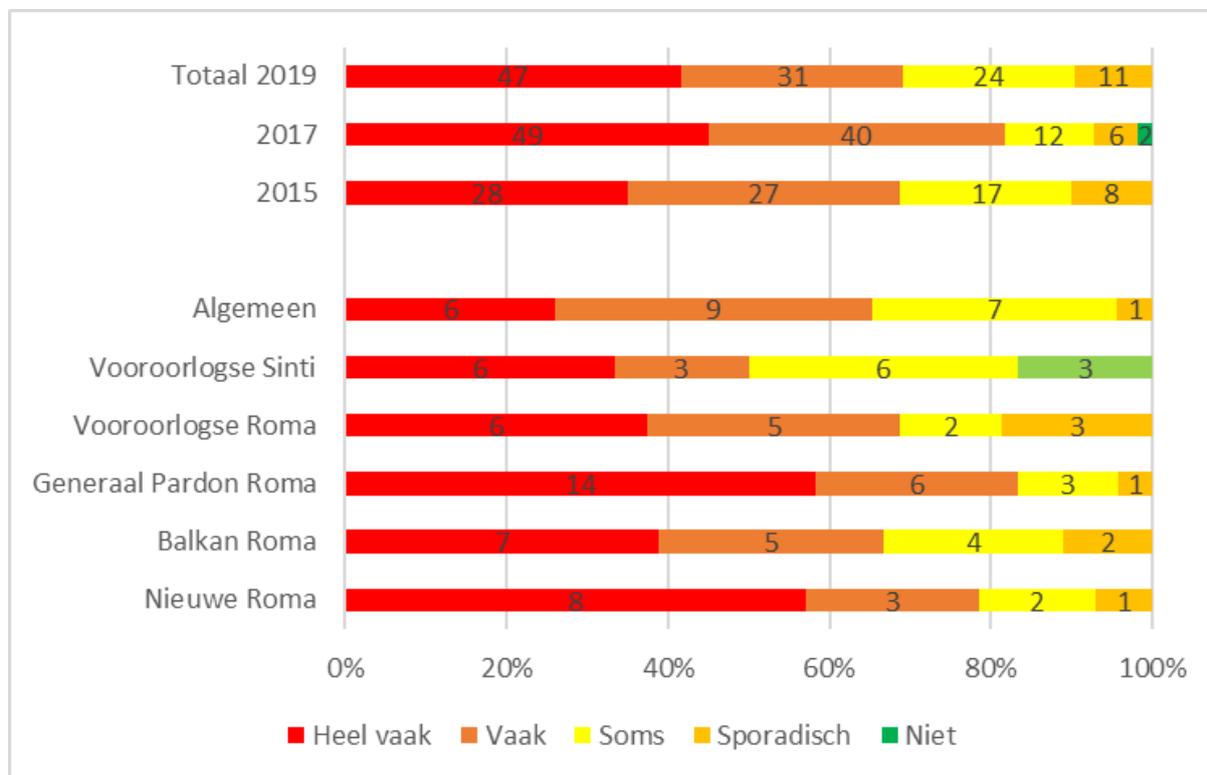
N.B. Wanneer er wordt gesproken over criminaliteit en veiligheid onder Roma en Sinti in Nederland, is het van belang om op te merken dat er geen officiële cijfers en statistieken bestaan met betrekking tot de doelgroep. De reden hiervoor is dat het bij wet verboden is om etnisch te registreren. Hoewel er in het verleden sterke signalen zijn geweest dat men in sommige gemeenten, tegen de wet in, een lijst bij hield van aldaar woonachtige Roma, zijn hier geen signalen voor gevonden tijdens dit onderzoek. Omdat etnisch registreren verboden is, kan het problematisch zijn om gegronde uitspraken te doen over de mate van betrokkenheid van Roma en Sinti bij criminaliteit. Het gaat hierbij om indrukken van voornamelijk professionals die gebaseerd zijn op hun (soms decennialange) ervaring. Het is hierbij niet mogelijk om te controleren in hoeverre deze gevoelens en indrukken accuraat zijn. Veel professionals die vanuit hun beroep betrokken zijn bij criminaliteits- en veiligheidsvraagstukken geven aan dat zij vanwege deze specifieke focus wellicht een vertekend beeld hebben.

Een laatste opmerking heeft betrekking op het al dan niet voeren van een doelgroepenbeleid op het gebied van veiligheid en criminaliteit. In Nederland wordt sinds enkele jaren geen doelgroepenbeleid meer gevoerd. Hierbij geldt dat generiek beleid van toepassing is op alle in Nederland verblijvende personen. Op het gebied van veiligheid en criminaliteit ligt dit extra gevoelig. Een specifiek beleid op dit terrein wekt al snel de indruk dat er sprake is van discriminatie vanuit handhavinginstanties. Alle professionals die betrokken zijn bij de politie geven aan dat afkomst niet leidend is in hun beroep. Verschillende personen benadrukken dat het te allen tijde gaat om mensen en het al dan niet begaan van strafbare feiten. Deze professionals geven aan dat cultuursensitiviteit alleen een rol zou moeten spelen wanneer dit van belang is in de behandeling of benadering nadat er feiten zijn geconstateerd waarop gehandeld dient te worden.

Zoals bij alle besproken thema's benadrukt wordt, geldt ook bij het bespreken van de veiligheidssituatie dat er grote verschillen bestaan tussen de onderscheiden groepen, tussen verschillende gemeenten en binnen gemeenschappen. De resultaten uit dit hoofdstuk dienen dan ook met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden.

6.1 Veiligheidssituatie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting

Allereerst wordt er ingegaan op de actuele veiligheidssituatie onder Roma en Sinti in Nederland (zie figuur 6.1).

Figuur 6.1: In welke mate zijn Roma/Sinti in uw gemeente, naar uw mening, betrokken bij criminele activiteiten?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Uit een groot deel van de antwoorden komt naar voren dat een relatief groot deel van de Roma en Sinti 'heel vaak' betrokken zou zijn bij criminele activiteiten (47 antwoorden, 42 procent). Ongeveer een kwart van de antwoorden bestaat uit 'vaak' (31 antwoorden, 27 procent). Een klein deel van de antwoorden bestaat uit 'soms' (24 antwoorden, 21 procent) of 'sporadisch' (11 antwoorden, 10 procent).

In 2017 werd deze vraag omtrent betrokkenheid bij criminele activiteiten negatiever beantwoord, maar het beeld komt wel overeen met dat in 2015. Met andere woorden, deelnemers aan de enquête van 2019 zijn van mening dat Roma en Sinti minder vaak betrokken zijn bij criminaliteit dan de respondenten uit 2017. Desondanks blijft de betrokkenheid bij criminaliteit onder de groepen groot, volgens respondenten. Tussen de onderscheiden groepen is een aantal verschillen waarneembaar. Zo is de beleefde betrokkenheid van Vooroorlogse Sinti bij criminele activiteiten minder dan bij de andere onderscheiden groepen.

Uit de interviews blijkt dat de Roma- en Sinti-respondenten vrijwel geen uitspraken willen doen over de algemene veiligheidssituatie van de verschillende gemeenschappen. Wanneer zij toch wat delen over dit onderwerp, benoemen zij dat er sprake is van stigmatisering en geïsoleerde incidenten.

Het beeld dat de professionals hebben van de veiligheidssituatie van de verschillende gemeenschappen komt grotendeels overeen met de uitkomsten van de voorgaande metingen. De geïnterviewde professionals menen dat Roma en Sinti uit sommige gemeenschappen vaker bij criminaliteit betrokken

zijn dan gemiddeld. Desondanks bestaan er volgens professionals grote verschillen tussen groepen, gemeenschappen en gemeenten. Zo lijkt het dat de betrokkenheid van Sinti bij criminaliteit over het algemeen minder groot is dan bij verschillende Roma-gemeenschappen. Desondanks wordt er ook door professionals regelmatig gesproken over criminaliteit in de woonwagencentra waar Sinti wonen. De vormen van criminaliteit komen overeen met de constatering uit de nulmeting en de twee vervolgmetingen. Het gaat hierbij vooral om geweldloze vermogensdelicten, zoals (winkel)diefstal, fraude, oplichting, inbraken en illegale handel. Wel benadrukt een aantal professionals dat er een verschil is in de soorten criminaliteit. Zo vindt er binnen sommige families georganiseerde fraude plaats, maar bij andere families gaat het meer om opportunistische misdrijven zoals zakkenrollen. Tevens benoemen meerdere professionals dat een deel van de Roma en Sinti actief zouden zijn in de drugswereld. Tegelijkertijd geven deze professionals aan dat in deze gevallen Roma en Sinti vaak onderdeel zijn van grotere criminele netwerken, maar veelal niet het zogenoemde “brein” achter het netwerk zijn.

Er lijken verschillen te bestaan tussen mannen en vrouwen als het gaat om type delicten. Vrouwen zijn volgens professionals vaker betrokken bij diefstal en andere vermogensdelicten zonder geweld. Daarnaast zou een klein deel van de vrouwen betrokken zijn bij illegale prostitutie. Dit heeft voornamelijk betrekking op Nieuwe Roma. Bij mannen gaat het vaker om woninginbraak, fraude en andere vermogensdelicten. Volgens enkele professionals komt het voor dat kinderen en jongeren betrokken worden bij criminele activiteiten, wat als uitbuiting wordt aangeduid. Andere professionals sluiten hierbij aan. Zij benoemen ouderschap door slachtofferschap, wat betekent dat kinderen/jongeren, maar ook vrouwen, door familie gedwongen worden deel te nemen aan criminele activiteiten. Volgens één van de bevroegde professionals komt deze vorm van uitbuiting vrijwel niet voor bij de Sinti gemeenschap.

Net als in de monitor van 2017 komt in deze vervolgmeting naar voren dat de positie van Nieuwe Roma omtrent criminaliteit en veiligheid niet vergelijkbaar is met de andere onderscheiden groepen. Met betrekking tot criminaliteit worden twee groepen Nieuwe Roma benoemd. Een deel van de Nieuwe Roma is naar Nederland gekomen als arbeidsmigrant. Onder deze groep Nieuwe Roma zou criminaliteit beperkt voor komen. Daarnaast wordt, net als in voorgaande metingen, gesproken over Nieuwe Roma die Europa rondtrekken om criminele activiteiten uit te voeren. In deze context wordt vaak gesproken over mobiel banditisme. De aanwezigheid van deze groep zou de relatief grote veronderstelde betrokkenheid bij criminaliteit zoals uit figuur 6.1 naar voren komt, kunnen verklaren.

Uit de interviews met de professionals blijkt dat de handhaving slecht zicht heeft op de delicten van de Roma en Sinti groepen in Nederland. Een aantal professionals geven aan dat sinds het proeftuinenbeleid gestopt is, er minder aandacht aan de Roma wordt besteed op het gebied van veiligheid. Dit zorgt ervoor dat er minder contact is gekomen met de gemeenschappen waardoor men ook minder goed op de hoogte is. Gemeenten zijn verschillend omgegaan met de manier van werken nadat de proeftuinen beëindigd zijn. Zo hebben sommige gemeenten de aanpakken die opgezet zijn vanuit de proeftuinen ingebed in hun beleid en daarmee gecontinueerd terwijl bij andere gemeenten een verwatering van de aanpak heeft plaatsgevonden. In deze gemeenten is bijvoorbeeld kennis over een cultuursensitieve benadering niet goed geborgd. Een professional heeft de indruk dat de kennis die

vanuit de proeftuin is opgedaan over de manier van benadering inmiddels niet meer toegepast wordt door nieuwe collega's in het werkveld.

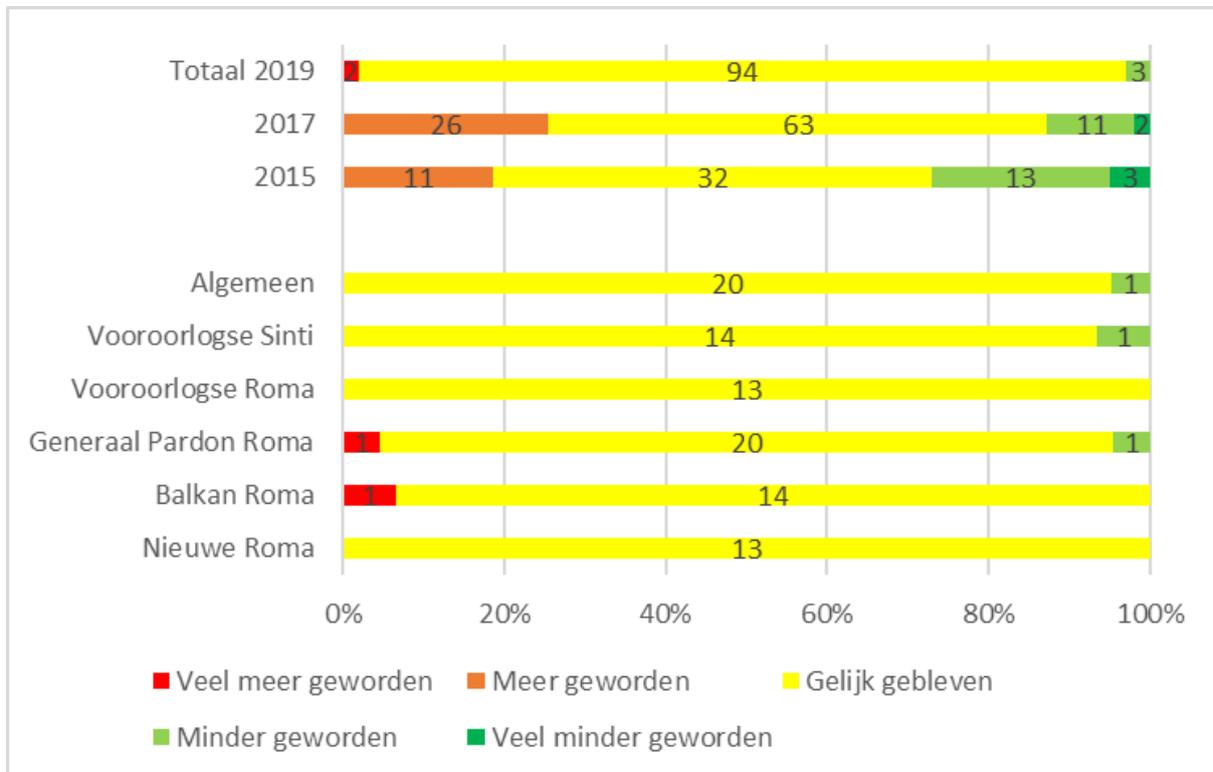
Wanneer we kijken naar andere aspecten van de veiligheidssituatie van Roma en Sinti komt huiselijk geweld meerdere keren naar voren in de interviews met professionals. Het gaat hierbij vooral om geweld door mannen tegen vrouwen en/of kinderen. Eén van de professionals benoemt dat huiselijk geweld vrijwel niet wordt gemeld bij instanties, waardoor inzicht in de omvang onbekend blijft. Volgens een professional komt eerwraak sporadisch voor, het gaat om zeer kleine aantallen.

Ondanks dat er niet expliciet met Roma en Sinti is gesproken over veiligheid en criminaliteit, heeft een aantal respondenten uit de doelgroep wel hun ervaring met veiligheidsinstanties gedeeld. Verschillende Roma en Sinti ervaren een hoge mate van discriminatie door de burgerbevolking en veiligheidsinstanties. Hierbij gaat het om pestgedrag (ook via *social media*), stigmatisering en repressie. Respondenten afkomstig uit de doelgroep zijn van mening dat hun melding van pestgedrag niet serieus wordt genomen. Verder hebben de respondenten geen goede relatie met de handhaving en zijn ze van mening dat de aandacht vanuit de overheid bijna altijd vanuit een justitiële en repressieve invalshoek is ingestoken. Roma en Sinti geven ook aan dat door de moeilijkheid om een baan te vinden en discriminatie veel Roma en Sinti zich aan criminaliteit vergrijpen. Een factor die hierbij mee zou spelen is het ontbreken van een toekomstperspectief. In deze context wordt vaak gesproken over overlevingscriminaliteit: het plegen van delicten om in het levensonderhoud te voorzien. Verschillende Roma merken op dat sommigen uit de gemeenschap al zo ver in de problemen zitten dat een extra vergrijp niet erg wordt gevonden.

Tot slot geven zowel professionals als enkele respondenten uit de doelgroep aan dat wanneer er sprake is van een conflict binnen de gemeenschap, dit vaak intern opgelost wordt. Volgens verschillende respondenten wordt meer waarde gehecht aan de eigen rechtbank (de Kris) dan aan de Nederlandse rechtspraak. Voor veel professionals blijft dit echter een blinde vlek. Vaak vangen zij hier achteraf pas signalen van op. Zij hebben niet de illusie op de hoogte te zijn van alles wat er binnen de gemeenschappen gebeurt.

Ontwikkeling sinds 2017

Figuur 6.2 gaat in op de ontwikkeling van de mate van betrokkenheid bij criminaliteit van Roma/Sinti sinds 2017.

Figuur 6.2: Hoe heeft de mate van betrokkenheid bij criminaliteit van Roma/Sinti in uw gemeente zich ontwikkeld sinds 2017?

Bron: Risbo (eigen bewerking)

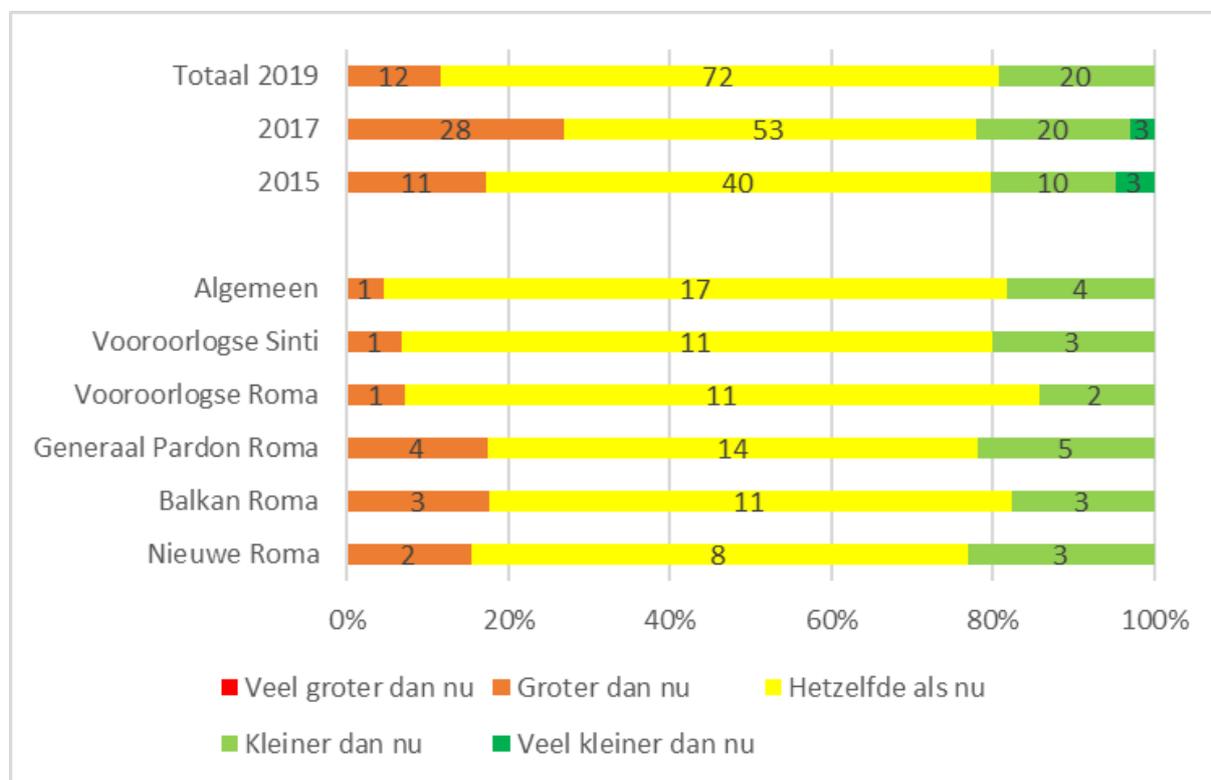
Bijna alle antwoorden indiceren dat de mate van betrokkenheid bij criminele activiteiten gelijk is gebleven in de afgelopen twee jaar (94 antwoorden, 95 procent). Slechts enkele antwoorden geven een verandering in de mate van betrokkenheid bij criminaliteit. In de metingen van 2015 en 2017 werd er wel een verandering in de betrokkenheid bij criminaliteit gezien, maar ook ging het om een minderheid van de antwoorden. Tussen de onderscheiden groepen zijn de verschillen klein. Vrijwel alle antwoorden geven aan dat de mate van betrokkenheid bij criminele activiteiten gelijk is gebleven in de afgelopen twee jaar.

De interviews lijken het beeld uit de enquête te bevestigen. Over het algemeen zien de professionals weinig verschillen in de veiligheidssituatie van Roma en Sinti in vergelijking met twee jaar terug. Per gemeente kan dit echter verschillen. Zo benoemt één van de professionals dat er strenger toezicht wordt gehouden door zowel handhaving als woningcorporaties op de veiligheid van en criminaliteit gepleegd door Roma- en Sinti-gemeenschappen. Deze respondent geeft aan dat sinds de afronding van de proeftuinen de politie strenger toekijkt en hulp inschakelt als op plekken problemen kunnen worden voorkomen. Tegelijkertijd wordt er in andere gemeenten door professionals aangegeven dat er minder grip is op de criminaliteit en veiligheid sinds de afschaffing van het proeftuinenbeleid. Volgens hen wordt dit veroorzaakt door het feit dat er middelen beschikbaar zijn bij verschillende instanties en het contact met de gemeenschappen verwatert.

Ondanks dat de veiligheidssituatie in grote lijnen gelijk is gebleven, is er een aantal kleine ontwikkelingen waargenomen. Zo zijn enkele professionals voorzichtig optimistisch over de jongere generaties. Enkele professionals hebben de indruk dat Roma- en Sinti-jongeren steeds minder in aanraking komen met criminaliteit. Tevens geven enkele Roma aan uit de criminaliteit te willen stappen en hun leven te beteren. Zo benoemt één van de professionals dat er Roma zijn die stichtingen of initiatieven (willen) starten om andere Roma op het rechte pad te houden. Een andere professional benoemt geluiden te horen uit de gemeenschap dat mensen willen stoppen met criminele activiteiten. Minder positieve ontwikkelingen zien professionals terug in samenwerkingsverbanden met de buitenwereld. Zo benoemt één van de professionals dat er samenwerkingen worden aangegaan met motorbendes. Een andere professional ziet dat door deze samenwerkingsverbanden met andere gemeenschappen buiten de eigen groep Roma en Sinti vaker betrokken zijn bij georganiseerde criminaliteit. Dit sluit aan bij de observatie van een professional dat uitbuiting, met name van kinderen, jongeren en vrouwen, meer lijkt voor te komen. Ook lijkt uitbuiting van Roma (en Sinti) op het gebied van arbeid en huur vaker voor te komen. Tevens zijn er in vergelijking met voorgaande metingen meer signalen over de betrokkenheid van Roma en Sinti bij drugshandel. Dit zou vooral plaatsvinden in de woonwagencentra. Een andere professional benoemt dat Roma en Sinti ook gelinkt worden aan de criminaliteit rondom synthetische drugs. Professionals zien weinig ontwikkeling in de veiligheidssituatie van Nieuwe Roma sinds 2017.

Verwachtingen voor de toekomst

De toekomstverwachtingen met betrekking tot de betrokkenheid van Roma en Sinti bij criminaliteit van deelnemers van de enquête zijn in figuur 6.3 weergegeven.

Figuur 6.3: Hoe verwacht u dat de mate van betrokkenheid bij criminaliteit van Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn?

Bron: Risbo (eigen bewerking)

In de nabije toekomst voorziet men geen grote veranderingen met betrekking tot de criminaliteit onder Roma en Sinti. Het grootste deel van de antwoorden met betrekking tot de toekomstverwachting is neutraal (72 antwoorden, 69 procent). Ongeveer een vijfde van de antwoorden is positief (20 antwoorden, 19 procent) en twaalf procent van de antwoorden is negatief. Deze respondenten verwachten een toename van de betrokkenheid bij criminaliteit van Roma en Sinti in de nabije toekomst (12 antwoorden). Geen enkele respondent heeft aangegeven te verwachten dat de betrokkenheid bij criminaliteit over vijf jaar veel groter dan nu zal zijn. In de meting van 2017 was een iets groter deel van de antwoorden negatief. Toen verwachtte 27 procent een toename van de betrokkenheid bij criminaliteit. De toekomstverwachting in 2019 komt sterk overeen met het beeld in 2015.

Wanneer we kijken naar de afzonderlijke groepen, zijn er kleine verschillen te zien. Bij de Vooroorlogse Sinti en Vooroorlogse Roma verwacht een kleiner deel een toename van de betrokkenheid bij criminaliteit. Vanwege het kleine aantal respondenten moet dit echter met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden.

In de interviews worden weinig voorspellingen gedaan over de toekomstige veiligheidssituatie van Roma en Sinti. Het merendeel van de professionals verwacht dat er weinig zal veranderen in de komende vijf jaar. Professionals maken zich vooral zorgen om het gebrekkige zicht dat zij hebben op criminele activiteiten van Roma en Sinti. Aanpassing van het beleid zou moeten zorgen voor verbetering hierin, aldus deze professionals. Er wordt door andere professionals gehoopt op een positiever beeld in de toekomst, maar ook zij verwachten weinig verbetering in de veiligheidssituatie van Roma en Sinti. Net als bij de andere thema's in de monitor verwachten de professionals dat veranderingen langer nodig hebben dan vijf jaar en dit meerdere generaties zal duren. Dit beeld van de toekomst sluit aan bij eerdere constatering in de metingen van 2015 en 2017.

6.2 Veiligheidssituatie: verdiepende analyse

In deze paragraaf wordt de veiligheidssituatie van Roma en Sinti verder geanalyseerd. Hierbij wordt ingegaan op de onderwerpen die al kort zijn besproken in de voorgaande paragraaf.

Type criminaliteit

Net als in 2015 en 2017 zien de professionals hetzelfde type criminaliteit onder Roma en Sinti. Het gaat daarbij om vermogensdelicten zonder geweld, woninginbraak, diefstal, fraude, oplichting, heling, huiselijk geweld en witwassen. In lijn met voorgaande metingen lijkt het tevens nog steeds te gaan om incidentele en opportunistische delicten. Evenals in 2017 wordt zogenoemde overlevingscriminaliteit waargenomen door zowel professionals als Roma en Sinti zelf. Deze delicten zouden gepleegd worden met als motief om in het levensonderhoud te kunnen voorzien. Zo vertelt een geïnterviewde Roma:

Ik weet bijvoorbeeld dat er gewoon soms mensen zijn die dingen moeten gaan doen, criminele dingen, om bijvoorbeeld geld aan de politie te betalen. R28

Behalve opportunistische criminaliteit wordt in tegenstelling tot eerdere metingen ook vaker over georganiseerde criminaliteit gesproken. Een aantal professionals signaleert dat er steeds meer samenwerkingsverbanden met de buitenwereld worden aangegaan. Volgens één van de professionals heeft dit tot gevolg dat Roma en Sinti zich meer gaan bezighouden met zwaardere criminaliteit, zoals uitbuiting, drugshandel en geweldsdelicten. Enkele professionals benoemen dat sommige Roma en Sinti (zijdelings) betrokken zijn bij drugscriminaliteit, bijvoorbeeld bij de hennepkweek en bij de productie van synthetische drugs. Een professional maakt melding van jongeren die drugs dealen. Deze vorm van criminaliteit zou vooral in de woonwagencentra plaatsvinden. Verschillende professionals benoemen dat op sommige plekken handhavers niet in de woonwagencentra (durven te) komen. Een professional benoemt dat dit ertoe geleid heeft dat op sommige plekken een soort vrijplaatsen voor criminaliteit zijn ontstaan. De betrokkenheid van Roma of Sinti beperkt zich in de ogen van professionals vaak tot uitvoerende taken. Een professional vertelt:

Ik denk [dat de Roma] soms een beetje de hand- en spandiensten voor de wat zwaardere criminaliteit [uitvoeren]. Dat ze ingezet worden voor bijvoorbeeld het afpersen of dat ze ingezet worden voor het vervoeren van dingen die voor de hennepkweek of zo interessant zijn. R5

Een andere vorm van criminaliteit die door een groot deel van de professionals wordt aangehaald is fraude. Het gaat hier veelal om fraude omtrent uitkeringen en toeslagen. Een professional vertelt dat deze fraude ook internationaal reikt: uitkeringen worden dan bijvoorbeeld ontvangen in Nederland, maar ook in andere landen. De professional vult verder aan:

Wij hadden bijvoorbeeld blijkbaar heel veel kinderen, volgens de belastingdienst, in de toeslagen voor kinderopvang. Terwijl de kinderopvang hier het signaal gaf van, wij zien geen Roma op onze opvang. Dus als iets succes heeft, dan weten ze dat met elkaar denk ik goed te delen en ook wel te benutten, zowel positief als negatief. R31

Tevens zien enkele professionals meer uitbuiting voor komen in enkele gemeenten. Professionals hebben het hierbij vooral over criminele uitbuiting: het inzetten van zogezegd Roma en Sinti met een “zwakkere positie” in de samenleving door andere gemeenschappen voor het uitvoeren van criminele activiteiten. Zo vertelt één van de professionals dat Roma-vrouwen soms worden ingezet als zogenaamde ‘katvanger’ voor kleinere onderdelen van de criminaliteit.

Volgens een enkele professional komt gedwongen arbeid ook voor, wat een andere professional weer tegenspreekt. Verder lijkt volgens een tweetal professionals gedwongen prostitutie en seksuele uitbuiting van met name jonge Roma jongens en meisjes voor te komen in de gemeenschappen.

Betrokkenheid van minderjarigen bij criminele activiteiten

In de eerste vervolgmeting werd geconstateerd dat de betrokkenheid van kinderen bij criminaliteit, op een enkele gemeente na, nagenoeg niet voor kwam. In de tweede vervolgmeting leek dit beeld veranderd: professionals zagen meer minderjarigen betrokken bij criminaliteit. Dit werd toentertijd

verklaard door de aandacht die gemeenten hadden voor deze kwestie. In relatief veel gemeenten werden zorgen geuit over de betrokkenheid van kinderen bij criminele activiteiten. Tevens leek het volgens de respondenten dat een volwassene, veelal een familielid, het kind hiertoe aanzet of dwingt. De huidige meting wijkt niet af van het beeld dat in 2017 bestond. In verschillende gemeenten maken professionals melding van minderjarigen die betrokken zijn bij criminaliteit. Het gaat hier vooral om kinderen die ingezet worden in kleine criminele activiteiten. Eén van de professionals vertelt dat kinderen worden ingezet om voor een diefstal te gaan verkennen. Veelal houdt een volwassene dan toezicht. Volgens een andere professional worden jongeren soms ook ingezet om te gaan stelen om daarmee te voorzien in het levensonderhoud van de familie. Een deel van de professionals spreekt over uitbuiting van kinderen en jongeren. Jonge Roma en Sinti zouden gedwongen worden door familie of mensen met aanzien om deel te nemen aan criminele activiteiten. Een tweetal professionals noemt dit daderschap door slachtofferschap.

We hebben een aantal [jongeren] die worden meegetrokken in criminaliteit, vermogens- en intimidatiedelicten. En we zien dan vaak dat als jongeren daarbij betrokken zijn, dat ze een oudere neef of een oudere broer of een oom hebben die al vaker daarvoor veroordeeld is en die hen een beetje mee op sleeptouw neemt. R31

Een aantal professionals vindt het lastig om adequaat te handelen op dit fenomeen van daderschap door slachtofferschap. Eén van de bevroegde professionals geeft aan sinds twee jaar geen goed beeld meer te hebben over minderjarigen in de criminaliteit, aangezien er minder cijfers worden gedeeld tussen politie en deze gemeente. Het zou dus kunnen dat kinderen vaker betrokken zijn bij criminele activiteiten, maar dat dit niet wordt waargenomen.

Houding ten opzichte van criminaliteit

Respondenten uit de doelgroep hebben weinig uitspraken gedaan over de veiligheidssituatie van Roma en Sinti. Wel hebben zij zich uitgelaten over de houding ten opzichte van criminaliteit. Zo erkennen enkele gesproken Roma en Sinti dat er families zijn die zich bezighouden met criminaliteit maar geven zij hierbij aan dat dit niet de norm is. Dit beeld komt overeen met de meting in 2017. Verder geven respondenten uit de doelgroep aan dat Roma en Sinti vooral criminele activiteiten uitvoeren vanwege armoede.

Het [uitvoeren van criminele activiteiten] is ook niet om rijkdom te vergaren, dat is echt puur om te overleven. Er zullen zeker wel wat [personen] zijn die het om andere redenen doen, maar over het algemeen is het voor de meeste overleven. R29

Tevens vertelt een Roma dat wanneer er meer perspectief in het leven is van Roma, zij zich minder zullen bezighouden met criminaliteit. Professionals vertellen een ander verhaal: Roma en Sinti zouden meer aanzien in de gemeenschap vergaren wanneer zij zich bevinden in criminaliteit. Eén van de professionals vertelt dat geld een belangrijke rol speelt bij Roma en dat het daarbij niet uitmaakt of je dit al dan niet via criminele activiteiten verdient. Een andere professional meent dat criminaliteit in de cultuur verweven zit. Tegelijkertijd zijn zowel enkele professionals als Roma en Sinti het erover eens

dat Roma en Sinti niet altijd een eerlijke kans krijgen in de maatschappij, vooral wanneer het gaat om arbeid. Hierdoor gaan zij op zoek naar andere vormen van inkomen, bijvoorbeeld via illegale activiteiten. Een positieve ontwikkeling die door Roma en Sinti en een tweetal professionals wordt gezien is dat er steeds meer Roma en Sinti zijn die zich niet meer in de criminele wereld willen bevinden. Zo worden er door Roma zelf stichtingen opgericht die andere Roma ondersteunen om op het juiste pad te blijven. Een van de professionals geeft aan dat het wel lastig blijft voor Roma en Sinti om uit deze criminele wereld te stappen. Dit komt vooral vanwege groepsdruk vanuit de familie of de gemeenschap.

Kris (Romani)

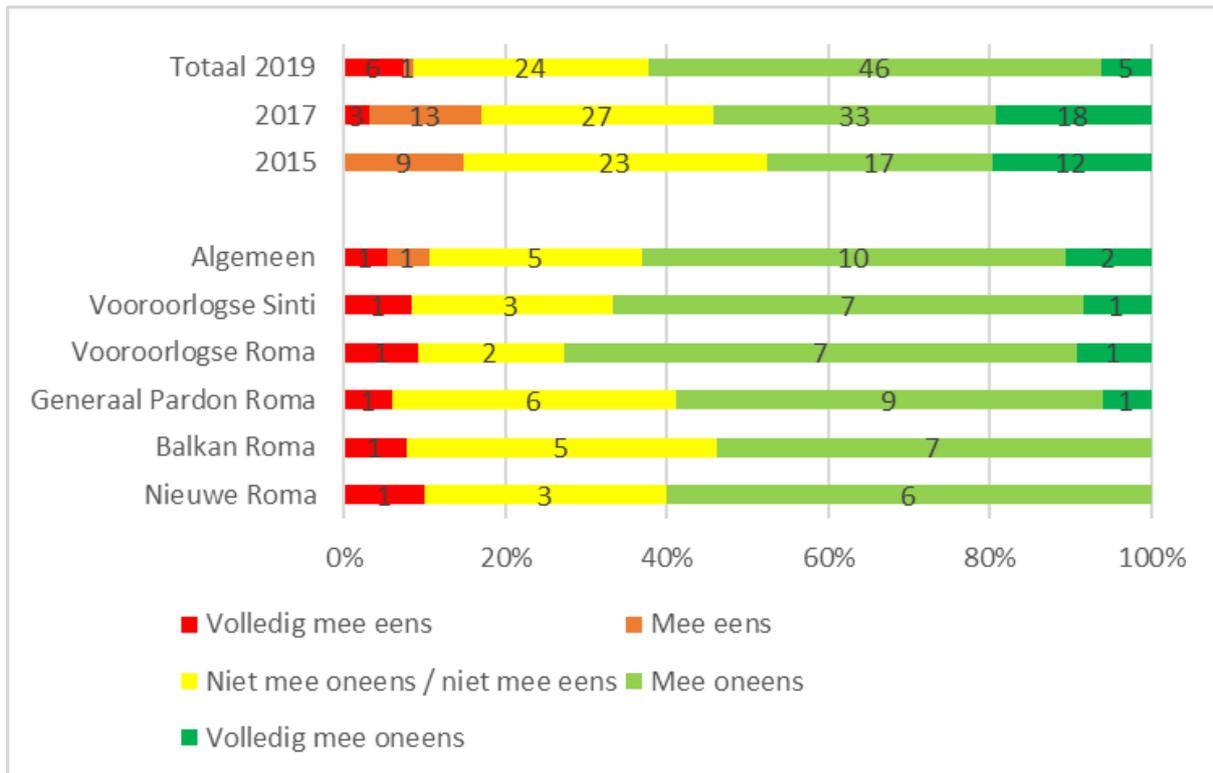
Een aantal professionals en enkele Roma geven aan dat de gemeenschap nog relatief vaak gebruik maakt van de eigen rechtspraak, ook wel de Kris genoemd. Eén van de professionals meent dat geschillen of conflicten vrijwel nooit naar de Nederlandse rechtbank worden gebracht, maar veelal worden beslecht middels de eigen rechtspraak.

Weet dat er bij ons Roma ook rechtsprekers bestaan: oudere, wijze mannen die met personen van beide kanten in gesprek gaan. Ja, dat bestaat nog steeds en dat werkt ook nog steeds ook goed. Er zijn nog steeds zulke mannen die dat kunnen en daarom ook zeer gerespecteerd worden. R33

Een van de professionals vertelt dat deze vorm van rechtspraak ook enkele niveaus kent, zoals een soort lokaal gerecht en een landelijk gerecht. Dit zou betekenen dat er op verschillende niveaus aan rechtspraak wordt gedaan binnen de gemeenschap. Een professional vult aan dat de Kris ook veelvuldig samenkomt om in de betreffende gemeente onderlinge conflicten in de gemeenschap te beslechten. Tevens meent deze professional dat er vrijwel altijd wordt geluisterd naar de uitspraken en veroordelingen van de Kris. Deze professional verwacht hier in de komende vijf jaar geen verandering in.

Discriminatie

De deelnemers van de enquête is gevraagd in hoeverre zij het idee hebben dat er sprake is van discriminatie van Roma en/of Sinti door veiligheidsinstanties (figuur 6.4).

Figuur 6.4: In mijn gemeente worden Roma en Sinti gediscrimineerd door veiligheidsinstanties (Politie/Justitie).
Bron: Risbo (eigen bewerking)

De meerderheid van de respondenten (professionals) is van mening dat er (nagenoeg) geen discriminatie door veiligheidsinstanties plaatsvindt (51 antwoorden, 62 procent). Ruim een kwart van de antwoorden is neutraal (24 antwoorden, 29 procent) en 7 antwoorden (8 procent) bevestigen de stelling. In vergelijking met de voorgaande metingen is er een positief verschil. Er zijn respondenten minder die aangeven dat discriminatie door veiligheidsinstanties voor komt. Tussen de afzonderlijke groepen zijn geen opvallende verschillen te zien.

Uit de interviews met de doelgroep komt naar voren dat er weinig veranderd is in de beleefde discriminatie door Roma en Sinti. Net zoals in 2015 wordt aangegeven dat men weinig vertrouwen heeft in het maken van meldingen bij antidiscriminatie voorzieningen (ADV's) omdat de discriminatie waar Roma en Sinti mee te maken hebben niet goed begrepen wordt. Hierdoor voelen veel Roma en Sinti zich niet serieus genomen en hebben zij geen vertrouwen in verandering. Een respondent merkt op dat Roma en Sinti om deze reden zichzelf meer georganiseerd hebben en zelf actie ondernemen in het geval van discriminatie. Zo geeft deze respondent aan dat zij namens de gemeenschap zelf instanties/bedrijven aanspreken. Een andere veelgehoorde klacht heeft betrekking op de manier waarop beleid rondom Roma en Sinti is vormgegeven. Diverse Roma en Sinti geven aan dat het beleid vrijwel altijd repressief van aard is. Hierdoor ontstaat negatieve beeldvorming en verdwijnt de bereidwilligheid om met de (lokale) overheid in contact te blijven. Roma en Sinti ervaren deze vorm van beleidsvorming als discriminerend en voelen zich steeds minder vrij om te leven volgens hun culturele opvattingen.

Verschillende Roma en Sinti geven aan zich gediscrimineerd te voelen door de veiligheidsinstanties. Hierbij wordt melding gemaakt van repressie, stigmatisering en pesterijen door ambtenaren. Veel Roma en Sinti geven aan dat zij vaak vanwege hun naam of verleden worden gediscrimineerd. Een

medewerker van de politie geeft toe dat er onder sommige collega's sprake is van vooroordelen of stigma's over Roma en Sinti. Een respondent geeft hier een voorbeeld van:

Nee, de politie als die ons aanhoudt, dat is vandaag de dag nog zo, dan moet je uitstappen. Normaal als ze jou [niet-Roma] aanhouden: mag ik je rijbewijs? Ja, rij maar. Als jullie bijvoorbeeld bij alcoholcontrole, wij moeten uitstappen, wij moeten de auto opendoen, wij moeten de kofferbak opendoen, soms twee keer per dag als er een politiecontrole is. De ene collega kent jou, maar die andere collega kent ons ook, dus die houdt ons ook aan. En dan gaan ze als ze niks vinden bijvoorbeeld zelfs naar je banden kijken. R28

Een aantal Roma vergelijkt de situatie in Nederland met nazipraktijken ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Met name wanneer het gaat om het al dan niet registreren van Roma. Deze respondenten hebben de angst dat bij verschillende gemeenten een schaduwregistratie wordt bijgehouden om de aanwezige Roma-gemeenschappen in beeld te brengen. In het recente verleden zijn hier voorbeelden van geweest.

6.3 Conclusie

Net zoals in voorgaande jaren hebben veel professionals de indruk dat met name Roma bovengemiddeld vaak betrokken zijn bij criminaliteit. Dit lijkt in iets mindere mate te gelden voor Sinti en Balkan Roma. In veel gevallen zou het gaan om incidentele criminaliteit zoals vermogensdelicten (fraude, inbraak en heling). Daarnaast wordt er melding gemaakt van betrokkenheid bij georganiseerde criminaliteit zoals drugshandel of uitbuiting. Wanneer Roma of Sinti betrokken zijn binnen criminele circuits lijken zij vaker uitvoerende taken uit te voeren in plaats van een organiserende functie te hebben. Criminaliteit onder Nieuwe Roma, die als arbeidsmigrant naar Nederland zijn gekomen, lijkt beperkt voor te komen. Daarnaast bestaan er vermoedens dat er ook Roma families zijn die Europa rondreizen om criminele delicten te plegen, zogenaamd mobiel banditisme. Professionals vermoeden dat huiselijk geweld ook relatief vaak voor komt maar dat dit niet gemeld wordt bij instanties.

Wanneer er sprake is van conflicten binnen de gemeenschappen, bestaat de indruk dat deze behandeld worden door de eigen rechtspraak. Professionals hebben de indruk dat de zogenaamde Roma-rechtspraak (de Kris) nog voor komt en boven de Nederlandse rechtspraak wordt geplaatst. Professionals horen hier vaak pas achteraf van of het blijft bij vermoedens.

Op basis van de interviews kan geconcludeerd worden dat veel gemeenten en handhavers slecht zicht hebben op wat er zich binnen de gemeenschappen afspeelt. In een aantal gemeenten lijkt dit erger geworden sinds het stoppen van de proeftuinperiode. Dat er minder middelen beschikbaar zijn voor gemeenten heeft als gevolg dat er minder ingezet kan worden op handhaving en informatievoorziening. Overeenkomstig met voorgaande metingen ervaren Roma en Sinti veel discriminatie door veiligheidsinstanties. Zij benoemen vaak dat er sprake is van stigma's en vooroordelen.

Hoewel er geen grote ontwikkelingen zijn waargenomen op dit thema, is wel een aantal voorzichtige trends benoemd. Over het algemeen lijkt er vanuit gemeenten en handhavers iets minder toezicht te zijn dan in het verleden het geval was. Belangrijkste reden hiervoor is dat er nu vaak minder middelen beschikbaar zijn dan tijdens de proeftuinperiode het geval was. Onder een aantal professionals bestaat een licht optimistisch beeld over de ontwikkeling van Roma en Sinti-jongeren. Zij zouden zich minder vaak met criminaliteit bezighouden dan in het verleden het geval was. Ook geven enkele Roma respondenten aan de indruk te hebben dat een deel van de Roma het zat is om van de criminaliteit te leven en de stress die dit met zich meebrengt. Minder positieve ontwikkelingen zien professionals terug in samenwerkingsverbanden met de buitenwereld. Zo benoemen professionals dat er samenwerkingen worden aangegaan met andere criminele groepen, bijvoorbeeld motorbendes. Roma en Sinti zelf zien geen ontwikkeling in de manier waarop vanuit veiligheidsinstanties met hen omgegaan wordt.

Zowel professionals als Roma en Sinti zelf verwachten weinig ontwikkelingen met betrekking tot de toekomstige veiligheidssituatie. Het merendeel van de professionals verwacht dat er weinig zal veranderen in de komende vijf jaar. Professionals maken zich vooral zorgen om het gebrekkige zicht dat zij hebben op criminele activiteiten van Roma en Sinti. Net als bij de andere thema's in de monitor verwachten de professionals dat veranderingen langer nodig hebben dan vijf jaar en over meerdere generaties zullen gaan. Dit beeld van de toekomst sluit aan bij eerdere constatering in de metingen van 2015 en 2017.

Hoofdstuk 7 Keuzevrijheid

Sinds de eerste vervolgmeting wordt de keuzevrijheid van Roma en Sinti in een apart hoofdstuk besproken. In dit hoofdstuk wordt onder andere ingegaan op de mate waarin Roma en Sinti de vrijheid hebben om hun eigen keuzes te maken op het gebied van partners, onderwijs en arbeid.

Eerdere metingen

In de nulmeting kwam naar voren dat jongeren meer op zoek waren naar zeggenschap, wat vooral tot uiting kwam op het gebied van vrije partnerkeuze. Verder werd opgemerkt dat er veranderingen zichtbaar werden in de traditionele rolverdeling van Roma- en Sinti-families. Tegelijkertijd werd er geconcludeerd dat deze ontwikkelingen leidden tot meer conflicten tussen generaties, families, ouders en kinderen. Tot slot kwam naar voren dat bij de totstandkoming van huwelijken tussen jonge Roma en Sinti steeds vaker sprake was van zogenoemde (onbewuste) sturing en druk vanuit culturele waarden in plaats van expliciete dwang ('gedwongen huwelijken'). De bevindingen uit de nulmeting werden in de eerste vervolgmeting (2015) voor een groot deel bevestigd. In deze vervolgmeting werd door zowel Roma, Sinti en professionals geconcludeerd dat, hoewel de keuzevrijheid over het algemeen beperkt bleef, deze op de gebieden van partners, onderwijs en arbeid licht was verbeterd. In de tweede vervolgmeting (2017) werd opgemerkt dat er weinig ontwikkeling had plaatsgevonden van de keuzevrijheid van Roma en Sinti sinds 2015. Jonge Roma en Sinti ervoeren veel druk vanuit de gemeenschap, de cultuur en ouderen om hun leven in te richten volgens de verwachtingen die andere van hen hebben. Wel werd de positieve tendens benoemd dat steeds meer jongeren hier tegenin gingen en zelf probeerden invulling aan hun leven te geven.

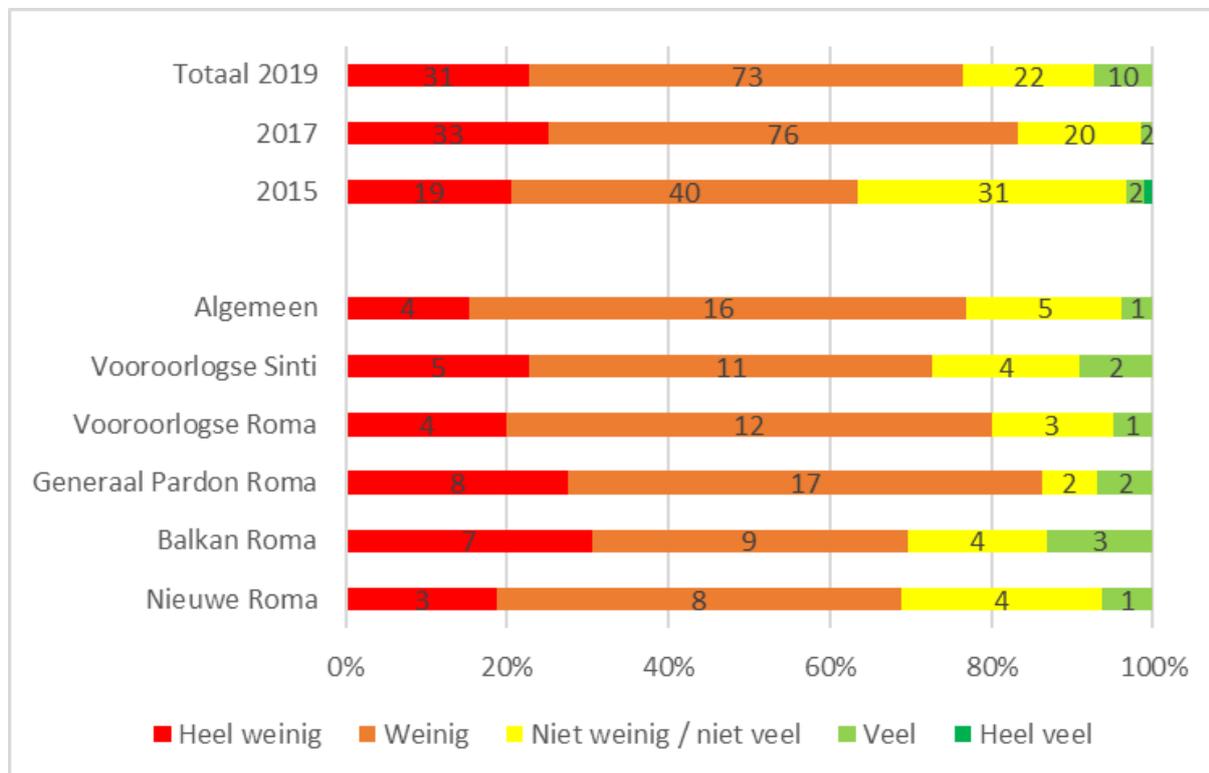
Literatuur keuzevrijheid sinds 2017

In de afgelopen twee jaar zijn geen publicaties verschenen die specifiek betrekking hebben op keuzevrijheid. Er is voor gekozen om in dit kader een tweetal publicaties met betrekking tot discriminatie te bespreken. Discriminatie kan er immers ook toe leiden dat Roma en Sinti zich minder vrij voelen om te leven volgens hun eigen waarden en normen.

Onderzoek naar de discriminatie van Roma en Sinti laten enigszins wisselende resultaten zien. In internationaal vergelijkend onderzoek blijkt dat dit nog een prangend probleem is. Zo stelt FRA in twee onderzoeken dat respectievelijk een derde tot de helft van de geraadpleegde Roma-respondenten een vorm van belediging en/of discriminatie heeft ervaren op basis van hun afkomst (FRA, n.d.; 2018). Onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut (2018) stelt echter dat het aantal incidenten van discriminatie jegens Roma en Sinti al jaren relatief laag is. Er waren in 2017 drie gerapporteerde incidenten, in 2016 vijf en in 2015 negen. Dit hoeft echter niet te betekenen dat er weinig discriminatie voor komt. Het kan er ook op wijzen dat de meldingsbereidheid laag ligt.

7.1 Keuzevrijheid: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting

Deelnemers aan de enquête is gevraagd in hoeverre Roma en Sinti keuzevrijheid hebben om zonder druk van de directe omgeving hun eigen leven in te richten. In figuur 7.1 staan de antwoorden op deze vraag weergegeven.

Figuur 7.1: Hoeveel vrijheid hebben Roma/Sinti in uw gemeente om zonder druk van de directe omgeving hun eigen leven in te richten?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Drie kwart van de antwoorden is negatief (104 antwoorden, 76 procent). Hieruit zou blijken dat Roma en Sinti weinig vrijheid hebben om zonder druk van de directe omgeving hun eigen leven in te richten. Iets meer dan vijftien procent (22 antwoorden, 16 procent) van de antwoorden is neutraal. Volgens zeven procent (10 antwoorden) is er veel vrijheid het eigen leven in te richten. In vergelijking met de vorige metingen is er in 2019 wel een klein deel dat ziet dat er ruimte is om het leven zonder druk van de directe omgeving in te richten. Voorheen werd dit vrijwel niet genoemd. In vergelijking met 2015 is er in 2017 en 2019 een toename van het aandeel negatieve antwoorden. Tussen de onderscheiden groepen zijn nagenoeg geen verschillen.

Uit de interviews blijkt dat er tegenstrijdige visies bestaan omtrent de keuzevrijheid, zowel van Roma en Sinti zelf als de professionals die werkzaam zijn bij gemeenten of instanties. Voor dit onderwerp geldt ook, net als voor vele andere onderwerpen in deze rapportage, dat er grote verschillen bestaan tussen de onderscheiden groepen. Een aantal Roma en Sinti geeft zelf aan dat de keuzevrijheid beperkt is. Dit wordt echter meestal gezegd over een andere groep dan de groep waartoe deze respondenten zelf behoren. Een beperkt aantal professionals is eveneens van mening dat er sprake is van enige mate van keuzevrijheid voor kinderen. De keuzevrijheid onder Sinti lijkt bovendien iets groter te zijn dan onder de onderscheiden groepen Roma. Sommige Roma en Sinti geven aan dat hun kinderen meer

(keuze)vrijheid hebben dan gebruikelijk is in de gemeenschappen. Dit kan leiden tot conflicten in de gemeenschap. Roma of Sinti die naar de buitenwereld toetreden en breken met traditionele rolpatronen worden namelijk al snel als verrader beschouwd. Anderen uit hun gemeenschap noemen hen “Vernederlandst”. Hierop aansluitend geven vrijwel alle Roma en Sinti als professionals aan dat hiërarchie en groepsdruk een belangrijke rol spelen binnen de verschillende gemeenschappen. Oudere Roma of Sinti met aanzien, ook wel de stamoudsten genoemd, oefenen veel invloed uit op de keuzes die jongeren maken. Zo worden bijvoorbeeld meisjes vaak meer beschermd opgevoed dan jongens, wat door velen benoemd wordt als onderdeel van de cultuur. Wanneer Roma- of Sinti-ouders hun dochter

meer vrijheid geven, wordt dit veelal niet geaccepteerd door de gemeenschap. De Roma- en Sinticultuur wordt door een aantal professionals benoemd als een groeps cultuur, wat volgens hen betekent dat keuzes die afwijken van de norm zelden gemaakt of geaccepteerd worden door de gemeenschap. Wanneer Roma of Sinti wel een eigen keuze maken, bijvoorbeeld om door te studeren of een eigen partner te kiezen, lopen zij de kans om verstoten te worden uit de gemeenschap. Deze groepsdruk heeft volgens professionals als gevolg dat veranderingen met betrekking tot keuzevrijheid moeizaam tot stand komen.

De respons op keuzevrijheid met betrekking tot onderwijs is niet altijd even positief. Zo benoemen zowel enkele Roma en Sinti als professionals dat ouders niet altijd het belang van onderwijs inzien en hun kinderen volgens traditionele (man/vrouw) rolpatronen opvoeden. Dit betekent dat kinderen geregeld hun onderwijs niet (succesvol) afronden, omdat dit niet zou stroken met het verwachtingspatroon (zie ook hoofdstuk 2).

De geluiden over keuzevrijheid op het gebied van arbeid lijken iets positiever. Zo wijst een aantal respondenten erop dat iets meer jonge Roma en Sinti bijbaantjes hebben. Tevens lijken vrouwen vaker het werkveld te betreden, de mannen blijven hierin echter achter. Hierbij wordt wel aangegeven, door zowel de Roma en Sinti als door de professionals, dat de kinderen van deze vrouwen het huis uit zijn. Dit betekent dat de vrouwen op de arbeidsmarkt vaker van middelbare leeftijd zijn (hoofdstuk 3).

Verder komt uit de gesprekken met Roma en Sinti naar voren dat jongeren relatief jong trouwen, vaak rond hun achttiende of negentiende levensjaar, maar tegelijkertijd wordt door de Roma en Sinti benoemd dat zij hier veelal zelf voor kiezen. Veel Roma- en Sinti-kinderen worden opgevoed met het idee dat het belangrijk is om jong te trouwen en dat dit vanuit de cultuur van hen verwacht wordt. Sommige professionals zijn minder positief over de keuzevrijheid met betrekking tot partnerkeuze. Een aantal van de respondenten heeft het idee dat uithuwelijking nog steeds voor komt binnen een aantal traditionele gemeenschappen. Hierbij wordt met name gesproken over gemeenschappen behorende tot de

Nieuwe Roma: Emiliya & Radko

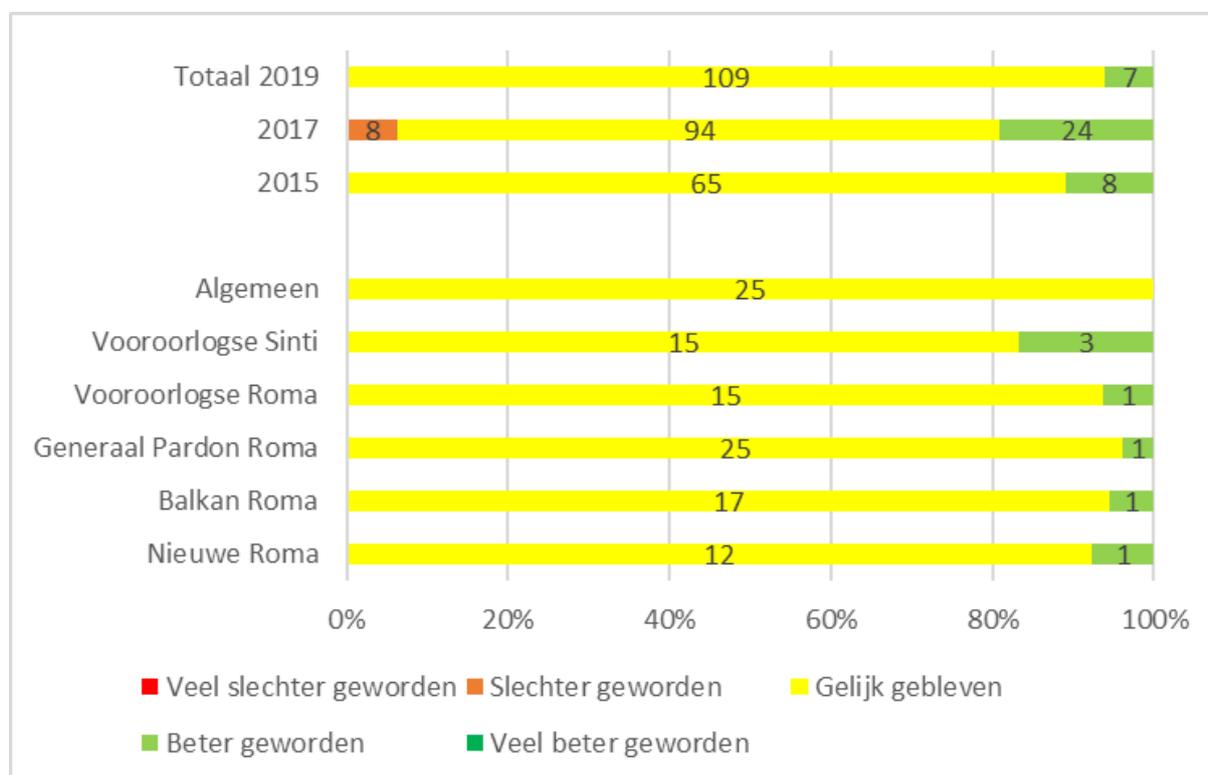
Emiliya is in 2009 naar Nederland gekomen met haar broer. Hier heeft zij haar man ontmoet, die in Nederland verbleef en zwart werkte als vloerenlegger, en is na drie maanden met hem getrouwd. In Bulgarije zijn zij geregistreerd als getrouwd, maar het traditionele huwelijk heeft in Nederland plaatsgevonden. “Voor de Nederlandse wet ben ik niet getrouwd”, zegt Emiliya. “Het traditionele feest staat bij ons hoger in waarde dan het huwelijk op papier”. Volgens de hulpverlenster laten veel Roma-stellen hun huwelijk niet registeren in Nederland vanwege rechten op bijstand, toeslagen, et cetera. “Als ze hun huwelijk registeren hebben ze een fiscale partner en dan gaan veel toeslagen verloren. Daarom doen ze het niet”.

Generaal-Pardon groep. Uithuwelijking onder Sinti zou vrijwel niet voor komen volgens verschillende professionals.

Wanneer Roma of Sinti trouwen, is dit vrijwel altijd een (informeel) traditioneel cultureel huwelijk. Het overgrote deel van de respondenten, Roma, Sinti en professionals, geeft aan dat trouwen voor de Nederlandse wet bijna niet voor komt. Traditioneel trouwen wordt belangrijker geacht dan wettelijk trouwen. Professionals vullen hierop aan dat een deel van de Roma en Sinti bovendien niet trouwt, omdat dit ertoe zou leiden dat eventuele toeslagen, subsidies en het recht op bijstand verloren zou gaan. Volgens andere professionals vindt trouwen met personen buiten de gemeenschap regelmatig plaats, voornamelijk tussen vrouwen en niet-Roma/-Sinti mannen. Veel Roma- en Sinti-ouders zien echter het liefst dat de partner van een kind binnen de eigen gemeenschap of cultuur wordt gezocht.

Ontwikkeling van de keuzevrijheid sinds 2017

Figuur 7.2 gaat in op de ontwikkeling van de keuzevrijheid van Roma en Sinti sinds 2017.

Figuur 7.2: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de mate van vrijheid van Roma/Sinti om zonder druk van de directe omgeving hun eigen leven in te richten, sinds 2017?

Bron: Risbo

Vrijwel iedereen antwoordt neutraal op bovenstaande vraag (109 antwoorden, 94 procent). De mate van vrijheid om zonder druk het eigen leven in te richten lijkt de afgelopen twee jaar niet veranderd.

Het merendeel van de geïnterviewde professionals is gematigd positief over de ontwikkeling van de keuzevrijheid ten opzichte van 2017. Toen werd er geconcludeerd dat de voorzichtig positieve ontwikkeling, geconstateerd in 2015, tot stilstand was gekomen. Wel werd er in 2017 in een aantal gemeenten melding gemaakt van een mondige jonge generatie die steeds meer de eigen weg wilde

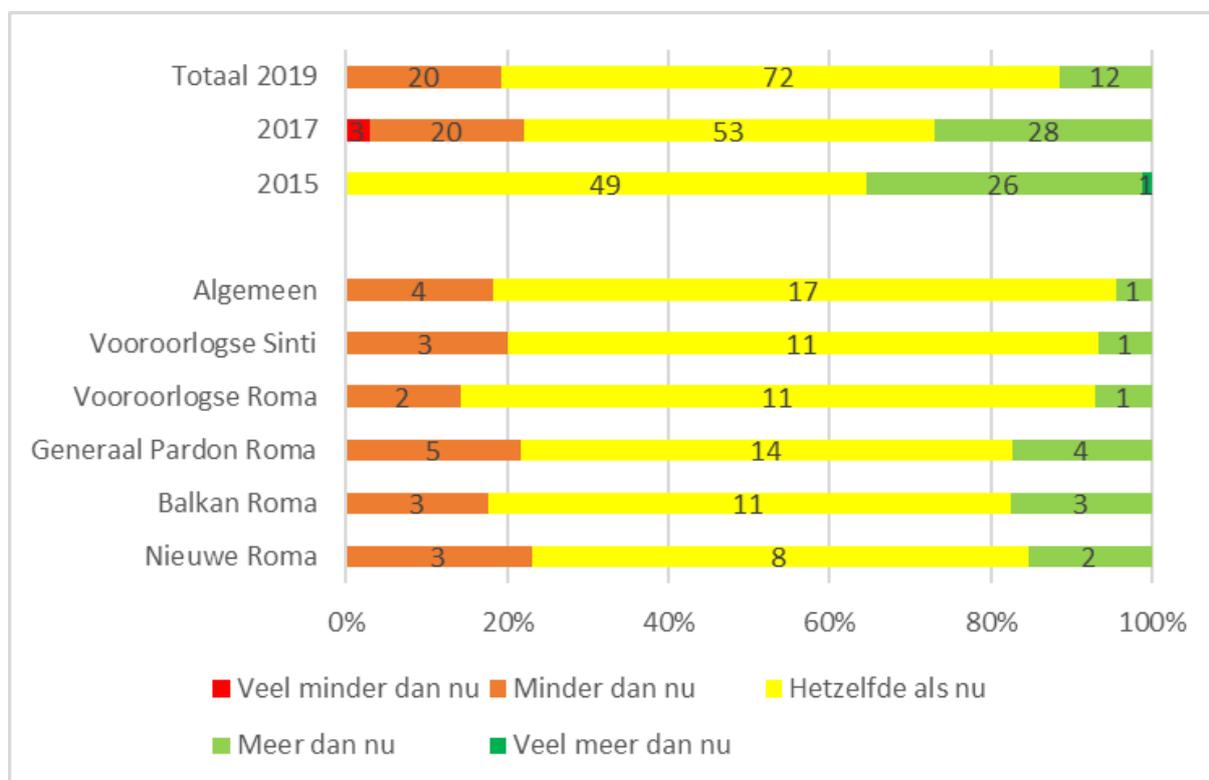
bepalen. Dit leidde ook tot spanningen met de oudere generaties. Een deel van de bevroegde professionals, Roma en Sinti ziet dat deze trend zich gestaag voortzet.

Een andere veelgenoemde beweging, benoemd door zowel Roma, Sinti als professionals, is de stijging van de huwelijksleeftijd. Waar de huwelijksleeftijd in het verleden (voor 2015) rond de vijftien lag, lijkt dit nu langzaam te stijgen naar ouder dan achttien. Dit is een trend die al eerder ingezet lijkt. In de metingen van 2015 en 2017 werd hier ook melding van gemaakt. Verklaringen voor de stijgende huwelijksleeftijd worden enerzijds gezocht in de hiervoor genoemde trend van mondige jongeren, maar ook door het feit dat gemeenten strenger handhaven op de leerplichtwet, waardoor meer jongeren tot hun achttiende op school worden gehouden. Enkele respondenten zien een afname van uithuwelijking, voornamelijk voor Roma- en Sinti-meisjes. Hierover bestaan echter verschillende opvattingen die per gemeente en gemeenschap lijken te verschillen. Keuzevrijheid omtrent partnerkeuze wordt in de verdiepende analyse over keuzevrijheid verder toegelicht (paragraaf 7.2).

Een klein deel van de professionals is minder optimistisch over de ontwikkeling van de keuzevrijheid. Deze respondenten merken op dat in zeer gesloten en traditionele gemeenschappen de keuzevrijheid beperkt is en dat er weinig zicht is op de situatie met betrekking tot uithuwelijking. In één gemeente wordt opgemerkt dat met name vrouwen nog geen gelijke kansen krijgen als het gaat om het invullen van hun eigen leven. Tegelijkertijd komen uit andere gemeenten signalen van jonge vrouwen die wel hun eigen keuzes (proberen te) maken, bijvoorbeeld bij het kiezen van hun partner, het volgen van vervolgonderwijs of het betreden van de arbeidsmarkt. Dit zijn voornamelijk de jonge vrouwen die (middelbaar) onderwijs genoten hebben. Ook vanuit de Roma en Sinti zelf wordt benoemd dat meisjes wat meer keuzevrijheid lijken te krijgen. Zo vertelt een respondent dat meisjes voorheen geen sport mochten beoefenen, maar dat zij dit nu wel doen, ondanks dat ouders er niet altijd (volledig) mee instemmen. Het maken van eigen keuzes leidt veelal wel tot verwijdering uit de gemeenschap of het gebrek aan een partner en kinderen. Bovenstaande ontwikkeling betreffende emancipatie wordt in paragraaf 7.2 verder uitgediept.

Verwachtingen voor de toekomst

De deelnemers van de enquête is gevraagd naar de verwachte ontwikkeling van keuzevrijheid van Roma en Sinti voor de komende vijf jaar (figuur 7.3).

Figuur 7.3: Hoeveel vrijheid verwacht u dat Roma/Sinti over 5 jaar zullen hebben om zonder druk van de directe omgeving hun eigen leven in te richten?

Bron: Risbo (eigen bewerking)

Een grote meerderheid van de antwoorden is neutraal (72 antwoorden, 69 procent). Een klein deel van de antwoorden (12 antwoorden, 12 procent) wijst op een positief toekomstbeeld. Respondenten die dit hebben geantwoord, verwachten dat Roma en Sinti over vijf jaar meer keuzevrijheid zullen hebben. Ongeveer één op de vijf antwoorden (20 antwoorden, 19 procent) voorziet een afname van de keuzevrijheid. In vergelijking met 2015 en 2017 zien we in 2019 een kleiner aandeel positieve antwoorden. In 2015 had geen enkele respondent de verwachting dat de keuzevrijheid beperkter zou worden, in 2017 en 2019 is dit bij circa één op de vijf antwoorden het geval. Wanneer we kijken naar de verschillende groepen zien we onder Vooroorlogse Sinti en Vooroorlogse Roma een kleiner percentage respondenten dat een vergroting van de vrijheid verwacht. Ook hier geldt dat het om een klein aantal respondenten gaat. De verschillen moeten daarom met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden.

Het beeld uit de enquête zien we ook enigszins terugkomen in de interviews. Respondenten vinden het lastig om uitspraken te doen over de toekomstige ontwikkelingen omtrent keuzevrijheid. Professionals zijn onzeker over de toekomst, evenals Roma en Sinti zelf. Beiden hopen wel dat het aantal jongeren dat onderwijs volgt, blijft stijgen. Dit zou kunnen leiden tot meer autonomie voor de jonge generatie Roma en Sinti. Deze potentiële verandering omtrent zelfbeschikking zal volgens een aantal respondenten vooral voor meisjes veel betekenen voor de invulling van hun leven.

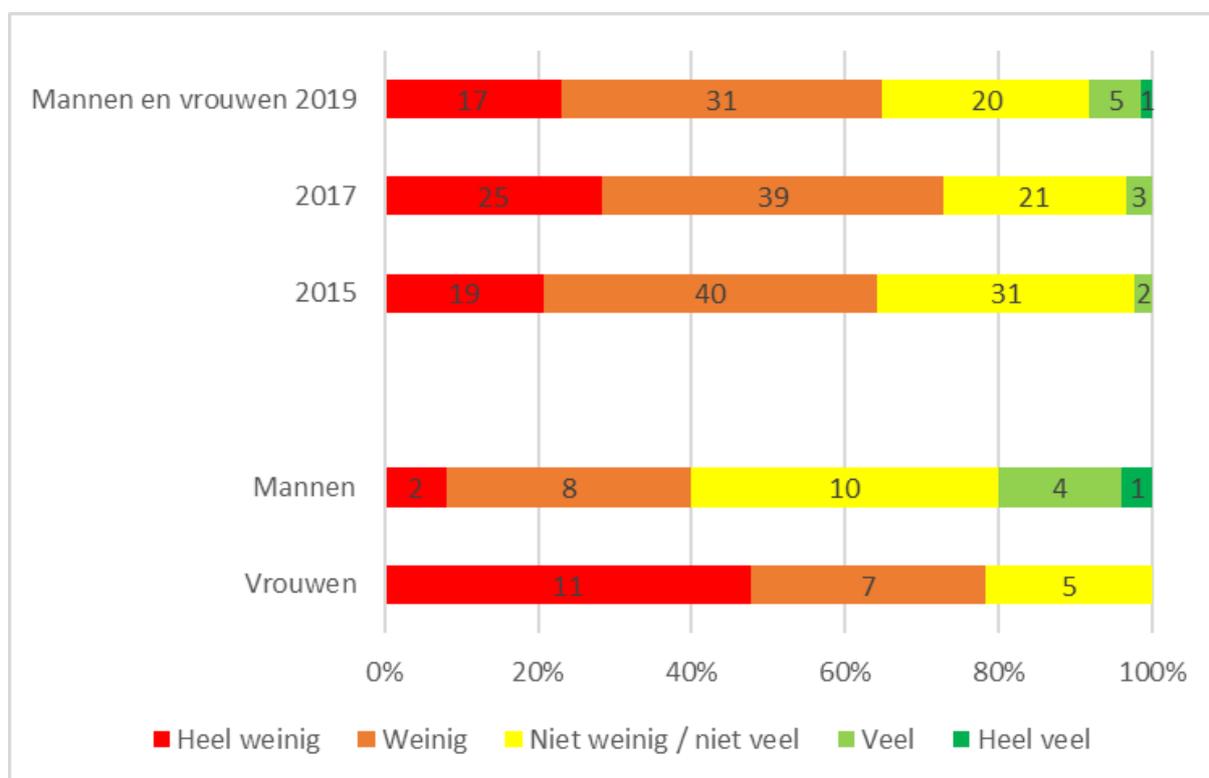
Andere professionals zijn minder positief gestemd over de toekomstverwachtingen. Zij verwachten dat de traditionele rolpatronen en man/vrouw verhoudingen in de huidige generatie nog niet gaan veranderen. De sterke groepsdruk en gesloten cultuur die in veel gemeenschappen bestaat, leiden ertoe dat het ook voor degenen die het graag willen, lastig is het anders te doen. Het veranderen van een degelijk onderdeel van de cultuur zal volgens deze respondenten (wellicht) over enkele generaties plaatsvinden en zeker niet binnen vijf jaar.

7.2 Keuzevrijheid: verdiepende analyse

In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op de keuzevrijheid van (jonge) Roma en Sinti om hun leven in te richten waarop zij dat zelf willen. Er wordt onder andere ingegaan op mogelijke verschillen tussen jongens en meisjes, de keuzevrijheid op het gebied van partnerkeuze en emancipatie. Hierbij worden data uit de interviews en de enquête gebruikt.

Verschillen jongens en meisjes

De deelnemers aan de enquête is gevraagd in hoeverre zij van mening zijn dat er een verschil bestaat in de keuzevrijheid tussen mannen en vrouwen met een Roma of Sinti achtergrond. In figuur 7.4 zijn de totalen voor alle groepen weergegeven, uitgesplitst naar geslacht.

Figuur 7.4: Hoeveel vrijheid hebben Roma/Sinti om zonder druk van de directe omgeving hun eigen leven in te richten?
(Totaal groepen, naar geslacht)
Bron: Risbo (eigen bewerking)

De uitkomsten laten zien dat bijna twee derde van de antwoorden duidt op een (zeer) beperkte keuzevrijheid voor Roma en Sinti (48 antwoorden, 65 procent).¹ Het aandeel positieve antwoorden is zeer beperkt. Zes antwoorden wijzen op een (grote) mate van keuzevrijheid (8 procent). Wanneer we kijken naar de verschillen tussen de antwoorden op deze vraag met eerdere jaargangen dan zien we dat het beeld in 2019 grotendeels overeenkomt met dat in 2015. We zien daarbij een kleine toename van positieve antwoorden.

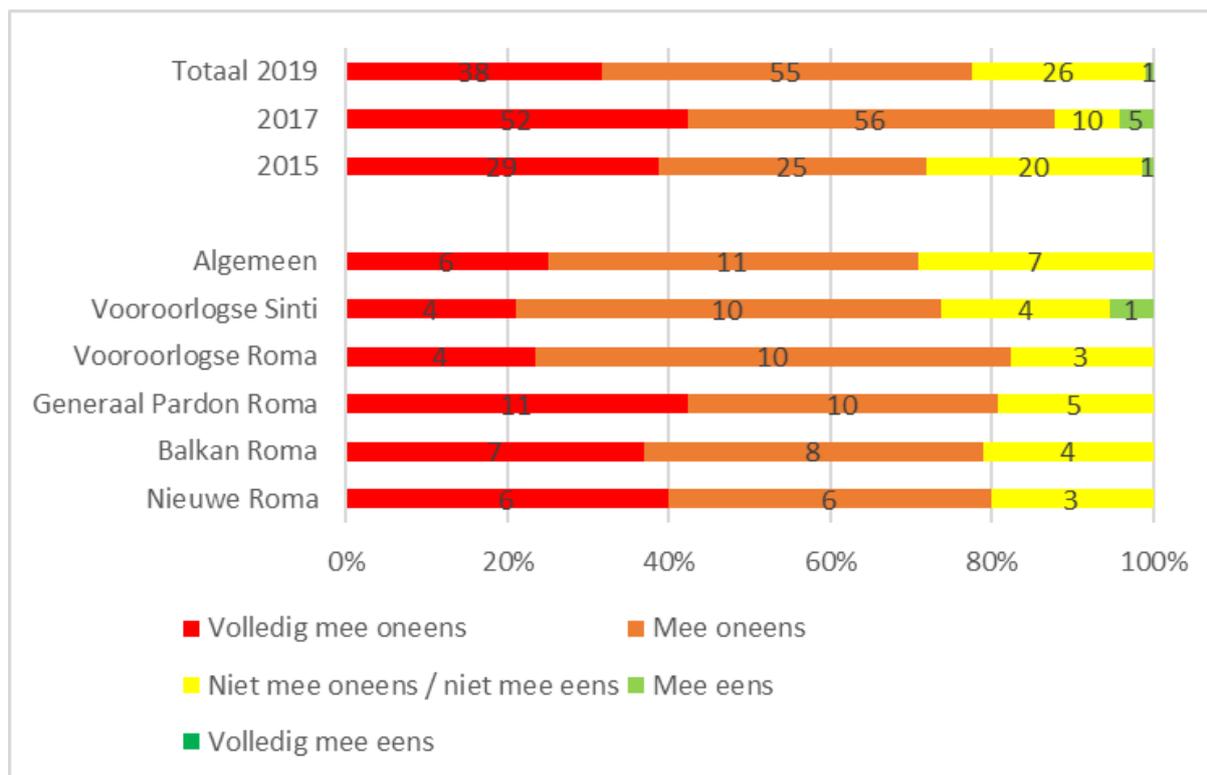
Aan de respondenten is dezelfde vraag voorgelegd maar dan specifiek voor mannen en vrouwen. We zien dat de vraag zeer verschillend is beantwoord. Respondenten zijn van mening dan vrouwen een (veel) beperktere keuzevrijheid hebben dan mannen. Bijna 80 procent van de respondenten is van mening dat vrouwen heel weinig tot weinig keuzevrijheid genieten (18 antwoorden, 78 procent). Dit is een groot verschil met de mannen waarbij een minderheid 'heel weinig' of 'weinig' antwoordt (10 antwoorden, 40 procent). Een even groot deel beantwoordt de vraag met betrekking tot mannen neutraal (10 antwoorden, 40 procent).

Het beeld uit de enquête wordt grotendeels bevestigd tijdens de interviews. Zowel Roma en Sinti zelf als professionals geven aan dat Roma- en Sinti-kinderen beschermd worden opgevoed. Dit uit zich bijvoorbeeld in het niet (buiten) mogen spelen met (burger)kinderen van het andere geslacht vanaf een bepaalde leeftijd (meestal ca. 10 tot 12 jaar). Verder wordt door professionals, Roma en Sinti het brengen en halen naar school tijdens de gehele onderwijsperiode als voorbeeld aangehaald. Ook wanneer de kinderen, voornamelijk meisjes, vanwege schooladvies naar een school buiten de gemeente moeten gaan, wordt dit vaak niet gedaan. Ouders kunnen hun dochters dan namelijk niet meer beschermen tegen invloeden van de, in hun ogen, gevaarlijke burgermaatschappij. Binnen de cultuur wordt met name de maagdelijkheid van meisjes intensief beschermd. Het niet kunnen garanderen van de maagdelijkheid kan grote gevolgen hebben voor de (huwelijks)positie binnen de gemeenschap. Volgens Roma, Sinti en professionals kan dit tot gevolg hebben dat meisjes op een middelbare school terecht komen waar zij een onderwijsniveau volgen dat lager ligt dan dat zij daadwerkelijk geadviseerd krijgen. Dit lijkt minder te gelden voor jongens. Zij mogen veelal wel verder reizen om naar school te gaan. Jongens genieten tevens ook meer vrijheid op het gebied van arbeid dan meisjes volgens een aantal professionals. Het komt echter vaak voor dat jongens op een bepaalde leeftijd volwassen worden geacht waarmee verwacht wordt dat zij gaan bijdragen aan het inkomen. Dit moment valt vaak in de schoolgaande leeftijd en kan tot gevolg hebben dat jongens stoppen met hun opleiding. In die zin zijn veel jongens ook beperkt in hun keuzevrijheid en bestaat er voor hen ook een sterke verwachting om te voldoen aan het rollenpatroon.

Om een beter beeld te krijgen van de verschillen in keuzevrijheid tussen mannen en vrouwen, is aan de deelnemers van de enquête ook gevraagd in hoeverre zij vinden dat vrouwen net zoveel vrijheid hebben als mannen (figuur 7.5).

---

¹ Respondenten konden deze vraag beantwoorden in het algemeen en/of specifiek voor mannen en vrouwen. Om deze reden telt de totaalcategorie 'mannen en vrouwen' meer antwoorden dan de afzonderlijke categorieën bij elkaar opgeteld. ² Wet schuldsanering natuurlijke personen

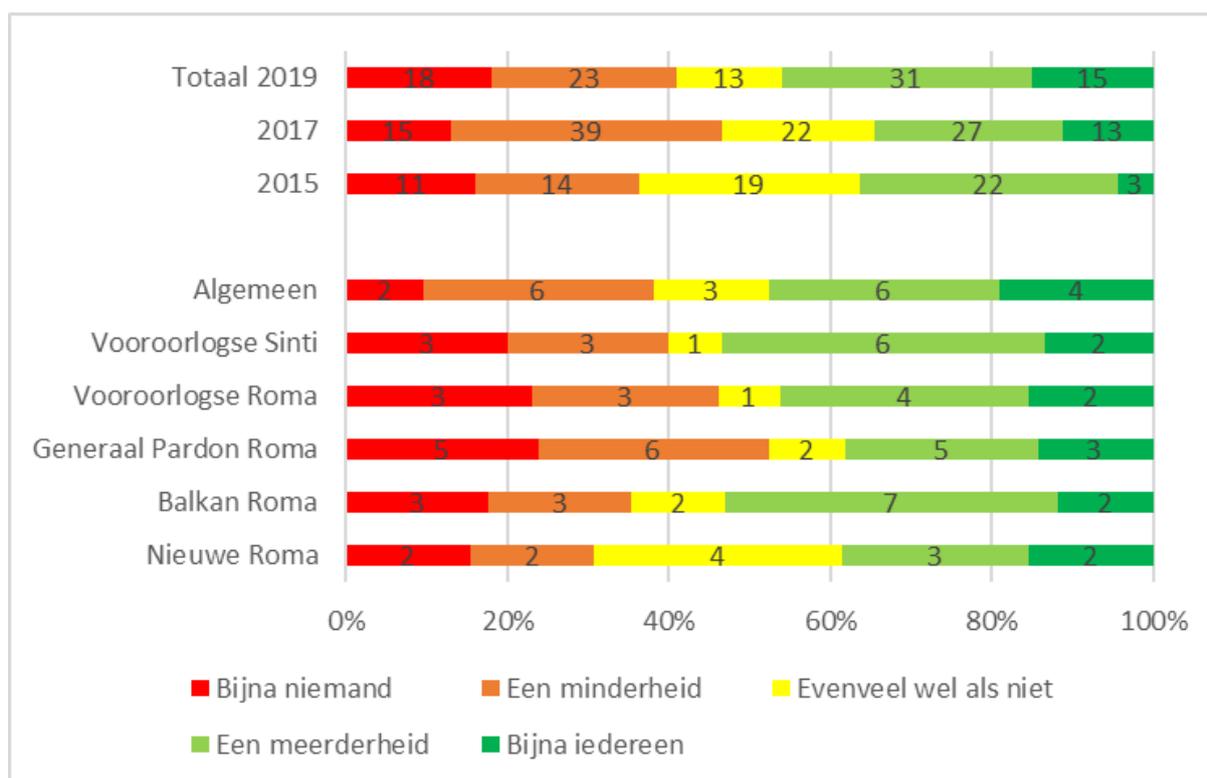
Figuur 7.5: In mijn gemeente hebben vrouwen van de Roma/Sinti gemeenschap net zoveel vrijheid om hun eigen leven in te richten als mannen van de Roma/Sinti gemeenschap.

Bron: Risbo (eigen bewerking)

Uit de resultaten blijkt dat een groot deel van de respondenten het '(volledig) oneens' is met de stelling. Bijna 80 procent van de antwoorden ontkracht de stelling (93 antwoorden, 78 procent). Slecht een enkeling beantwoordt de stelling bevestigend (1 antwoord, <1 procent). De overige antwoorden zijn neutraal (26 antwoorden, 22 procent). In vergelijking met 2017 worden er meer neutrale antwoorden gegeven. Voor elk van de onderscheiden groepen is een vergelijkbaar beeld te zien. In alle groepen geven de meeste antwoorden aan dat er verschillen zijn tussen mannen en vrouwen in de mate van vrijheid die ze hebben om hun eigen leven in te richten.

Dit sluit aan bij de eerder genoemde uitkomsten uit de interviews. Volgens een groot deel van de professionals lijken mannen vrijer opgevoed te worden dan vrouwen. Eén van de professionals benoemt dat meisjes geen keuzevrijheid hebben en moeten doen wat hen wordt opgedragen door de ouders. Een aantal professionals benadrukt echter dat van jongens ook bepaalde rolpatronen worden verwacht vanuit de cultuur. Zo kunnen zij niet altijd hun onderwijs afronden, omdat van hen verwacht wordt te gaan werken in het familiebedrijf.

Figuur 7.6 gaat vervolgens in op het belang dat door Roma en Sinti zelf werd gehecht aan het al dan niet zelf kunnen bepalen op welke manier zij hun leven inrichten.

Figuur 7.6: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk dat zij zelf (individueel) kunnen bepalen hoe zij hun leven inrichten.

Bron: Risbo (eigen bewerking)

Bijna de helft van de antwoorden geeft aan dat 'een meerderheid' (31 antwoorden, 31 procent) of 'bijna iedereen' (15 antwoorden, 15 procent) het belangrijk zou vinden om zelf invulling te geven aan hun leven. Een groot deel van de antwoorden is negatief ten opzichte van de stelling (41 antwoorden, 41 procent). De overige antwoorden zijn neutraal (13 antwoorden, 13 procent). In vergelijking met 2017 is de stelling iets vaker positief beantwoord. Vaker dan in 2017 en in 2015 antwoordt men dat het belangrijk is om zelf inrichting te geven aan het eigen leven. Tussen de onderscheiden groepen is er wel een verschil. Bij de Nieuwe Roma en Generaal-Pardon Roma zijn er minder antwoorden die aangeven dat een meerderheid het belangrijk vindt om zelf te bepalen hoe zijn hun leven inrichten.

Voor vrijwel alle Roma- en Sinti-groepen geldt dat er volgens traditionele rolpatronen wordt opgevoed. Door enkele Roma, Sinti en een groot aantal professionals wordt aangegeven dat meisjes van jongs af aan worden klaargemaakt voor het leven als huismoeder. Het voorbereiden op het krijgen van kinderen en het aanleren van vaardigheden zoals schoonmaken, koken en verzorgen zijn prioriteit. Professionals benoemen dat school daarmee op een tweede plek komt te staan voor veel Roma- en Sinti-meisjes. Een professional constateert dat het lijkt alsof meisjes deze ideeën geïnternaliseerd hebben. Meisjes zouden dit leven "willen", omdat ze hiermee respect verdienen binnen hun gemeenschap. Door de omgeving wordt de meisjes van jongs af aan verteld dat zij door de buitenwereld niet geaccepteerd zullen worden, waardoor de drang naar acceptatie in de eigen gemeenschap groter wordt. Andere professionals vullen aan dat meisjes zich niet bewust zijn van andere mogelijkheden of kansen voor hun leven en hun lot als het ware accepteren. Een respondent vertelt over waarom meisjes stoppen met school en gaan helpen in de huishouding:

Ik denk dat het een stukje cultuur is en verwachting. Eigenlijk een soort van lot wat je hebt als meisje. En ik denk dat ze er enerzijds niet voor opkomen, maar misschien weten ze ook niet dat ze andere keuzes hebben. Dat ze dat gewoon ook begaan, dat ze dat gewoon accepteren.

R31

Wat betreft keuzevrijheid met betrekking tot partners lijkt er volgens Roma en Sinti zelf en professionals geen verschil te bestaan tussen jongens en meisjes. Een van de professionals geeft wel aan dat er een “scheve verhouding” bestaat tussen jongens en meisjes op seksueel gebied.

Ik merk gewoon dat jongens alle ruimte en vrijheid krijgen om op seksueel gebied te experimenteren, weliswaar niet met meisjes van hun eigen gemeenschap en dat meisjes echt heel angstvallig daarmee omgaan. R52

Hieronder wordt hier verder op ingegaan.

Partnerkeuze

De meeste gesproken Roma en Sinti geven aan dat jongens en meisjes vrij zijn in het kiezen van hun partner. Volgens Roma en Sinti zelf komt uithuwelijking nauwelijks meer voor. Indien zij aangeven dat er sprake is van huwelijksdwang dan speelt dit vaak bij andere groepen of gemeenschappen dan waar zij zelf toe behoren. Veel Roma en Sinti geven aan dat er een sterk stigma bestaat ten opzichte van uithuwelijking. Zij geven aan dat dit een hardnekkig beeld is waar zij niet mee geassocieerd willen worden. Indien dit nog voor zou komen, is het bij een zeer klein aantal conservatieve gemeenschappen, aldus de respondenten. Tegelijkertijd geven veel Roma- en Sinti-ouders eerlijk aan dat zij het liefst zien dat hun kind een partner vindt uit de eigen gemeenschap en/of cultuur. Deze ouders hebben vaak zelf geen slechte ervaringen met hun eigen huwelijk (of dat van hun ouders) en vinden het belangrijk dat de cultuur behouden blijft. Zo stelt één van de respondenten dat een partner binnen de gemeenschap de cultuur begrijpt en de regels naleeft, iets wat bij buitenstaanders niet het geval is. Een groot deel van de professionals betwijfelt de benoemde vrijheid in het kiezen van een partner. Zo vertelt een professional:

We hebben best wat vrouwen van achttien-, twintigjarige leeftijd, soms nog jonger, die aangeven tegen mensen die zij vertrouwen, zoals een wijkagent of hulpverlener, dat zij niet uitgehuwelijkt willen worden. Dat zij zelf hun eigen partner willen kiezen. R27

Deze signalen van professionals uit verschillende gemeenten staan in contrast met de verhalen van Roma en Sinti zelf. Hoewel professionals aangeven dat het lastig is om zicht te houden op de gesloten

Generaal-Pardon Roma: Marius

Marius vertelt dat hij en zijn gezin wat betreft keuzevrijheid al wat verder zijn dan andere Roma gezinnen in zijn omgeving, bijvoorbeeld wat betreft opleiding. Hij wil echter wel tot op een zekere hoogte invloed hebben op de invulling van het leven van zijn kinderen. Tot voor kort hadden hij en zijn vrouw besloten om hun oudste zoon vrij te laten in zijn partnerkeuze en hem eerst op zijn toekomst te laten focussen. Daar is wat verandering in gekomen toen de oudste zoon thuiskwam met een meisje met een andere achtergrond. “Het voelde toch wel vreemd dat mijn zoon met een ander soort meisje komt.” Het liefst zien hij en zijn vrouw hun zoon met een Roma-meisje, “die kent onze cultuur, die kent de regels, die weet bijvoorbeeld dat je niet in een minirok bij ons binnen kan komen bijvoorbeeld”. Marius en zijn vrouw hebben daarom besloten om bij hun andere kinderen meer invloed op de partnerkeuze uit te oefenen.

huwelijken, het gaat immers om informele huwelijken, hebben zij de indruk dat er sprake lijkt te zijn van een lichte daling in het aantal ‘gedwongen’ huwelijken. Desondanks komt dit nog steeds voor in een aantal gemeenten. Bij Sinti lijkt uithuwelijking vrijwel niet meer voor te komen, stellen de gesproken Sinti en professionals. Echter is er één professional die meent dat uithuwelijking binnen deze groep nog wel aan de orde is.

Volgens één van de bevraagde Roma wordt er bij uithuwelijking niet alleen waarde gehecht aan de partner, maar ook aan de familie waarmee een verband ontstaat. Aansluitend hierop noemt een professional uithuwelijking een soort “strategisch zakelijke verbintenis”: introuwen bij bepaalde families kan ervoor zorgen dat een familie meer aanzien krijgt binnen de gemeenschap. Een andere professional stelt dat soms bij de geboorte al wordt bepaald welke kinderen later zullen gaan trouwen. Onderling zouden er in sommige gemeenschappen afspraken worden gemaakt over potentiële huwelijken vanwege familiebanden. Dit hoeft echter niet altijd een partner uit een in Nederland gevestigde familie te zijn. Professionals uit sommige gemeenten merken op dat zij met enige regelmaat te maken hebben met instroom van nieuwe (voornamelijk) Roma-vrouwen uit het buitenland. Vermoed wordt dat deze instromers naar Nederland zijn gekomen als onderdeel van een huwelijk. Een professional merkt op dat partners in het buitenland gezocht worden via familieconnecties, Facebook en dat vrijgezellenmarkten bestaan in het buitenland specifiek voor Roma, bijvoorbeeld in Bulgarije.

Een gesproken professional benoemt dat Roma-vrouwen als maagd het huwelijk in moeten gaan en dat dit wordt gecontroleerd door de wederzijdse ouders (moeder en schoonmoeders). Volgens deze professional wordt er onder Roma-jongeren steeds meer geëxperimenteerd op seksueel gebied, wat betekent dat meisjes soms geen maagd meer zijn wanneer zij het huwelijk in gaan. Mocht de schoonfamilie dit ontdekken, worden de Roma-meisjes weer naar de eigen familie gebracht.

Ook het betalen van een bruidsschat, een belangrijk onderdeel van traditionele culturele huwelijken, is soms nog aan de orde volgens een aantal professionals en een enkele Roma. Eén van de geïnterviewde Roma vertelt dat de bruidsschat aantoont dat de (familie van) de bruidegom de dochter kan onderhouden en het betalen van geld zorgt ervoor dat iemand zozegd “zuiniger” met de vrouw om gaat.

We hebben laatst een discussie gehad met traditionele Roma en daar hadden we het over dat zij bruidsschatten vragen voor hun dochters. En ik zeg tegen hem: vind je dat dan niet raar? Want eigenlijk als jij mij nou zegt, als je je auto verkoopt dan is die auto van mij. Dan mag ik daarmee doen en laten wat ik wil. Maar als ik je auto ‘leen’ dan moet ik toch een stuk voorzichtiger zijn. Het antwoord wat ik [van hem] terugkreeg is: nee dat is helemaal niet zo, want als jij iets gratis krijgt [...] ben je er niet zuinig op. R20

Volgens een professional moet de bruidsschat door de vrouw worden terugverdiend. In andere woorden: de vrouw moet laten zien dat zij het geld waard was door gehoorzaam te zijn, te zorgen voor de familie en het huishouden te doen. Hoewel het in absolute zin om kleine aantallen gaat, lijkt het betalen van een bruidsschat in sommige gemeenschappen nog voor te komen. Het gaat hierbij om de zeer traditionele Roma-gemeenschappen. Door veel andere Roma (en Sinti) wordt dit echter als achterhaald en ouderwets beschouwd. Een Roma behorende tot de Generaal-Pardon groep vertelt in een interview liever cadeaus of geld aan de kinderen te geven wanneer zij trouwen dan een bruidsschat te ontvangen

of te betalen. Dit is een gedachte die niet altijd positief wordt ontvangen door de gemeenschap. Zo vult de betreffende respondent aan wat voor reacties hij vanuit de gemeenschap hierop krijgt:

Veel zeggen jullie zijn gek. Jullie zijn vernederlandst. Jullie verpesten onze dochters hiermee. Die worden dan boos. R28

De verhalen van de respondenten over gedwongen huwelijken staan in contrast met de constatering van een groot deel van de gesproken Roma, Sinti en enkele professionals dat gemengde relaties en huwelijken steeds meer lijken voor te komen. Ook benoemt een professional dat er relatief meer scheidingen lijken te zijn onder Roma en Sinti, vooral bij gemengde huwelijken. De oorzaak van de scheiding ligt veelal bij de eisen die het gezin (en de vrouw) stelt aan de man, waaraan hij niet kan voldoen. Het gaat hier vooral om huwelijken tussen Roma- of Sinti-mannen en burgervrouwen, aldus de betreffende respondent.

Vooraf jonge vrouwen lijken vaker hun partners te kiezen buiten de eigen gemeenschap. Door sommige professionals wordt dit signaal verklaard door de groeiende emancipatie onder Roma- en Sinti-vrouwen. In sommige gevallen is het echter de vraag in hoeverre dit ook de eigen wens is van deze vrouwen. De emancipatie van deze vrouwen kan ook tot een reactie van de gemeenschap leiden.

Emancipatie

Een veel gehoord geluid vanuit zowel Roma en Sinti als de professionals is dat vooral jonge vrouwen meer eigen keuzes lijken te maken. Zowel als het gaat om onderwijs en arbeid als partnerkeuze en het krijgen van kinderen. Hoewel er nog steeds een sterk rollenpatroon bestaat waarbij de vrouw wordt geacht thuis te blijven, voor de kinderen te zorgen en naar haar man te luisteren, zijn er in verschillende gemeenten voorbeelden van vrouwen die eigen keuzes maken. Zo vertellen professionals over jonge vrouwen die aangeven dat zij niet vroeg willen trouwen, meisjes die een opleiding volgen en vrouwen die de arbeidsmarkt betreden. De vrouwen die zich uitspreken over gewenste veranderingen in de keuzevrijheid van Roma en Sinti zijn veelal vrouwen die een (hogere) opleiding hebben genoten. Aan deze voorzichtig opkomende emancipatie kleven echter een aantal neveneffecten. Zo blijkt uit interviews met professionals dat jonge vrouwen met een diploma of een baan minder interessant worden gevonden door mannen. Eén van de respondenten legt dit uit:

Er zijn een aantal dames die echt aan de slag willen, die hebben het best wel moeilijk. Want als Romameisje is het de vraag van, ben je dan nog interessant voor een Roma-man daarin, omdat dat betekent dat je je ook niet in de hiërarchie zomaar meer onderwerpt. Dus dat idee van anders in de maatschappij staan, dat betekent ook dat jij anders in jouw eigen gemeenschap komt te staan. En dat kan een hele lastige zijn. R8

Tevens is het belangrijk dat de maagdelijkheid van de vrouwen voor het huwelijk gegarandeerd kan worden. Hoe ouder de vrouwen zijn, hoe groter de kans is (dat er geruchten ontstaan) dat zij geen maagd meer zijn, aldus een van de respondenten. In een van de gemeenten hebben deze emancipatie tot gevolg dat mannen steeds vaker vrouwen uit andere landen halen om mee te trouwen, zogeheten importbruiden. Voor de vrouwen betekent het hebben van een opleiding en werk ook dat zij pas op latere leeftijd aan een partner en kinderen willen beginnen. In de Roma-/Sinti-cultuur is een vrouw zonder man

en kinderen na haar vijftiende een zogenaemde “oude vrijster”. Hierdoor heeft een van de gemeenten een aantal vrouwen van rond de vijftiende jaar zonder partner en kinderen, haalt een van de professionals aan. Dit betekent volgens een aantal professionals dat jonge vrouwen steeds vaker relaties aangaan met partners buiten de gemeenschap.

Een ander neveneffect van de emancipatie, benoemd door een aantal professionals, is dat vrouwen worden verstoten uit de gemeenschap vanwege het maken van eigen keuzes. Vrouwen worden geacht thuis te blijven, voor de kinderen te zorgen en niet te gaan werken. Mocht een vrouw toch willen gaan werken, mag dit pas wanneer de kinderen het huis uit zijn. Als vrouwen willen werken als de kinderen nog thuis wonen, dan verzetten ze zich tegen de gemeenschap.

Er zijn ook voorbeelden van Roma die een relatie aangaan met personen van hetzelfde geslacht. In sommige gemeenschappen lijkt dit redelijk geaccepteerd te worden, terwijl hierover in andere gemeenschappen conflicten ontstaan.

7.3 Conclusie

Op het gebied van keuzevrijheid bestaan er verschillende visies tussen de doelgroep(en) en de professionals die werkzaam zijn bij gemeenten of instanties. Ook zijn er aanzienlijke verschillen te bemerken tussen de doelgroepen wanneer het gaat om de vrijheid die Roma en Sinti ervaren om hun eigen leven in te richten zoals zij dat willen. In het algemeen beoordelen de respondenten de keuzevrijheid van Roma en Sinti als beperkt. Volgens professionals en enkele Roma en Sinti speelt groepsdruk en opvoeding volgens een traditioneel verwachtings- en rollenpatroon hierbij een belangrijke rol. Roma en Sinti geven zelf aan dat jongeren relatief jong trouwen, maar dit uit eigen wil doen. Een deel van de professionals betwijfelt de mate van vrijheid wat betreft partnerkeuze. Zij hebben het idee dat uithuwelijking nog steeds voor komt, voornamelijk bij traditionele gemeenschappen. Binnen de Sinti-gemeenschappen zou dit niet voor komen. Roma-respondenten geven aan dat uithuwelijking niet meer voor komt en een stigma is dat aan de groep blijft kleven.

Huwelijken worden veelal traditioneel gesloten, trouwen voor de Nederlandse wet komt nauwelijks voor. Meisjes lijken meer beschermd opgevoed te worden dan jongens. Meer vrijheid geven aan kinderen wordt veelal niet geaccepteerd door de gemeenschap, aldus enkele respondenten. Toch geven enkele bevraagde Roma en Sinti aan hun kinderen meer vrijheid te geven dan gebruikelijk is in de gemeenschap.

Sinds 2017 zijn er tevens meer Roma- en Sinti-stichtingen gekomen die zich inzetten voor verbetering van de positie van de eigen gemeenschap. Ook voor deze stichtingen blijkt het vaak moeilijk om resultaten te boeken. Deze personen hebben moeite om hun hulp geaccepteerd te krijgen en worden als verrader gezien in de gemeenschap, omdat zij de leefwijze zouden willen veranderen.

In een aantal gemeenten geven zowel professionals als de doelgroep aan dat jongeren steeds mondiger worden en hun eigen keuzes willen maken omtrent onderwijs, arbeid en partners. Tevens lijkt de huwelijksleeftijd langzaam te stijgen, wat door enkele respondenten verklaard wordt door de

mondigere jongeren en dat er langer naar school wordt gegaan. Ook wordt er door enkele respondenten een afname van het aantal gearrangeerde huwelijken benoemd.

Hoewel een aantal professionals aangeeft dat voornamelijk Roma- en Sinti-vrouwen geen gelijke kansen krijgen als het gaat om het invullen van hun eigen leven, wordt er in andere gemeenten melding gemaakt van jonge vrouwen die wel hun eigen keuzes proberen te maken. Hier gaat het vooral om vrouwen die (middelbaar) onderwijs genoten hebben. Echter kan het maken van eigen keuzes verwijdering uit de gemeenschap of een gebrek aan partner tot gevolg hebben.

Het merendeel van de respondenten verwacht niet dat er veel zal veranderen omtrent keuzevrijheid in de komende vijf jaar. Toch hoopt een aantal respondenten dat het aantal jongeren dat onderwijs volgt zal blijven stijgen, wat positief kan zijn voor hun autonomie en zelfbeschikking.

Hoofdstuk 8 Contact met de (lokale) overheid

Net zoals bij eerdere metingen is ook in 2019 onderzoek gedaan naar de contacten tussen de lokale overheid en Roma en Sinti. Hierbij is dezelfde opzet gehanteerd als bij de eerste en tweede vervolgmeting. Respondenten is zowel via een online vragenlijst als via interviews gevraagd naar de huidige stand van zaken, ontwikkelingen en toekomstverwachtingen met betrekking tot dit onderwerp. In paragraaf 8.1 worden de actuele situatie, de ontwikkeling sinds 2017 en de toekomstverwachting besproken. In paragraaf 8.2 wordt verdiepende informatie gegeven. Elke paragraaf bestaat uit een combinatie van data uit de enquête aangevuld met data uit de interviews.

Eerdere metingen

In de nulmeting van de Monitor Sociale Inclusie werd geconcludeerd dat de contacten tussen enerzijds de overheid en anderzijds de Roma- en Sinti-gemeenschappen niet altijd even soepel verliepen. Veel Roma en Sinti zouden het gevoel hebben dat mensen van 'buiten' niet naar hen willen luisteren. Richting de overheid en de maatschappelijke organisaties bestond een gevoel van wantrouwen en ervoer men regelmatig niet gehoord te worden. Gemeenten en professionals ervoeren op hun beurt de Roma en Sinti vaak als erg gesloten. Er was veel tijd nodig om tot contact te komen. Tijdens de eerste vervolgmeting werd een voornamelijk positieve ontwikkeling waargenomen. Geconcludeerd werd dat Roma en Sinti steeds meer contact hadden met de (lokale) overheid en dat er meer beweging vanuit de Roma en Sinti ontstond om de positie te verbeteren. Er zouden meer zelforganisaties en stichtingen zijn opgestart waarin men zelf actie onderneemt om de positie te verbeteren. Tegelijkertijd deden gemeenten meer hun best om een relatie op te bouwen. Desondanks gaven veel professionals nog aan centrale aanspreekpunten binnen de Roma en Sinti gemeenschappen te missen. Ook het contact met de landelijke overheid leek iets te zijn verbeterd.

In 2017 kwam een wisselend beeld naar voren. Over het algemeen werd aangegeven dat er een grote mate van wantrouwen bestond vanuit de Roma en Sinti richting de overheid en instanties, vaak ingegeven vanuit het verleden. In de gemeenten waar professionals relatief positief oordeelden over het contact met Roma of Sinti, waren zij vaak al jaren intensief bezig met de gemeenschap. Zij hadden een vertrouwensband opgebouwd en waren een bekend gezicht in de gemeenschap. In de gemeenten waar weinig of slecht contact was met de gemeenschappen gaf men aan dat het lastig is om woordvoerders of intermediairs te vinden, was er vaak sprake van een minder goedlopende ketenaanpak en bestond het beeld dat de Roma en Sinti geen behoefte hadden aan contact. Een groot deel van de Roma en Sinti stond negatief ten opzichte van de relatie met de (lokale) overheid. Zij voelden zich vaak niet serieus genomen en geen volwaardige gesprekspartner. Sommigen van hen gaven aan het gevoel te hebben gebruikt te worden voor informatie maar hier niets voor terug te krijgen. Tot slot werd geconcludeerd dat het contact tussen Nieuwe Roma en de overheid vaak zeer beperkt bleef.

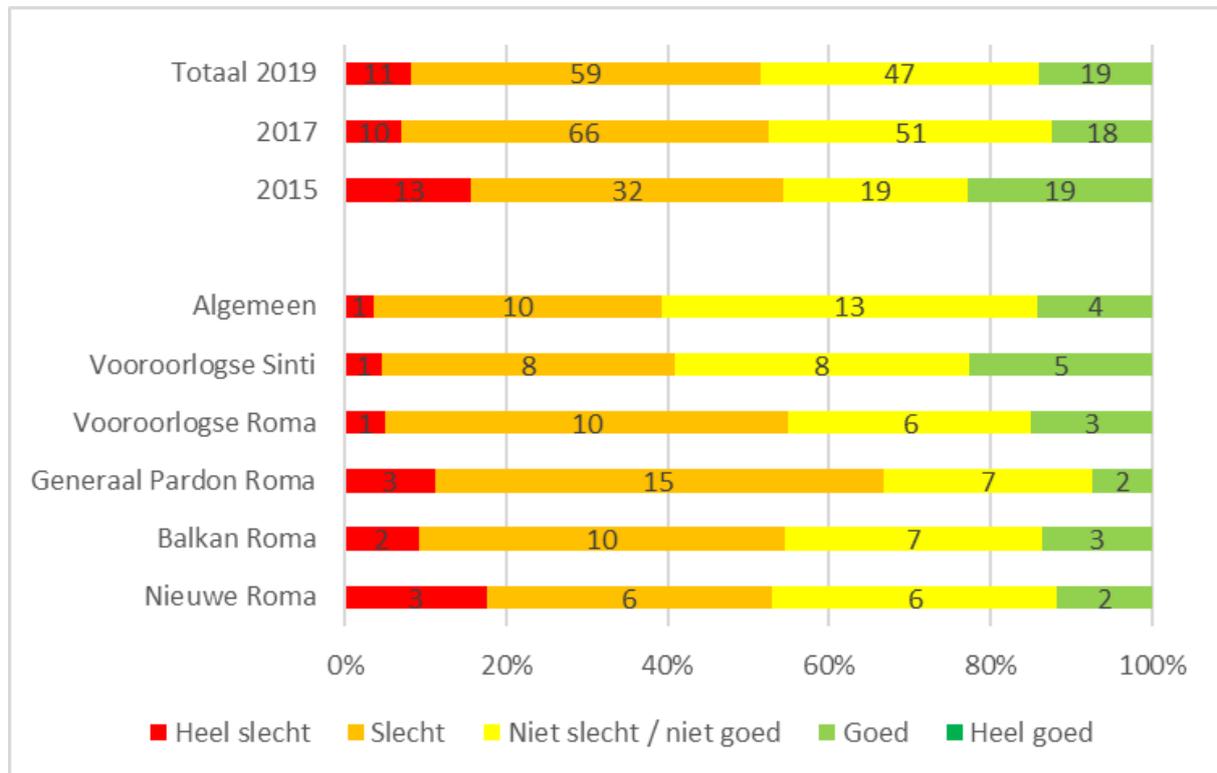
Literatuur met betrekking tot contacten tussen overheid en gemeenschappen sinds 2017

Er zijn sinds 2017 geen publicaties verschenen met betrekking tot het thema 'contact met de (lokale) overheid'.

8.1 Contact met de (lokale) overheid: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting

Huidige situatie

In figuur 8.1 zijn de antwoorden van de deelnemers aan de enquête weergegeven op de vraag over de relatie tussen Roma en Sinti en de (lokale) overheid.

Figuur 8.1: Hoe is het naar uw mening gesteld met de relatie van Roma/Sinti met de (lokale) overheid?

Bron: Risbo (eigen bewerking)

Ongeveer de helft van de antwoorden duidt erop dat er sprake is van een slechte relatie tussen de overheid en Roma en Sinti. Een klein deel zegt dat de relatie 'heel slecht' is (11 antwoorden, 8 procent), een aanzienlijk deel vindt de relatie 'slecht' (59 antwoorden, 43 procent). Iets meer dan een derde van de antwoorden is neutraal (47 antwoorden, 35 procent). Een klein deel van de antwoorden wijst op een goede relatie tussen de (lokale) overheid en Roma en Sinti (19 antwoorden, 14 procent). Geen enkele respondent heeft 'heel goed' geantwoord. De beoordeling van de relatie met de lokale overheid is vergelijkbaar met de beoordeling in 2017. Onder de verschillende groepen zijn kleine verschillen zichtbaar. Bij de Vooroorlogse Sinti vindt een minderheid dat er een slechte relatie is met de overheid, van de Generaal-Pardon Roma wordt de relatie met de overheid relatief vaak als slecht beoordeeld.

Uit de interviews ontstaat, net als in voorgaande metingen, een diffuus beeld. Grofweg kan een tweedeling gemaakt worden tussen professionals die aangeven dat er (enig) contact is en professionals die aangeven dat er geen contact bestaat. De professionals die benoemen dat er sprake is van contact geven veelal aan dat er relatief veel nieuwe stichtingen zijn ontstaan, dat de gemeenschappen de weg naar de (semi-)overheid weten te weten en dat sprake is van een voorzichtige vertrouwensband. Ook in deze gemeenten blijven het contact en vertrouwen echter broos. Verschillende professionals geven aan dat in hun gemeente de Roma en/of Sinti niet anders behandeld worden dan andere burgers. Indien de Roma of Sinti iets met de gemeente van doen hebben dan dienen zij zich te melden bij de gemeentelijke instanties, net zoals andere burgers. Sommige professionals vinden dit een goede ontwikkeling. Zij hekelen dat de Roma of Sinti altijd anders behandeld worden en als aparte groep besproken worden. In hun ogen werkt dit stigmatiserend. Een ander deel van de professionals is van mening dat de problematiek zo hardnekkig is en zo sterk samenhangt met de achtergrond van de groep dat zij betwijfelen of generiek beleid effect zal hebben op deze groepen.

De contacten tussen de (lokale) overheid en de Roma en Sinti zijn veelal gericht op de woonomstandigheden (met name bij Sinti), participatie aan onderwijs, herdenkingen en toeleiding naar arbeid. Tegelijkertijd wordt aangegeven dat hoewel er nu sprake is van contact, dit nooit helemaal in wederzijds vertrouwen plaatsvindt. Verschillende professionals zijn van mening dat Roma en Sinti de weg naar de overheid weten te vinden wanneer zij er zelf voordeel uit kunnen halen.

Tot slot komt uit een aantal gesprekken naar voren dat wanneer er sprake is van een formele (subsidie)relatie dit niet altijd naar tevredenheid verloopt. In meerdere gemeenten wordt melding gemaakt van subsidierelaties die geschonden zijn en waar geld onjuist is besteed of uitgaven die niet verantwoord kunnen worden. Een professional geeft hier als verklaring voor dat de Roma en Sinti cultuur in de eerste plaats een orale cultuur is. Veel personen behorende tot de doelgroep hebben geen ervaring met het doen van subsidieaanvragen of -verantwoordingen. In verschillende gemeenten heeft dit ertoe geleid dat in het verleden subsidies zijn vergeven, maar dat deze uiteindelijk weer zijn stopgezet of niet zijn gecontinueerd.

In een ander deel van de gemeenten blijft contact met de doelgroepen problematisch. Deze professionals benoemen dat de lokale gemeenschap(en) versplinterd en gesloten zijn en dat het ontbreekt aan wederzijds vertrouwen. In veel van deze gemeenten is sprake van sterk gefragmenteerde gemeenschappen. Dit is met name het geval wanneer Roma en/of Sinti verspreid over de gemeente in verschillende woonwagencentra wonen. Hoewel deze groepen vaak als één gemeenschap worden beschouwd, is dit in de praktijk niet het geval. Tevens geven professionals aan te maken te hebben met zeer gesloten gemeenschappen die zeer wantrouwend tegenover de overheid staan. In veel van deze gevallen wordt gerefereerd aan het verleden waarbij Roma en Sinti zich verraden voelen door de overheid. Een veel gebruikt voorbeeld hiervan betreft de vervolging van deze groepen tijdens de Tweede

Wereldoorlog en de rol die de Nederlandse overheid daarbij speelde. Ook nu nog wordt de overheid door deze groepen beschouwd als een vijandige instantie die de levensvrijheid en -wijze wil beperken.

Veel Roma bestempelen het contact met de (lokale) overheid vaak als slecht. Zij geven aan dat er wel contact is maar dat dit niet tot acties leidt of in hun ogen enkel dient om de groepen in kaart te brengen of repressief beleid te voeren. Veel van de Roma en Sinti respondenten geven aan geen vertrouwen (meer) te hebben in de beloftes van de (lokale) overheid. Zij geven aan dat er in het verleden veel beloofd is, maar dat hier weinig van is waargemaakt. Een aantal Roma-respondenten geeft aan de indruk te hebben dat de gemeente veel subsidie ontvangt van het Rijk om de positie van Roma te verbeteren, maar dat dit geld niet ten goede komt aan de gemeenschappen.

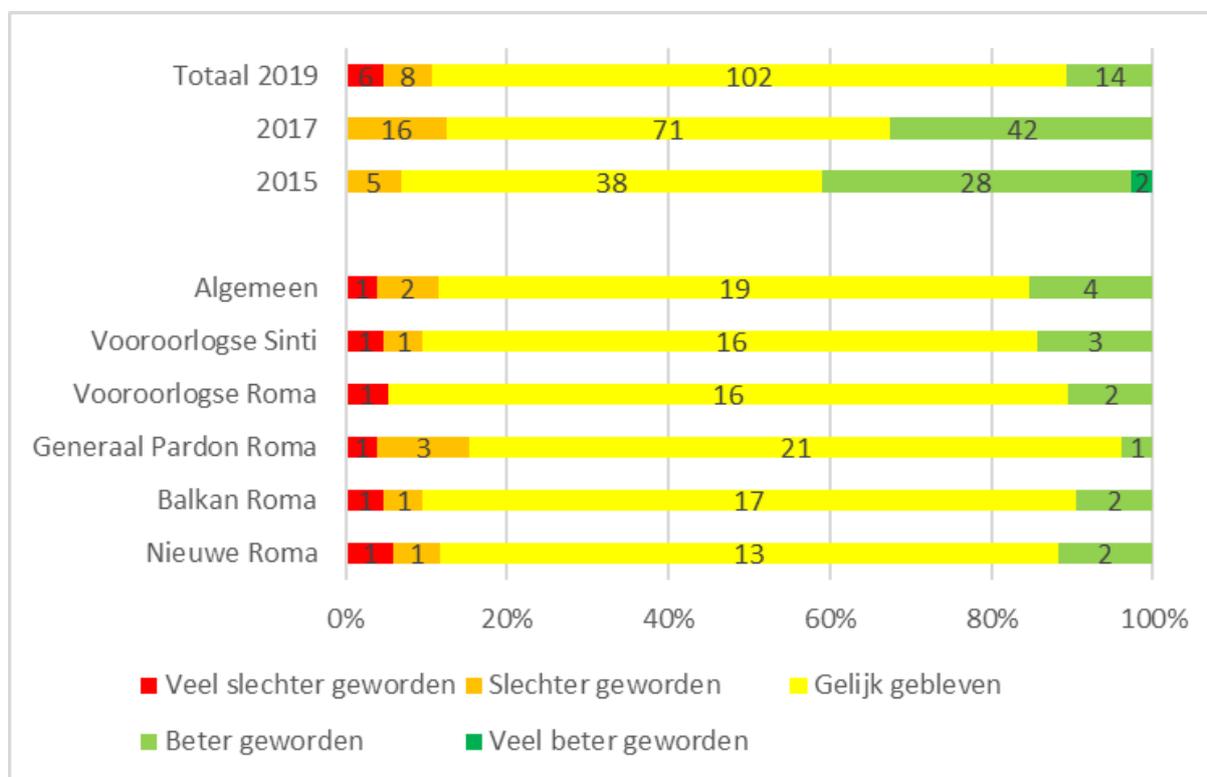
Veel Roma bestempelen het contact met de lokale overheid als slecht. Zij geven aan het gevoel te hebben dat er sprake is van vooroordelen en vooringenomenheid. Deze Roma hebben het gevoel niet serieus genomen te worden en hebben de indruk dat hun plannen en initiatieven al negatief beoordeeld worden voordat ernaar gekeken is. Hoewel Sinti ook zeer kritisch zijn over de contacten tussen de overheid en de gemeenschap lijken zij iets positiever gestemd. Veel van hen hebben de indruk dat er met name op het gebied van de standplaatsen inzet wordt gepleegd vanuit de overheid. Wel plaatsen veel Sinti de kanttekening dat zij nog moeten zien of de beloften op dit vlak ook daadwerkelijk tot actie zullen leiden. Contacten tussen Nieuwe Roma en de (lokale) overheid lijken net zoals in voorgaande jaren nog steeds zeer beperkt. Veel Nieuwe Roma zijn in de eerste plaats bezig om in hun inkomen te voorzien. Daarnaast zijn zij vaak mobieler, leven meer verspreid, minder binnen een gesloten gemeenschap en kunnen minder aanspraak maken op voorzieningen dan andere Roma en Sinti vanwege hun vaak korte verblijfsduur in Nederland.

Sinti: Nadino

Nadino is positief over een specifieke verandering, zeker sinds 2015. "In de afgelopen jaren heb ik veel personen zien verschijnen die actief zijn geworden in hun gemeente op allerlei gebied. Dat vind ik erg positief. Ze zijn actief voor hun woonwagens, op standplaatsen/huisvesting, bij herdenkingen, met muziek en erfgoed. Wel zou ik graag meer de verbinding tussen die personen zien. Je hebt eigenlijk speciaal mensen nodig die die verbinding landelijk weten te leggen tussen al die plaatselijk actieve personen. Daar zit nog een gat tussen. Ik heb vanuit de muziek en educatie altijd die verbinding proberen te leggen, tussen Sinti en Roma, binnen de Sinti gemeenschap, met burgers, ik heb dat altijd belangrijk gevonden".

Ontwikkeling van het contact met de (lokale) overheid sinds 2017

Figuur 8.2 heeft betrekking op de ontwikkeling van de relatie van Roma en Sinti met de (lokale) overheid sinds 2017.

Figuur 8.2: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de relatie van Roma/Sinti met de (lokale) overheid sinds 2017?
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Wanneer we kijken naar de ontwikkeling in de afgelopen twee jaar dan zien we dat het grootste deel van de antwoorden neutraal is. De relatie tussen Roma en Sinti en de overheid zou grotendeels gelijk zijn gebleven (102 antwoorden, 78 procent). Daarnaast zien we een klein deel van de antwoorden waaruit een verbetering in de relatie blijkt (14 antwoorden, 11 procent). Acht van de antwoorden geven aan dat de relatie verslechterd is (8 antwoorden, 6 procent). Een beperkt deel van de antwoorden geeft aan dat de relatie met de lokale overheid 'veel slechter geworden' is (6 antwoorden 5 procent). In vergelijking met 2017 is de ontwikkeling minder vaak positief en vaker als neutraal beoordeeld. Er zijn geen noemenswaardige verschillen tussen de onderscheiden groepen.

Door de respondenten wordt de ontwikkeling binnen dit thema wisselend beoordeeld. Een deel van de professionals vindt dat er afgelopen twee jaar een positieve ontwikkeling heeft plaatsgevonden. Zij benoemen dat er veel stichtingen zijn bijgekomen, dat er meer initiatieven zijn ontstaan vanuit de gemeenschappen en dat er relatief veel contact is. Dit is een trend die ook in de voorgaande metingen werd benoemd. Sommige respondenten vermoeden dat dit deels komt doordat stichtingen vanuit de subsidieregeling in het kader van de herstelgelden aanspraak kunnen maken op geld wanneer dat ingezet wordt ter verbetering van de positie van Roma en/of Sinti. Daarnaast wordt vaak benoemd dat er de afgelopen jaren meer intermediairs actief zijn geworden. Tegelijkertijd zijn er professionals die aangeven dat de mate van contact onveranderd is. Er zijn zeer weinig professionals die aangeven dat

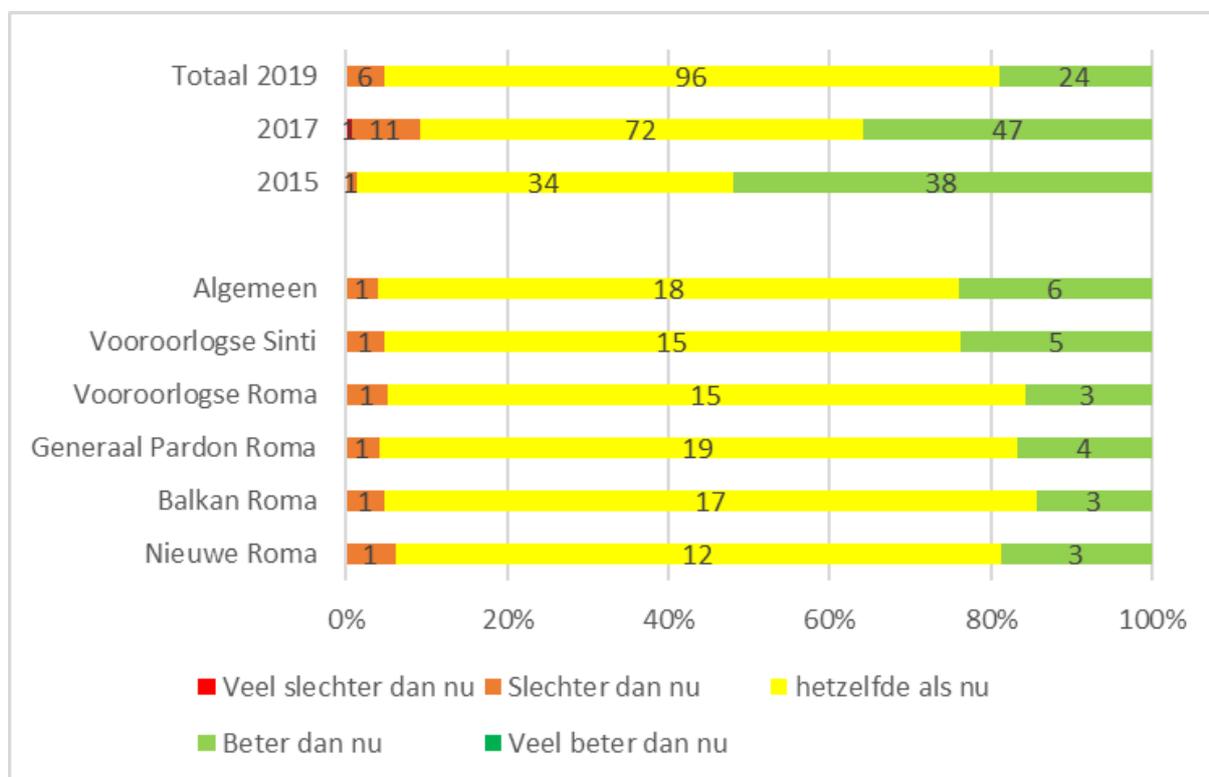
het contact is verslechterd. De gemeenten waar het contact veelal onveranderd gebleven is, betreft gemeenten waar vaak überhaupt weinig contact met de doelgroep bestaat. Dit is overeenkomstig met de tweede vervolgmeting (2017). Tot slot zijn er enkele respondenten van mening dat de situatie verslechterd is. Zij geven aan dat de (landelijke) overlegstructuren die tijdens de proeftuinperiode zijn opgetuigd zijn afgeschaft of in afgezwakte vorm zijn voortgezet.

In de gemeenten waar men positief is over de ontwikkeling van het contact met de gemeenschappen, hebben vaak geen grote veranderingen in de fysieke omgeving plaatsgevonden. In deze gemeenten is de afgelopen twee jaar gewerkt om de bestaande contacten te continueren en het vertrouwen verder uit te bouwen. Een punt waarop meer contact lijkt te zijn ontstaan, betreft de huisvesting. Met name in gemeenten waar Sinti (en in mindere mate Roma) woonachtig zijn in woonwagencentra, is er vaak een dialoog ontstaan. In sommige gemeenten heeft dit betrekking op het onderhoud en de staat van de woonwagencentra, terwijl het op andere plekken gaat over uitbreiding van het aantal standplaatsen. Het verschijnen van verschillende publicaties hierover (waaronder het rapport van de nationale ombudsman, college voor de rechten van de mens en het beleidskader gericht woonwagen- en standplaatsen) lijken hierop van invloed te zijn geweest.

Vanuit de doelgroep wordt door een aantal Sinti-respondenten de ontwikkeling van de afgelopen twee jaar voorzichtig positief genoemd. Dit lijkt in veel gevallen samen te hangen met de dialoog over de standplaatsen die in sommige gemeenten op gang is gekomen. Eén Sinti heeft ervaren dat de afgelopen twee jaar veel belangenbehartigers namens de doelgroep samenwerking hebben gezocht met de doelgroep. Nagenoeg alle Roma-respondenten zijn van mening dat het contact met de (lokale) overheid de afgelopen twee jaar is verslechterd. Roma uit verschillende gemeenten geven aan het zat te zijn en niet meer te willen samenwerken met de overheid. In hun ogen wil de overheid alleen praten, maar onderneemt ze geen actie. In sommige andere gemeenten wordt benoemd dat cruciale personen zijn weggevallen waardoor de contacten verslechterd zijn. Nog steeds is het zo dat contacten tussen gemeenten en de doelgroep vaak sterk afhankelijk zijn van enkele personen. Enkele Roma zijn van mening dat er een positieve ontwikkeling heeft plaatsgevonden. Roma zouden nu meer vertegenwoordigd zijn en vaker door de overheid betrokken worden bij besluitvorming, bijvoorbeeld via raden en adviescommissies.

Verwachtingen voor de toekomst

Figuur 8.3 gaat in op de toekomstverwachting van deelnemers aan de enquête met betrekking tot de relatie tussen Roma/Sinti en de (lokale) overheid.

Figuur 8.3: Hoe verwacht u dat de relatie van Roma/Sinti met de (lokale) overheid over 5 jaar zal zijn?

Bron: Risbo (eigen bewerking)

Ook bij deze vraag is het grootste deel van de antwoorden neutraal. Drie kwart van de antwoorden geeft aan dat de relatie met de lokale overheid over vijf jaar hetzelfde zal zijn als nu (96 antwoorden, 76 procent). Een vijfde deel van de antwoorden duidt op een positieve toekomstverwachting (24 antwoorden, 19 procent). Een klein deel verwacht een verslechtering van de relatie (6 antwoorden, 5 procent). In vergelijking met de voorgaande metingen valt de grote afname van het aandeel positieve antwoorden op. De verwachting is voor de verschillende groepen vergelijkbaar. Voor elke groep ziet het overgrote deel geen verandering in de relatie met de lokale overheid.

Al een aantal jaar komt uit de metingen naar voren dat er verschillen bestaan tussen de mate van contact tussen de gemeenschappen, gemeenten en overheid. In deze derde vervolgmeting is dit niet anders. Een verschil met de voorgaande meting lijkt dat respondenten vaak minder positieve verwachtingen hebben over de toekomst ten opzichte van twee jaar geleden. Professionals verwachten vaker dat het beeld over vijf jaar hetzelfde zal zijn als nu. Dit lijkt met name te gelden voor gemeenten in combinatie met Roma-gemeenschappen. Een reden hiervoor kan zijn dat vanuit een deel van de gemeenten minder tijd en middelen beschikbaar zijn voor deze groep. Dit geldt in het bijzonder voor de voormalige proeftuingemeenten. In deze gemeenten lijkt het slechts deels gelukt om de opbrengsten van de proeftuinen onder te brengen in het generieke beleid. Deze ontwikkeling werd in 2017 al voorspeld. Tegelijkertijd zien we dat men in veel van deze gemeenten bezig is om subsidie aan te vragen

om in 2020 intermediairs in te gaan zetten als bruggenbouwers tussen Roma en de lokale overheid/samenleving. Deze intermediairs (zelf met een Roma-achtergrond) worden ingezet om de onderwijsparticipatie verder te verbeteren. Zij hopen via deze regeling het contact met de gemeenschappen te verbeteren. Het contact met Nieuwe Roma blijft naar verwachting beperkt. Professionals verwachten dat personen uit deze groep moeilijk bereikbaar blijven. Wel bestaat de voorzichtige hoop dat naarmate zij hier langer zijn, zij zelf ook beter de weg naar de overheid weten te vinden.

In de gemeenten met Sinti-gemeenschappen zijn professionals voorzichtig positief gestemd. In deze gemeenten valt een lichte toename/intensivering van de contacten waar te nemen en de verwachting is dat dit in de toekomst verder versterkt zal worden. Een belangrijke reden hiervoor is de toenemende aandacht vanuit de gemeente voor het standplaatsenbeleid. We zien dat Sinti-respondenten vaak dezelfde voorzichtig positieve toekomstverwachting hebben. Vanuit zowel de gemeenten als de gemeenschappen blijkt echter dat het bestaande vertrouwen dun en broos is.

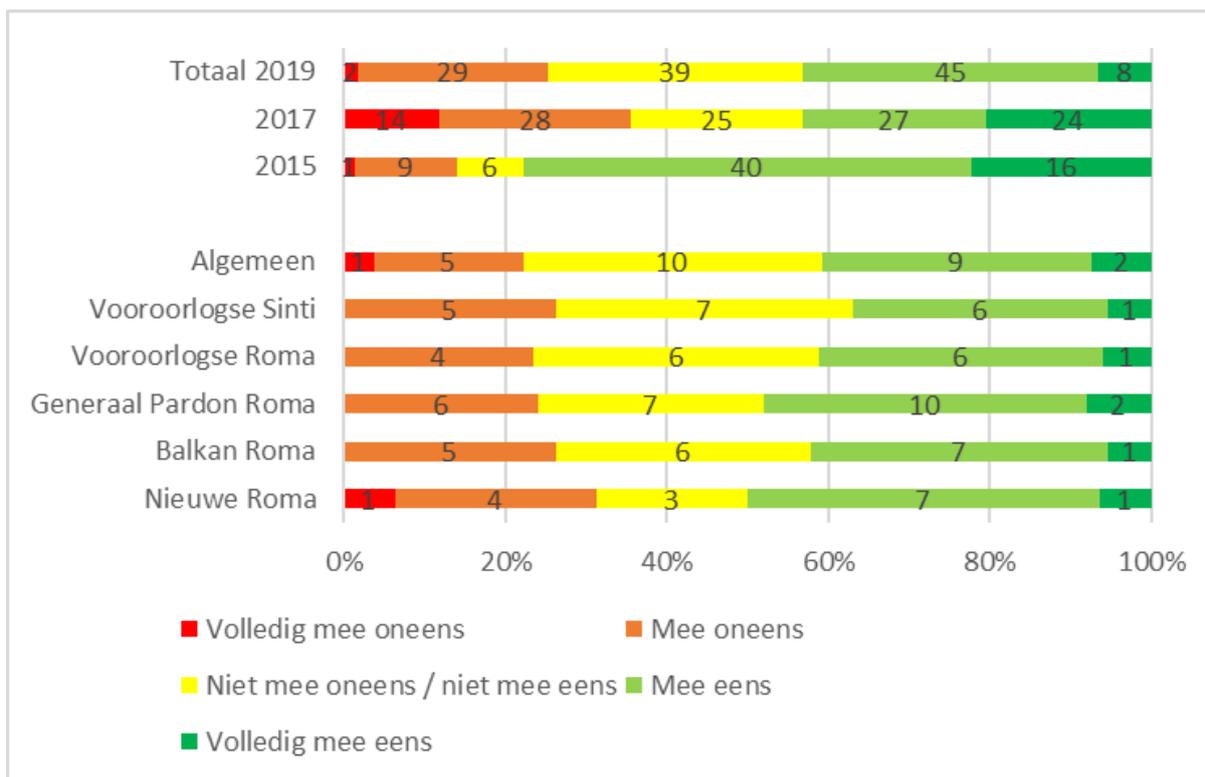
Veel Roma-respondenten hebben een negatieve toekomstverwachting. Verschillende Roma hebben aangegeven geen vertrouwen meer te hebben in de lokale overheid. Zij geven aan in de afgelopen jaren geprobeerd te hebben om contact met de overheid op te bouwen, maar dat dit niet tot resultaat geleid heeft. Deze respondenten hebben aangegeven in de toekomst niet meer met de overheid te willen samenwerken en zijn van mening dat zij als gemeenschap voor zichzelf moeten zorgen.

8.2 Contact met de (lokale) overheid: verdiepende analyse

In deze paragraaf wordt de ontwikkeling van en de relatie tussen Roma en Sinti en de (lokale) overheid verder geanalyseerd aan de hand van de interviews en enquête.

Relatie met lokale overheid vanuit Roma/Sinti

Aan de deelnemers aan de enquête is gevraagd in hoeverre zij van mening zijn dat er door de (lokale) overheid hard gewerkt wordt om contact te krijgen met Roma en Sinti (zie figuur 8.4).

Figuur 8.4: In mijn gemeente wordt er hard gewerkt door de (lokale) overheid om contact te krijgen met Roma/Sinti.
Bron: Risbo (eigen bewerking)

Uit figuur 8.4 komt naar voren dat de meningen verdeeld zijn over de inspanning van de lokale overheid. Een kwart is het er (volledig) mee oneens dat de gemeente hard werkt (31 antwoorden 26 procent), een op de drie antwoorden staat hier neutraal in (39 antwoorden 32 procent), ruim veertig procent vindt dat de gemeente hard werkt om contact te krijgen met de Roma en/of Sinti (53 antwoorden 44 procent). In vergelijking met 2017 zijn er minder negatieve antwoorden en meer neutrale antwoorden. Vergeleken met de antwoorden uit 2015 zien we dat de stelling, net zoals in 2017, in 2019 veel minder vaak positief is beantwoord. De grote mate van verdeeldheid onder respondenten zien we ook terug wanneer we kijken naar de verschillende onderscheiden groepen.

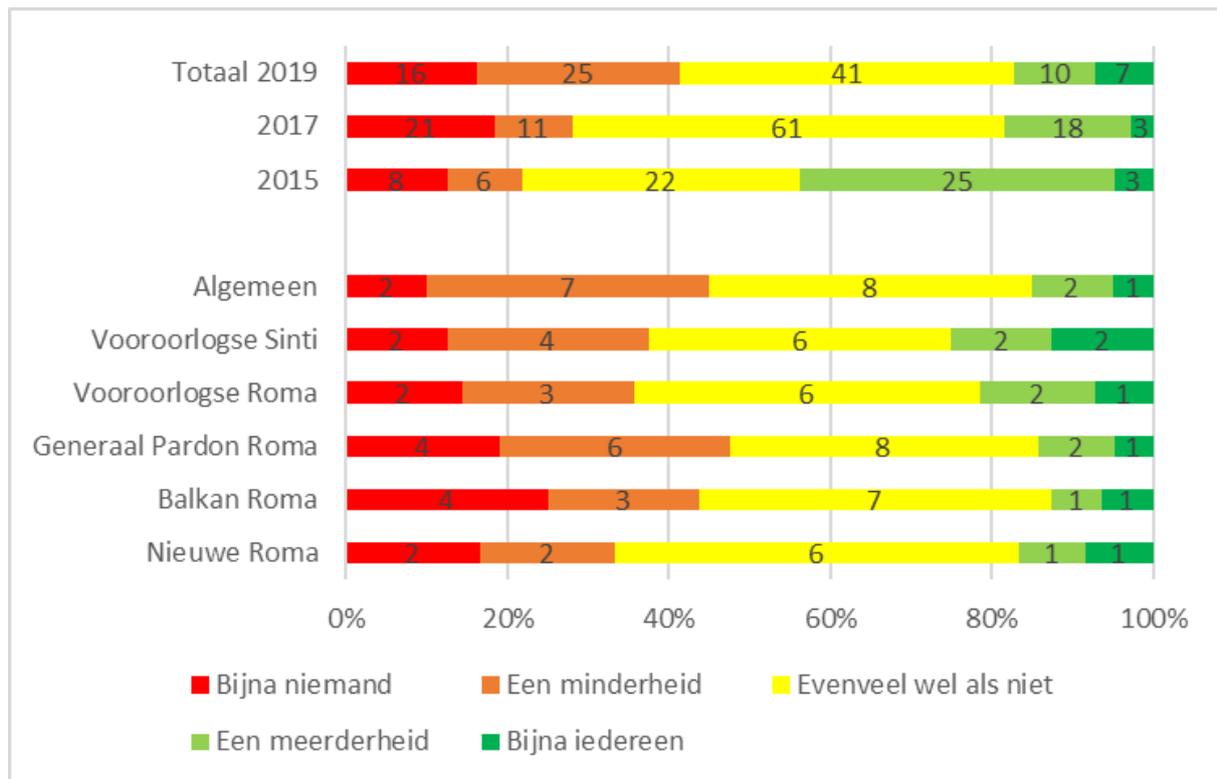
Ook uit de interviews bleek al eerder dat er grote verscheidenheid bestaat tussen de gemeenten en doelgroepen. In een aantal gemeenten lijkt het contact na afronding van de proeftuinperiode iets verslechterd. Dit komt mogelijk doordat er minder middelen ingezet kunnen worden waardoor ook minder aandacht aan de groep besteed kan worden. Tegelijkertijd zijn veel Roma in deze gemeenten teleurgesteld dat de aandacht van de gemeenten niet tot daadwerkelijke verandering heeft geleid. Zij stellen zich als gevolg daarvan ook mogelijk minder open op. In de gemeente waar met name Sinti wonen is het beeld iets positiever. Op verschillende plekken lijkt meer dialoog te zijn ontstaan als gevolg van ontwikkelingen met betrekking tot de standplaatsen.

Net zoals in voorgaande metingen blijkt nu nog dat het veel tijd kost om een goede relatie op te bouwen met een Roma- of Sinti-gemeenschap. Verschillende professionals geven aan veel tijd geïnvesteerd te hebben in het leggen van contact en het winnen van vertrouwen. In sommige gemeenten zien we dat personen die zich in het verleden veel met de doelgroep bezighielden niet meer als zodanig actief zijn. In deze gemeente is het moeilijk gebleken om dat wat was opgebouwd te behouden. Vaak is op deze

plekken de relatie met de gemeenschap verslechterd. Andere professionals die al langer actief zijn in bepaalde gemeenten zijn eveneens bang dat, wanneer zij stoppen met hun functie, dit een (zeer) negatief gevolg zal hebben voor het contact tussen de gemeente en de gemeenschap. De contacten die er bestaan zijn vaak gebaseerd op vertrouwensbanden tussen personen. Met het oog op de toekomst blijft dit een kwetsbaar gegeven.

Wantrouwen

De deelnemers van de enquête is gevraagd in hoeverre Roma en Sinti het van belang vinden om een (goed) contact te hebben met de (lokale) overheid.

Figuur 8.5: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk om contact te hebben met de (lokale) overheid.
Bron: Risbo (eigen bewerking)

In figuur 8.5 staan de antwoorden op de stelling of Roma en Sinti het belangrijk vinden om contact met de (lokale) overheid te hebben. Eén op de zes antwoorden duidt erop dat bijna niemand dit belangrijk vindt (16 antwoorden, 16 procent). Een iets groter deel geeft aan dat een minderheid het belangrijk vindt om contact met de lokale overheid te hebben (25 antwoorden, 25 procent). Een groot deel van de antwoorden is neutraal (41 antwoorden, 41 procent). Een klein deel van de antwoorden duidt erop dat Roma en Sinti contact met de (lokale) overheid wel belangrijk zouden vinden (een meerderheid: 10 antwoorden, 10 procent, bijna iedereen: 7 antwoorden, 7 procent). In vergelijking met 2017 zien we nu meer neutrale antwoorden en er wordt vaker aangegeven dat een minderheid het belangrijk vindt om een goede band met de lokale overheid te hebben. Gekeken naar de onderscheiden groepen, zijn er kleine verschillen. Bij de Generaal-Pardon Roma wordt vaker geantwoord dat een minderheid het belangrijk vindt om contact te hebben met de lokale overheid.

Uit de interviews komt naar voren dat er in veel gemeenten sprake is van wederzijds wantrouwen. Veel Roma en Sinti wantrouwen officiële instanties, vaak ingegeven vanuit de lange geschiedenis van vervolging van Roma en Sinti (o.a. tijdens de Tweede Wereldoorlog) en negatieve voorvallen uit het nabije verleden. Professionals wantrouwen Roma en Sinti vaak, omdat er in het verleden voorvallen hebben plaatsgevonden waarbij afspraken niet zijn nagekomen. Zo wordt in veel gemeenten het voorbeeld gegeven dat subsidieafspraken zijn geschonden of dat mensen uit de gemeenschap zichzelf als slachtoffer naar buiten toe presenteren, terwijl ambtenaren een andere kijk op de werkelijkheid hebben.

Intermediairs (sleutelpersonen/woordvoerders)

In 2017 werd beschreven dat het vinden van intermediairs voor veel gemeenten problematisch was. Dit lijkt nog steeds het geval. De gemeenschappen zijn vaak versplinterd met als gevolg dat een belangbehartiger of intermediair niet geaccepteerd wordt door de hele gemeenschap. Anno 2019 is dit nog steeds het geval. Tegelijkertijd zien we dat verschillende gemeenten plannen maken om met intermediairs uit andere plaatsen de lokale gemeenschap te benaderen. Dit lijkt een nieuwe trend te zijn. Verschillende gemeenten willen intermediairs met een Roma-achtergrond inzetten om contact te leggen tussen de gemeenschap en de maatschappij. De gedachte is dat deze intermediairs, die vaak als zzp'ers werken, vanuit een eigen levenservaring en achtergrond contacten kunnen leggen met de gemeenschap. Zij spreken letterlijk en figuurlijk vaak dezelfde taal.

Onder Nieuwe Roma lijkt er amper sprake te zijn van een gemeenschap. Deze mensen lijken vaker op zichzelf aangewezen te zijn dan dat zij zich identificeren met een specifieke groep. Om deze reden lijkt het een moeilijke opgave om een intermediair voor deze groep te vinden.

Opbrengsten van de proeftuinen

Eén van de besproken onderwerpen tijdens de interviews betreft de opbrengsten van de proeftuinperiode. Tijdens de tweede vervolgmeting werd de angst uitgesproken dat de resultaten uit deze periode mogelijk zouden verwateren als gevolg van afnemende aandacht voor deze groepen. In 2017 was het echter nog te vroeg om de gevolgen al daadwerkelijk te merken. Tijdens de derde vervolgmeting was dit beter mogelijk. In veel gemeenten zijn in de periode na de proeftuinperiode minder middelen beschikbaar gekomen om met de doelgroep te werken. Verschillende professionals geven toe dat als gevolg hiervan minder aandacht aan de doelgroep besteed kan worden. Er zijn simpelweg minder fte beschikbaar. Het idee achter de proeftuinen was onder andere dat de lessen hieruit verwerkt zouden worden in het reguliere beleid. Hoewel sommige professionals in deze periode veel kennis hebben opgedaan die zij nu nog steeds kunnen toepassen, lijkt over het algemeen dat het vaak niet gelukt is om de opbrengsten uit de proeftuinen in het reguliere beleid te implementeren. Professionals hebben bijvoorbeeld het idee dat bij de verschillende instanties de opgedane kennis verdwenen is. Als voorbeeld wordt bijvoorbeeld gegeven dat agenten tijdens de proeftuinperiode getraind werden in een cultuursensitieve benadering en nieuwe agenten niet meer over deze kennis beschikken. Ook kan er geconcludeerd worden dat de kennis over de doelgroepen binnen gemeenten vaak nog bij enkele personen berust. Gemeenten zijn er vaak niet in geslaagd dit bij meerdere personen te beleggen.

Daarmee samenhangend lijkt er minder welwillendheid te bestaan onder Roma om nog met de gemeente samen te werken. In een aantal gemeenten geven Roma aan geen vertrouwen meer te hebben in de gemeente. De belangrijkste reden die hiervoor genoemd wordt is dat de gemeente haar afspraken niet nakomt en niet tot actie overgaat. Daarnaast vonden veel Roma dat de proeftuinen te veel vanuit een repressieve en justitiële invalshoek waren vormgegeven. Dit heeft de welwillendheid tot dialoog en meewerken in sommige gevallen verminderd.

Regeling gelden rechtsherstel

Sinds 2015 kunnen Roma en Sinti aanspraak maken op middelen vanuit de zogeheten rechtsherstel gelden. Deze regeling bestaat tot de middelen volledig benut zijn met een maximum van tien jaar. Binnen de regeling kunnen stichtingen en individuen subsidies aanvragen met als doel verbetering van de positie van Roma en Sinti op een aantal terreinen. Ook kan er een bijdrage aangevraagd worden voor scholing. Oorspronkelijk konden personen alleen een vergoeding krijgen wanneer zij een opleiding volgden op mbo-niveau 4 of hoger. Sinds 2019 is afgesproken dat een bijdrage aangevraagd kan worden voor iedereen die een startkwalificatie probeert te behalen. Hier is na evaluatie van de regeling voor gekozen om zo een grotere groep te kunnen bedienen.

Respondenten die zich bezighouden met de rechtsherstel gelden merken op dat in vergelijking met het verleden er meer aanvragen worden gedaan door individuele Roma en Sinti die een opleiding op mbo-niveau volgen. Dit komt overeen met de bevinding dat mondjesmaat meer Roma en Sinti richting vervolgonderwijs lijken door te stromen. Op dit moment is het echter moeilijk uitspraken te doen over exacte aantallen cijfers per niveau, dit in verband met AVG-gevoelige data. Daarnaast merkt een respondent op dat er ook veel meer aanvragen van stichtingen zijn binnengekomen. Dit lijkt erop te wijzen dat er meer zelforganisatie onder de Roma aan het ontstaan is. Deze stichtingen richten zich voornamelijk op het organiseren van activiteiten voor jongeren en voorlichting voor Roma. Sommige respondenten twifelen echter aan de motieven van de initiatiefnemers om een stichting op te zetten. Voor sommigen zou het een verdienmodel zijn. Tegelijkertijd is het voor gemeenten makkelijker om samenwerking aan te gaan met een stichting en zetten Roma hiermee een stap naar deelname aan de maatschappij. Een respondent vertelt hier het volgende over:

Kijk de stichtingen groeien als paddenstoelen uit de grond bij de Roma, want het is ook een verdienmodel. Nou, dat mag allemaal, ik laat het helemaal los, al hebben ze duizend stichtingen, mij gaat het om het resultaat. Het is voor gemeenten wel makkelijker om een soort van onkostenvergoeding niet aan een persoon te geven, maar over te maken aan een stichting, dat is allemaal wat, dan zeg je van nou oké, je hebt een stichting, non-profit, dat klopt allemaal, notaris, en als ik vind dat hij wat voor ons betekend heeft kan ik makkelijker geld naar die stichting over maken en hij ziet zelf maar wat hij er mee doet. Dus dat is voor ons wel makkelijk. Verder houdt die stichting niet zo veel, het heeft geen 6000 leden en een heel bestuur en weet ik veel wat, het is allemaal maar heel kleinschalig. Maar ja, ik vind het ook weer een stap naar die buitenwereld van: goh, je moet eerst dingen regelen voordat je het ook goed kunt doen. Dus het geld blijft een belangrijke drijfveer. R20

Een klein deel van de Roma is ontevreden over de werking van de regeling. Zij geven aan het niet eens te zijn met de manier waarop de regeling is opgezet en wie er aanspraak op kunnen maken. Een klein deel van de Roma ziet het geld als bloedgeld en wenst er geen aanspraak op te maken. Andere respondenten zijn van mening dat de commissie die de aanvragen beoordeelt en de stichtingen die hierbij ondersteunen bevooroordeeld zijn. Een respondent geeft aan de indruk te hebben dat aanvragen soms worden afgewezen zonder dat ernaar gekeken wordt. Deze aanvragen zouden afgewezen worden op basis van degene die ze indient. Daarnaast zouden er op het laatste moment extra onredelijke voorwaarden worden gesteld waardoor aanvragen niet ontvankelijk worden verklaard, volgens deze respondent.

Visie op beleid

Er lijken twee verschillende visies te bestaan ten opzichte van het te voeren beleid met betrekking tot Roma en Sinti. Een deel van de professionals is van mening dat de doelgroep een dermate unieke achtergrond en gebruiken heeft dat het gerechtvaardigd is specifiek beleid te voeren gericht op deze doelgroepen. Volgens verschillende respondenten staan sommige mensen zo ver van de samenleving af dat ze geen idee hebben waar ze moeten beginnen. Een Roma behorende tot de Generaal-Pardon groep vertelt hierover:

Ja, wij komen bijvoorbeeld bij mensen thuis die bijvoorbeeld nog nooit in hun leven hebben gewerkt, die bijvoorbeeld altijd in een andere wereld hebben geleefd en nu toch weleens willen weten van het zou goed zijn voor ons om alles achter ons te laten en andere dingen te gaan doen, alleen dan is de vraag van die mensen: hoe? Ze weten niet waar ze moeten zijn. Als ze bijvoorbeeld een uitkering willen of wat dan ook, dan worden er andere dingen gevraagd die die mensen niet kunnen overleggen, omdat ze twintig jaar lang in een andere wereld hebben geleefd. R20

Verschillende professionals zijn het erover eens dat het niet altijd realistisch is om te verwachten dat Roma of Sinti die hun leven willen veranderen dit in één keer vanuit zichzelf kunnen doen. Hier hebben zij meer hulp bij nodig dan binnen de reguliere kanalen vaak mogelijk is. In veel van deze gemeenten wordt overwogen om bruggenbouwers in te zetten (met dezelfde achtergrond) om de doelgroep beter te kunnen bereiken. Daarnaast vindt een aantal respondenten dat er ruimte moet zijn om fouten te maken. Omdat veel mensen weinig ervaring hebben in de burgermaatschappij weten zij niet goed hoe het werkt. Tot slot is een respondent van mening dat de mensen die willen veranderen ook perspectief geboden moet worden. Een professional zegt hierover:

Het bieden van perspectief is natuurlijk wel belangrijk, dus zeggen van nou, je hebt tonnen schuld, kom je nooit meer uit [...] maar als je nou zou kunnen zeggen: nou, als jij je nou gaat bewijzen, we pakken een paar jaar, je gaat je bewijzen, daar is de eindstreep, dan begin je met een schone lei. Eigenlijk een beetje Wsnp-achtig², dus er is een wet die zegt van drie jaar en dan zijn al je schulden afgelost [...] dan biedt je perspectief, blijf nou aan het werk, ga ervoor,

---

² Wet schuldsanering natuurlijke personen

want uiteindelijk gloort daar iets dat je van al je ballast af bent en dan kun je je leven leiden zoals je dat wil, op die manier. Dat zou mijn plan zijn. R20

Aan de andere kant zijn er professionals die het juist goed vinden dat er geen uitzonderingsbeleid wordt gevoerd. Deze respondenten vinden dat dit een stigmatiserende werking kan hebben waardoor juist de nadruk wordt gelegd op verschillen en dingen die slecht gaan. Deze respondenten geven aan dat er af en toe gebeurtenissen voor komen die niet door de beugel kunnen, maar dat dit niet veel meer of minder is dan bij andere groepen. Juist door deze slechte voorvallen te blijven benoemen ontstaat een vertekend beeld in hun ogen. Een professional vertelt over de inzet van belangenbehartigers en het voeren van generiek beleid het volgende:

Maar ik denk dat het niet helpt door belangenbehartigers ertussen te zetten die namens de groep praten. Dat is wat ik wel gemerkt hebt, die overschreeuwen zichzelf, die proberen dingen voor elkaar te krijgen en af en toe naar mijn beeld ook dat niet gewoon verankeren, die vinden dan zelf ook nog een hoop. En ik denk dat als je eigenlijk kan zeggen van: we hebben geen specifiek beleid, we willen jullie graag helpen, als er kansen zijn geldt dat voor iedereen in Nederland. R50

Professionals die pleiten voor een meer generieke benadering lijken vaker werkzaam en/of actief in gemeenten waar Sinti wonen. Over het algemeen lijkt het iets beter te gaan met deze gemeenschappen dan met veel Roma-gemeenschappen. Veel professionals die actief zijn in Roma-gemeenschappen pleiten juist voor meer aandacht voor de specifieke problematiek waar men mee te maken heeft.

8.3 Conclusie

Net als in voorgaande metingen, valt er een tweedeling te maken tussen gemeenten waar (enig) contact plaatsvindt en gemeenten waar nauwelijks contact bestaat met de gemeenschappen. In gemeenten waar met elkaar gecommuniceerd wordt, zijn contacten veelal gericht op de woonomstandigheden (met name bij Sinti), participatie aan onderwijs, herdenkingen en toeleiding naar arbeid. Tevens is in deze gemeenten vaak een klein aantal zelforganisaties actief. Een gemene deler tussen deze gemeenten lijkt te zijn dat een klein aantal professionals zich al langere tijd met de doelgroep bezighoudt. Hierdoor is er vaak een vertrouwensband ontstaan. Door professionals wordt aangegeven dat dit cruciaal is bij het opzetten van contact met de doelgroepen. Vanuit de culturele achtergrond bestaat er veel wantrouwen richting instanties. Ook in deze gemeenten blijft het contact en vertrouwen echter broos. In een deel van de gemeenten bestaat nauwelijks contact met de gemeenschappen. Professionals benoemen dat de lokale gemeenschap(en) versplinterd en gesloten zijn en dat het ontbreekt aan wederzijds vertrouwen.

Veel Roma bestempelen het contact met de lokale overheid als slecht. Zij geven aan dat er wel contact is, maar dat dit niet tot acties leidt of in hun ogen enkel dient om de groepen in kaart te brengen of repressief beleid te voeren. Veel van de Roma en Sinti respondenten geven aan geen vertrouwen (meer) te hebben in de beloftes van de (lokale) overheid. Zij geven aan het gevoel te hebben dat er

sprake is van vooroordelen en vooringenomenheid. Hoewel Sinti ook zeer kritisch zijn over de contacten tussen de overheid en de gemeenschap lijken zij iets positiever gestemd. Veel van hen hebben de indruk dat er met name op het gebied van de standplaatsen stappen zijn gemaakt ter verbetering van hun positie.

Binnen dit thema worden verschillende ontwikkelingen in de afgelopen twee jaar waargenomen. Opvallend is dat een deel van de professionals een positieve ontwikkeling heeft ervaren, terwijl veel Roma de contacten met de (lokale) overheid verslechterd vinden. Professionals geven aan dat de afgelopen twee jaar meer stichtingen door Roma en Sinti zijn opgericht. Daarnaast wordt veel benoemd dat er de afgelopen jaren meer Roma-intermediairs actief zijn geworden. Een klein deel van de professionals is van mening dat de contacten de afgelopen twee jaar verslechterd zijn. Zij geven aan dat de overlegstructuren die tijdens de proeftuinperiode zijn opgezet, zijn afgeschaft of in afgezwakte vorm zijn voortgezet en dat ook kennisopbrengsten uit die periode niet geborgd zijn. In een aantal gemeenten zien we dat sleutelfiguren vertrokken zijn en dat dit tot een verslechtering van de contacten heeft geleid. Uit deze gesprekken blijkt dat het vaak één professional is die het contact onderhoudt met de gemeenschap(pen). Wanneer deze professional vertrekt kan dit vaak niet adequaat opgevuld worden. In die zin zijn de contacten bij veel gemeenten onvoldoende geborgd.

Met betrekking tot de huisvesting lijkt meer contact te zijn ontstaan. Dit geldt in het bijzonder voor Roma en Sinti die in woonwagencentra wonen. Deze Sinti en Roma voelen zich meer erkend en geven aan beter geïnformeerd te worden. Ook professionals geven aan dat de gemeente zich meer is gaan bezighouden met de staat van de woonwagencentra.

Onder de onderscheiden groepen zien we verschillende toekomstverwachtingen. Veel Roma verwachten dat in de toekomst de contacten zullen verslechteren. Zij geven aan in de afgelopen jaren geprobeerd te hebben om contact met de overheid op te bouwen maar dat dit niet tot resultaat heeft geleid. Hierdoor is het vertrouwen onder deze Roma gedaald.

Professionals verwachten vaak dat het beeld over vijf jaar hetzelfde zal zijn als nu. Een reden hiervoor kan zijn dat vanuit een deel van de gemeenten minder tijd en middelen beschikbaar zijn voor deze groep dan tijdens de proeftuinperiode het geval was. In de gemeenten met Sinti-gemeenschappen zijn professionals voorzichtig positief gestemd. In deze gemeenten valt een lichte toename/intensivering van de contacten waar te nemen en de verwachting is dat dit in de toekomst verder versterkt zal worden. Een belangrijke reden hiervoor is de toenemende aandacht vanuit de gemeente voor het standplaatsenbeleid. We zien dat Sinti-respondenten vaak dezelfde voorzichtig positieve toekomstverwachting hebben.

Hoofdstuk 9 Conclusie

De derde vervolgmeting van de Monitor Sociale Inclusie onderzoekt de positie van Roma en Sinti in Nederland op verschillende levensgebieden. Hoewel in dit onderzoek is getracht om een zo goed mogelijk beeld van de gemeenschappen en gemeenten in Nederland te krijgen, kan niet gesteld worden dat dit onderzoek een representatief totaalbeeld geeft van alle Roma en Sinti in Nederland. De lezer dient te beseffen dat er grote verschillen bestaan tussen de onderscheiden groepen, gemeenten en binnen de subgroepen. De uitspraken in deze rapportage zijn daarom niet op alle Roma en Sinti gemeenschappen van toepassing.

Uit de derde vervolgmeting komt naar voren dat de sociale inclusie van Roma en Sinti achterblijft bij andere inwoners uit de gemeenten waar zij wonen. Op alle onderscheiden thema's is sprake van een grote achterstand en is er nog veel ontwikkeling nodig voordat gesproken kan worden over een gelijkwaardig en volwaardig burgerschap. Oorzaken voor de achtergestelde positie van Roma en Sinti lijken vaak samen te hangen met een combinatie van culturele factoren en armoede. Culturele overtuigingen lijken een belangrijke rol te spelen in de houding ten opzichte van onderwijs, arbeid en keuzevrijheid. De gesloten houding ten opzichte van de zogenaamde burgermaatschappij, het grote wantrouwen richting officiële instanties en diepgewortelde gebruiken botsen op sommige terreinen met de door de Nederlandse maatschappij nagestreefde vormen van goed burgerschap. Tegelijkertijd kan het voor Roma en Sinti moeilijk zijn om hun positie te verbeteren, omdat zij te maken hebben met armoede als gevolg van een zwakke inkomens- en arbeidsmarktpositie. Net als in voorgaande metingen bestaan er grote verschillen tussen de antwoorden van professionals en de doelgroep. Waar professionals vaak de onwil vanuit de Roma en Sinti om te veranderen benoemen, geven Roma en Sinti juist aan tegengehouden te worden door een systeem van institutionele discriminatie en vooroordelen. Hierdoor hebben zij het gevoel tegengewerkt te worden om te stijgen op de maatschappelijke ladder.

Over het algemeen is de positie van Roma en Sinti onveranderd in vergelijking met eerdere metingen. Desondanks kan op basis van de huidige meting een aantal ontwikkelingen benoemd worden. Zowel professionals als Roma en Sinti geven aan dat deze ontwikkelingen op kleine schaal plaatsvinden, maar dat dit grotere veranderingen kan inleiden. Veel van de waargenomen ontwikkelingen zijn ook in eerdere metingen al benoemd. Zo lijken er voorzichtig positieve veranderingen plaats te vinden op het gebied van onderwijs. De ouderparticipatie in het onderwijs lijkt toe te nemen en er stromen meer Roma en Sinti door naar het vervolgonderwijs. De verbeterde doorstroming naar vervolgonderwijs lijkt bijna exclusief te gelden voor meisjes. Er zijn in dit onderzoek nagenoeg geen voorbeelden bekend van Roma- of Sinti-jongens die vervolgonderwijs volgen.

Roma en Sinti zelf geven aan dat sinds 2017 meer mensen aan het werk zijn gegaan, bijvoorbeeld als Zzp'er in de bouwsector. Deze ontwikkeling wordt echter niet bevestigd door professionals. Daarnaast wordt door zowel professionals als de doelgroep melding gemaakt van meer vrouwen (met volwassen kinderen) die actief zijn op de arbeidsmarkt. Sommige professionals geven aan dat als gevolg van het

wijzigen van de voorwaarden van de Wajong een deel van de jongeren aan het werk is gegaan maar dat er ook een deel buiten beeld dreigt te raken.

Een andere positieve ontwikkeling is de toegenomen aandacht voor standplaatsen en woonwagencentra. Veel Roma en Sinti ervaren het verschijnen van het beleidskader gemeentelijk woonwagencentra en standplaatsenbeleid als een erkenning voor hun situatie. Zij zijn echter sceptisch of dit ook daadwerkelijk tot verandering zal leiden. In hun ogen zijn er in het verleden vaker beloften gedaan vanuit de (lokale) overheid die niet waar zijn gemaakt. Ook op het gebied van keuzevrijheid en zelfbeschikking lijken er kleine veranderingen waarneembaar. De huidige generatie jonge vrouwen lijkt namelijk meer voor zichzelf op te komen en een ander leven te willen leiden dan van hen verwacht wordt. Dit kan echter een lastig proces zijn, omdat op veel van deze vrouwen vanuit de gemeenschap druk wordt uitgeoefend. Het maken van eigen keuzes kan daarbij leiden tot verstoting uit de gemeenschap. Professionals geven aan dat de huwelijksleeftijd langzaam verder opschuift. Later trouwen kan echter voor meisjes tot gevolg hebben dat zij ongeschikt worden geacht als huwelijkspartner. Het valt op dat jonge vrouwen het voortouw nemen op zowel het gebied van onderwijs, arbeid als keuzevrijheid. Tegelijkertijd lijken deze ontwikkelingen grotendeels uit te blijven onder jonge mannen.

De afgelopen twee jaar zijn meer initiatieven vanuit de doelgroep zelf opgezet met als doel de positie van Roma en Sinti in Nederland te verbeteren. Echter hebben deze initiatieven vaak nog moeite om voet aan de grond te krijgen binnen de gemeenschappen. Naast een stijging in het aantal initiatieven lijken er in de afgelopen twee jaar meer Roma-intermediairs actief te zijn geworden. Professionals zijn positief over deze ontwikkelingen omdat ze vanuit de doelgroep zelf komen. Hierdoor kunnen zij vanwege de gedeelde achtergrond beter aansluiten bij de belevingswereld van de gemeenschappen. Daarnaast laat dit zien dat er vanuit de doelgroep zelf steeds meer wil ontstaat voor een andere levensstijl.

Naast positieve ontwikkelingen zijn er ook negatieve ontwikkelingen waargenomen in de afgelopen twee jaar. Vanuit de Roma lijkt de verstandhouding met de (lokale) overheid verslechterd. Veel Roma geven aan dat wanneer er met hen wordt gesproken, dit in hun ogen veelal nergens toe leidt. Volgens hen is de lokale overheid voornamelijk bezig met repressie en bekommert zij zich niet om het welzijn van de Roma en Sinti. Opvallend genoeg vinden veel professionals de verstandhouding met de doelgroep vaak onveranderd en benoemen zij deze niet als verslechterd. Vanuit de gemeenten lijkt op veel plaatsen de beleidsaandacht voor Roma en Sinti sinds 2017 afgenomen te zijn. Dit geldt met name in de voormalige proeftuingemeenten. In deze gemeenten zijn er minder middelen beschikbaar dan in het verleden en lijken de opbrengsten van de proeftuinperiode beperkt geborgd te zijn. Zo houden in verschillende gemeenten minder professionals dan voorheen zich met de doelgroep bezig en zijn overlegstructuren afgezwakt of vervallen. Doel van de proeftuinperiode was dat de geleerde lessen in het reguliere beleid geïntegreerd zouden worden. Dit lijkt lang niet altijd gelukt te zijn. Doordat expertise en relaties met de gemeenschappen vaak bij enkele personen in een gemeente belegd zijn, zijn zij ook kwetsbaar. Het vertrek van een professional kan ertoe leiden dat de inzet van eerdere jaren teniet wordt gedaan.

Hoewel de toekomstverwachting op een aantal gebieden voorzichtig positief blijft, is deze over het algemeen minder positief dan twee jaar geleden. Zowel uit de interviews als de enquêtes komt naar voren dat een steeds groter deel van de respondenten verwacht dat de situatie over vijf jaar grotendeels hetzelfde zal zijn als nu. In veel gemeenten wordt voor de toekomst voornamelijk ingezet op het verbeteren van de onderwijspositie. De toekomstverwachting met betrekking tot de onderwijspositie is dan ook het meest positief van alle onderscheiden leefgebieden. Dit blijft het voornaamste aandachtsgebied voor gemeenten. In veel gemeenten bestaat de opvatting dat een betere toekomst voor deze groepen sterk samenhangt met het verbeteren van de onderwijspositie. Het is de verwachting dat het verbeteren van de onderwijspositie doorwerkt op verschillende terreinen zoals de arbeidsmarktpositie, gezondheid en keuzevrijheid. Professionals geven echter aan dat hiervoor een lange adem vereist is, zij achten de kans klein dat binnen vijf jaar grote resultaten geboekt gaan worden. Professionals zijn tegelijkertijd sceptisch over de kansen op verbetering van de arbeidsmarktpositie van oudere generaties Roma en Sinti. Zij zijn van mening dat de oudere generaties dermate sterk geworteld zijn in hun huidige patronen dat het voor hen moeilijk wordt om in de toekomst nog werk te vinden. Het ontbreekt hen volgens professionals vaak aan de juiste instelling en basisvaardigheden om een baan te krijgen. Roma en Sinti zelf zijn vaak positiever over de toekomstverwachting met betrekking tot de arbeidsmarktpositie. Zij geven aan dat de afgelopen twee jaar meer mensen aan het werk zijn gegaan en hopen dat deze ontwikkeling in de toekomst verder doorzet. Veel professionals verwachten dat er niet veel zal veranderen in de gezondheids- of de woonsituatie zolang de arbeidsmarkt- en inkomenspositie niet verandert.

Roma en Sinti zijn voorzichtig positief over de toekomst met betrekking tot de woonwagen- en standplaatsen, maar tegelijkertijd ook sceptisch. Zij hopen namelijk dat het niet alleen bij beloftes blijft maar dat er ook daadwerkelijk verbetering en uitbreiding van de woonwagencentra plaatsvindt. Alle professionals hebben kennisgenomen van het beleidskader woonwagen- en standplaatsenbeleid maar geven aan dat het nog onduidelijk is hoe hier door de gemeenten invulling aan gegeven zal worden. In veel gemeenten lijken er praktische bezwaren te bestaan tegen het uitbreiden van de woonwagencentra of wordt andere woningbouw geprioriteerd. Met betrekking tot het contact met de overheid in het algemeen verwachten professionals weinig verandering. Roma verwachten dat er in de nabije toekomst minder (goed) contact zal zijn met de (lokale) overheid. Zij geven aan geen vertrouwen te hebben in de overheid doordat beloften niet waar gemaakt zouden zijn. In hun ogen zijn de inspanningen van de (lokale) overheid altijd repressief van aard en komen deze niet ten goede van de gemeenschappen.

Met het verschijnen van deze vierde meting van de Monitor Sociale Inclusie kunnen de resultaten van acht jaar beleidsvoering over langere tijd beschouwd worden. Deze periode is in het bijzonder interessant omdat er een overgang plaatsvond van specifiek naar generiek beleid. Met specifiek beleid wordt beleid bedoeld dat in het bijzonder gericht is op Roma en/of Sinti tegenover een algemeen geformuleerd beleid dat op alle burgers van toepassing is. Het beleid gericht op Roma en Sinti sinds 2013 wordt grotendeels gekenmerkt door de proeftuinperiode behorende bij het programma 'aanpak uitbuiting Roma-kinderen'. Tussen 2011 en 2016 waren er vanuit het Rijk voor zeven gemeenten, de politie en het Leger des Heils extra middelen beschikbaar om specifiek beleid te voeren op Roma. Deze

periode loopt grotendeels parallel aan het uitvoeren van de Monitor Sociale Inclusie. Ten tijde van de nulmeting (2013) waren de proeftuinen gestart en volop in ontwikkeling. Tijdens de eerste vervolgmeting (2015) waren de opstartproblemen verholpen en liep de aanpak. Bij de tweede vervolgmeting (2017) was de aanpak net afgesloten en kon gekeken worden naar de resultaten en hoe de opbrengsten binnen generiek beleid geborgd konden worden. Bij het verschijnen van deze derde vervolgmeting is de proeftuinperiode al een aantal jaar afgesloten en is gekeken naar het generieke beleid dat vandaag de dag wordt gevoerd.

Hoewel de positie van Roma en Sinti sinds 2013 grotendeels onveranderd is gebleven, kan dit niet als een falen van de proeftuinperiode gezien worden. Alle professionals die bij de doelgroep betrokken zijn, geven aan dat de problematiek die binnen deze groepen voor komt van een dusdanige aard en omvang is dat het niet realistisch is dat dit binnen het tijdspad van de proeftuinen opgelost kon worden. Veel professionals kijken positief terug op de proeftuinperiode en zijn bang dat aandacht voor deze groep in de toekomst zal afnemen. In veel gemeenten lijkt dit al het geval te zijn. Deze professionals zien de overgang van specifiek naar generiek beleid als een achteruitgang.

De combinatie van grote sociale problemen en culturele overtuigingen die op vlakken botsen met de Nederlandse opvattingen, zorgt ervoor dat deze groep moeilijk bereikt wordt. De gesloten houding van de gemeenschappen in combinatie met het grote wantrouwen richting officiële instanties en armoede zorgen voor specifieke problematiek die moeilijk ondervangen lijkt te kunnen worden met generiek beleid. Tegelijkertijd is er vaak al jarenlang veel (specifieke) inzet gepleegd om de positie van de gemeenschappen te verbeteren zonder dat dit veel effect gehad lijkt te hebben. Desondanks geven professionals aan dat er volgehouden moet worden en dat men moet vasthouden aan de positieve ontwikkelingen die plaatsvinden.

Literatuurlijst

Cahn, C. and Guild, E. (2010). *Recent migration of Roma in Europe*. Second edition, Strasbourg / The Hague, Council of Europe Commissioner for Human Rights / OSCE High Commissioner on National Minorities.

Council of Europe (2003). *Forced returns of Roma from the former Federal Republic of Yugoslavia, including Kosovo, to Serbia and Montenegro from Council of Europe member states*. Recommendation 1633. Council of Europe.

Dagevos, J. and Gijsberts, M. (eds.) (2010). *Jaarrapport integratie 2009*, The Hague, Netherlands Institute for Social Research.

ECRI. (2019). *ECRI-rapport over Nederland*. Geraadpleegd via [<https://rm.coe.int/fifth-report-on-the-netherlands-dutch-translation-/168094c8f5>] op 16 december 2019.

Emaar, H. (2008). *Onderwijs en scholing voor Roma en Sinti in Nederland*. Utrecht: FORUM – Instituut voor multiculturele ontwikkeling.

FRA, (n.d.). *De situatie van de Roma in 11 EU-lidstaten – Enquêteresultaten in een notendop*. Geraadpleegd via [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2109-FRA-Factsheet_ROMA_NL.pdf] op 16 december 2019.

FRA. (2018). *A Persisting Concern: Anti-Gypsyism as A Barrier to Roma Inclusion*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2018). *Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties*. Geraadpleegd via [<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34775-VII-70.html>] op 16 december 2019.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2018). *Beleidskader gemeentelijk woonwagen- en standplaatsenbeleid*. Geraadpleegd via [<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/07/02/beleidskader-gemeentelijk-woonwagen-en-standplaatsenbeleid>] op 19 december 2019

Nationale Ombudsman. (2017). *Woonwagenbewoner zoekt standplaats*. Geraadpleegd via [<https://rm.coe.int/fifth-report-on-the-netherlands-dutch-translation-/168094c8f5>] op 16 december 2019.

Rodrigues, Peter R. & Maaïke Matelski (2008). *Monitor racisme en extreem-rechts. Roma en Sinti*. Amsterdam: Anne Frank Stichting.

Verwey-Jonker Instituut. (2018). *Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland*. Geraadpleegd via [https://www.verwey-jonker.nl/doc/2018/118004_Zevende_rapportage_racisme_antisemitisme_extreemrechts_geweld.pdf] op 16 december 2019.

Bijlage 1 Begrippen H1

Begrippenlijst

Arbeidsmarktpositie

We hanteren een brede definitie van arbeidsmarktpositie. Hiermee bedoelen we in welke mate Roma/Sinti betaald werk verrichten, op welk niveau en in hoeverre zij carrière maken.

Burgermaatschappij

Roma en Sinti maken veelal onderscheid tussen de eigen maatschappij en de buitenwereld, waar zij volgens henzelf vaak niet bij (willen) horen. Zo gebruiken zij ook hun eigen woorden om burgers aan te duiden: 'gadje' of 'gadjo'.

Criminele activiteiten

Hieronder verstaan we handelingen en gedragingen die strafbaar zijn volgens de wet.

Deelname aan onderwijs

Hieronder verstaan we mate waarin Roma/Sinti naar school gaan. Het gaat hier om deelname aan primair onderwijs, voortgezet onderwijs en hoger onderwijs.

Discriminatie

Met discriminatie bedoelen we dat Roma/Sinti bewust of onbewust ongelijk behandeld worden ten opzichte van andere groepen vanwege hun etnische herkomst.

Gezondheidssituatie

In deze monitor hanteren we een brede opvatting van gezondheidssituatie. Hiermee bedoelen we zowel de fysieke als geestelijke gezondheid.

(lokale) Overheidsinstanties

Hiermee worden alle lokale (gemeentelijke) instellingen bedoeld waar burgers in hun leefomgeving mee te maken hebben. Bijvoorbeeld de gemeente, ministeries, politie etc.

Participatie

Participatie staat voor meedoen aan het maatschappelijke leven. In deze monitor hanteren we een brede opvatting van het begrip participatie. Het gaat daarbij om meedoen op het gebied van arbeid, onderwijs, vrijwilligerswerk.

Verzuim, absoluut/relatief

Bij absoluut verzuim is een leerplichtig kind niet ingeschreven op een school en zodoende niet schoolgaand.

Relatief verzuim houdt in dat een leerling wel staat ingeschreven op een school, maar niet (te allen tijde) aanwezig is tijdens les- of praktijktijd. Tot deze groep rekenen we naast de frequente spijbelaars ook de thuiszitters.

Woonsituatie

In deze monitor hanteren we een brede opvatting van woonsituatie. Hiermee bedoelen we onder andere het type woningen waarin Roma/Sinti wonen, de locatie en omgeving van de woningen, de bezettingsgraad en de grootte van de woningen, de fysieke staat etc.

Bijlage 2   Achtergrondinformatie

In deze bijlage wordt verdere achtergrondinformatie verstrekt bij de Roma en Sinti in Nederland. De tekst in deze bijlage is gebaseerd op het hoofdstuk 'Historische en culturele achtergrond' uit de eerste vervolgmeting (2015). Omdat veel facetten van de omgang met het verleden en de achtergrond niet veranderd zijn in de afgelopen twee jaar, is ervoor gekozen om deze informatie in de bijlage op te nemen met als doel verdiepende informatie te bieden waarmee inzicht wordt verschaft in de achtergrond van Roma en Sinti. Met de beknopte informatie binnen deze bijlage wordt geenszins recht gedaan aan de lange en diverse geschiedenis van de Roma en Sinti. Desondanks hopen we binnen dit hoofdstuk meer inzicht te bieden in sommige beweegredenen en de herkomst van bepaalde denkbeelden die voor komen onder Roma en Sinti in Nederland. De informatie in deze bijlage is verkregen vanuit diepte-interviews. In deze bijlage wordt op thematische wijze een aantal onderwerpen besproken.

Vervolging en Tweede Wereldoorlog

Een onderwerp dat bij nagenoeg alle Roma en Sinti sterk leeft, is de omgang met de Tweede Wereldoorlog en de vervolging van Roma en Sinti in het verleden. Voor veel Roma en Sinti is dit een onderwerp dat nog steeds actueel is en voor velen nog vers in het geheugen ligt. Om deze reden nemen gebeurtenissen die samenhangen met het herdenken en omgaan met de Tweede Wereldoorlog voor hen een prominente plek in. Voor veel Roma en Sinti heeft de stelselmatige vervolging van Roma en Sinti tijdens de Tweede Wereldoorlog ertoe geleid hoe zij tegenwoordig tegen de maatschappij aankijken en zijn zij daar mede door gevormd. Binnen de groepen Vooroorlogse Sinti, Vooroorlogse Roma en Generaal-Pardon Roma wordt het bewustzijn over het verleden als zeer belangrijk ervaren. Als gevolg van de vervolging van Roma en Sinti, bestaat er nog steeds veel wantrouwen richting de overheid en politie. In veel gevallen is dit herleidbaar tot de Tweede Wereldoorlog en hoe er in het verleden met Roma en Sinti in Nederland is omgegaan.

Bij de eerste vervolgmeting werd aangegeven dat de afgelopen jaren meer erkenning zou zijn gekomen en wordt gevraagd voor de vervolging van Roma en Sinti tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een voorbeeld hiervan is dat voor Roma en Sinti tijdens de dodenherdenking op 4 mei tegenwoordig ook een krans wordt gelegd. Door de Roma en Sinti wordt dit als een positieve ontwikkeling gezien. Gelijktijdig zou er vanuit de Roma en Sinti meer actie ondernomen worden met betrekking tot het creëren van bewustzijn omtrent de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust, aldus respondenten behorende tot de doelgroep.

Onder de groep Balkan en Nieuwe Roma lijkt het herdenken rondom de Tweede Wereldoorlog iets minder te leven dan onder Vooroorlogse Sinti, Vooroorlogse Roma en Generaal-Pardon Roma. Veel Balkan Roma zijn in de jaren '90 gevlucht uit het herkomstland vanwege (angst voor) oorlogsgeweld. Om deze reden wordt het herdenken van oorlog ook binnen deze groep belangrijk gevonden (maar niet specifiek met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog). Over het algemeen lijkt het verleden onder de groep Nieuwe Roma een minder belangrijke rol te spelen. Dit zou deels verklaard kunnen worden vanwege de relatief korte vestiging in Nederland. De Nieuwe Roma hebben zich het kortst van alle

onderscheiden groepen in Nederland gevestigd. Velen zijn naar Nederland gekomen nadat vrij verkeer van goederen en personen mogelijk is geworden in de Europese Unie.

Staatloosheid

Een kleine groep Roma heeft te maken met staatloosheid. Dit zou met name voor komen bij personen behorende tot de (Generaal-Pardon) Roma. Deze personen hebben vaak weinig rechten en kunnen geen aanspraak maken op voorzieningen vanwege het ontbreken van een paspoort of nationaliteit. Respondenten geven aan dat deze personen vaak in een neerwaartse spiraal terecht komen die moeilijk te doorbreken is. Op verschillende gebieden vormt staatloosheid een probleem, zoals bij het vinden van legaal werk en het gebruik maken van gezondheidsvoorzieningen. Voor veel staatloze personen is het niet mogelijk om een zorgverzekering af te sluiten vanwege het ontbreken van een persoonsnummer. Alle professionals die met staatloze Roma te maken hebben, geven aan dat dit vaak schrijnende gevallen zijn waar iets aan gedaan zou moeten worden. In veel gevallen is er al langere tijd sprake van deze situatie, in sommige gevallen al meer dan 30 jaar.

Uitkomen voor de culturele achtergrond

In de gesprekken met Roma en Sinti komt naar voren dat het ervaren van discriminatie een rol speelt in het dagelijks leven van veel Roma. Hoewel discriminatie binnen een aantal thema's van de monitor aan bod komt, bijvoorbeeld bij onderwijs, arbeid en veiligheid, kan er ook in bredere zin gesproken worden over het ervaren van discriminatie en in hoeverre Roma en Sinti voor hun eigen cultuur durven uit te komen.

Een zeer groot deel van de door ons bevroegde Roma en Sinti geeft aan ervaring te hebben met discriminatie. Zowel Roma als Sinti geven aan niet altijd voor de eigen cultuur uit te komen vanwege angst voor discriminatie of negatieve reacties. Dit speelt met name een rol bij het zoeken naar werk en stages. Sommige respondenten geven aan op werk niet snel uit te komen voor hun culturele achtergrond. Anderen merken daarentegen juist aan trots te zijn op de culturele achtergrond en dit niet te verzwijgen op werk maar juist bespreekbaar te maken met collega's. Een aantal respondenten behorende tot de groep Vooroorlogse Sinti geeft aan dat zij hun culturele achtergrond verzwijgen omdat het Sinti-zijn geassocieerd wordt met Roma. Deze respondenten geven aan dat de beeldvorming rondom Roma veelal negatief is en dat zij zichzelf als een andere groep zien. Meerdere respondenten merken op dat de beeldvorming in de media rondom Roma, Sinti en woonwagencentra bijna altijd negatief is en zorgt voor een stigma dat betrekking heeft op de gehele bevolkingsgroep.

Hoewel een aantal Roma en Sinti aangeeft niet meer voor de cultuur uit te durven komen, geven andere (voornamelijk Roma) respondenten aan juist meer naar buiten te treden. Meerdere respondenten geven aan dat er steeds meer activiteiten door Roma georganiseerd worden. Op meerdere plaatsen zijn er de afgelopen jaren een Roma-dag georganiseerd. Tijdens deze dagen wordt de cultuur gevierd en uitgedragen. Dit soort activiteiten zijn vaak niet exclusief voor Roma bedoeld, maar zijn in veel gevallen breder ingestoken zodat ook wijk- en buurtgenoten kunnen aanhaken.

Bijlage 3 Respondententabel

Respondententabel Monitor Sociale Inclusie 2019 (geanonimiseerd)

Resp #	Groep	Soort respondent
1	Alle groepen	Professional
2	Alle groepen	Professional
3	Alle groepen	Professional
4	Alle groepen	Professional
5	Alle groepen	Professional
6	Alle groepen	Professional
7	Alle groepen	Professional
8	Alle groepen	Professional
9	Balkan Roma	Doelgroep
10	Balkan Roma	Doelgroep
11	Balkan Roma	Professional
12	Balkan Roma	Doelgroep
13	Balkan Roma	Doelgroep
14	Balkan Roma	Doelgroep
15	Balkan Roma	Doelgroep
16	Balkan Roma	Doelgroep
17	Balkan Roma	Doelgroep
18	Balkan Roma	Doelgroep
19	Generaal Pardon	Professional
20	Generaal Pardon	Professional
21	Generaal Pardon	Professional
22	Generaal Pardon	Professional
23	Generaal Pardon	Doelgroep
24	Generaal Pardon	Doelgroep
25	Generaal Pardon	Doelgroep
26	Generaal Pardon	Doelgroep
27	Generaal Pardon	Professional
28	Generaal Pardon	Doelgroep
29	Generaal Pardon	Doelgroep
30	Generaal Pardon	Professional
31	Generaal Pardon	Professional

Resp #	Groep	Soort respondent
32	Generaal Pardon	Doelgroep
33	Generaal Pardon	Doelgroep
34	Nieuwe Roma	Doelgroep
35	Nieuwe Roma	Doelgroep
36	Nieuwe Roma	Doelgroep
37	Nieuwe Roma	Doelgroep
38	Nieuwe Roma	Doelgroep
39	Nieuwe Roma	Doelgroep
40	Nieuwe Roma	Doelgroep
41	Nieuwe Roma	Doelgroep
42	Nieuwe Roma	Doelgroep
43	Nieuwe Roma	Doelgroep
44	Vooroorlogse Roma	Doelgroep
45	Vooroorlogse Roma	Doelgroep
46	Vooroorlogse Roma en Sinti	Professional
47	Vooroorlogse Roma en Sinti	Professional
48	Vooroorlogse Sinti	Professional
49	Vooroorlogse Sinti	Professional
50	Vooroorlogse Sinti	Professional
51	Vooroorlogse Sinti	Professional
52	Vooroorlogse Sinti	Professional
53	Vooroorlogse Sinti	Doelgroep
54	Vooroorlogse Sinti	Doelgroep
55	Vooroorlogse Sinti	Doelgroep
56	Vooroorlogse Sinti	Doelgroep
57	Vooroorlogse Sinti	Doelgroep
58	Vooroorlogse Sinti	Doelgroep
59	Vooroorlogse Sinti	Doelgroep
60	Vooroorlogse Sinti	Doelgroep
61	Vooroorlogse Sinti	Doelgroep

Bron Risbo, eigen bewerking.